

SABATAY SEVİ VE SABATAYCILAR

MİTLER VE GERÇEKLER

CENGİZ ŞİŞMAN

AŞINA KİTAPLAR

SABATAY SEVİ VE SABATAYCILAR: MİTLER VE GERÇEKLER

CENGİZ ŞİŞMAN

Ankara 2007

AŞİNA KİTAPLAR

Aşina Kitaplar © 2008

Cengiz Şişman
Sabatay Sevi ve Sabataycılar:
Mitler ve Gerçekler

Yayın Hakları Aşina Kitaplar-Turmaks Yayıncılık Ltd Şti.'ne aittir.
İzin alınmadan kullanılamaz.

Refik Belendir Sokak 46/3 Y. Ayrancı Ankara
Tel: 0 312 441 99 41 Faks: 0 312 440 10 35
www.asinakitaplar.com
asinakitaplar@gmail.com

Genel Yayın Yönetmeni:	Nihal Kemaloğlu
Editör:	Esra Davutoğlu
Kapak Tasarım:	Burkay Demirci
Dizgi ve Sayfa Tasarım:	Songül Kalender
Baskı ve Cilt:	HYB Basım Yayın Tel: (0 312) 395 39 10

ISBN: 978-9944-963-26-8

aşina
Felsefe
Grubu

ÖNSÖZ

Elinizdeki röportaj-kitap fikri, bir süre önce Nokta dergisiyle Sabataycılık üzerine gerçekleştirdiğimiz ve yayınlandığı sayıda kapak konusu olarak yer verilen röportaja yönelik tepkilerin çokluğu ve çeşitliliği üzerine ortaya çıktı. Dergi sayfaları sınırlı olduğu için orada pek çok konuya değinememiştik. Oysa Sabataycılık konusu neredeyse dört asırdır Türk ve Yahudi tarihinin bir parçası. Konu üzerine hem Türkiye'de hem de yurtdışında onlarca kitap, yüzlerce makale yayınlandı şimdiye dek. İnternetin hayatımıza girmesiyle de bu konudaki yorum ve spekülasyonlar sanal âlemin kanallarından zihin dünyamıza her gün akmaya devam ediyor. Ehil olan ve olmayan insanların yarattığı bu bilgi yığını çoğumuzun zihnini karıştırmış hatta kirletmiş durumda. Üzerine bu kadar spekülasyon yapılan Sabataycılık konusunun kökenleri nedir? Tarihi ne zamana kadar uzanmaktadır? Etkisi nereye kadar varmaktadır?

Bu ve benzer soruların bir kısmına yanıt aramakta olan doktora tezimde, konuyla ilgili devasa literatürün önemli bir kısmını değerlendirmiştim, ancak tezimin yayınlanması için bir süre daha çalışmam gerektiğinden, oradaki bulgularımın bazılarını, daha "kolay okunur" bir formatta ve Türkçe olarak okuyucularla buluşturmak istiyordum. O yüzden bir süredir "Mukaseyeli Mistisizm" dersleri verdiğim Arjantin Felse-

fe Grubu'nun bir yan kuruluşu olan Aşina Kitaplar yayınevi editörlerinden röportaj-kitap teklifi gelince fazla düşünmedim. Nokta dergisindeki röportaj daha ziyade günümüze ilişkin soruları içeriyordu, oysa bu uzun röportaj-kitap dört yüz yıllık bir tarihi kapsamaktadır. Yani bu kitap "kimler Sabataycı" ya da "kim kimin akrabası" gibi basit sorulardan daha fazlasını bilmek ve anlamak isteyenlere yöneliktir.

Ben Sabatay Sevi hareketini dört önemli evreye ayırdığımdan, kitap da bu doğrultuda dört bölümden oluşmaktadır. Okuma kolaylığı sağlamak için soru ve cevaplar bu bölümlendirmelere göre kronolojik bir sırayı izledi. Adı geçen röportajda yayınlanan soru-cevaplar bazen olduğu gibi bazen de daha genişletilerek metne eklemlendi. Kitabın giriş bölümü daha çok konunun neden hâlâ bir tartışma konusu ve önemli olduğu, bu konuyu çalışırken ne tür zorluklarla karşılaşıldığı türü metodolojik sorulardan oluşmaktadır. Birinci bölüm Sabataycılığın birinci evresi dediğim ve Sabatay Sevi'nin dini ve siyasi hayatı, Mesihliğini ilan etmesi, hareketin Osmanlı ve Avrupa'daki etkileri, Sabatay'ın Müslüman olması ve öldükten sonra Sabataycı cemaatin ortaya çıkışıyla ilgili soru ve cevaplardan oluşmaktadır. İkinci bölüm yine ikinci evreye, yani Sabataycılığın 18. ve 19. yüzyılda görece olarak daha az bildiğimiz karanlık dönemlerine ilişkindir. Üçüncü bölümde, Sabataycı kökenli insanların İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde yaşadıklarına, yani üçüncü evreye ilişkin soru ve cevaplar vardır. Son bölüm ise dördüncü evrede, yani son dönemlerde yaşanılan olayları kapsamaktadır. Bu bölümde ayrıca Batı dilleri, İbranice, Arapça ve Türkçe'de son yıllarda yayınlanmış olan akademik ve amatör kitap ve makaleleler ilk kez toplu olarak ele alınarak eleştirel bir gözle değerlendirildi.

Röportaj tamamlandıktan sonra, Aşina Kitaplar'ın seçkin editörleri ve arkadaşlarım, gözden kaçmış diğer soruları da metne ekleyerek, metnin tarihi, felsefi ve gazetecilik boyutu-

na katkıda bulundular. Bundan ötürü Cemal Kafadar, İlber Ortaylı, Hilmi Yavuz, Faruk Birtek, Ahmet İnam, Kudret Emiroğlu, Erol Göka, İsmail Küçükkaya, Ali Kemaloğlu, Nihal Kemaloğlu, Özlem Madi ve yayınevi editörü Esra Davutoğlu'na teşekkürü borç bilirim. Günlerce süren sohbet ve yazışmalarımız ister istemez, Sabatay Sevi ve Sabataycılarla sınırlı kalmadı; konuşma sırasında tarihçilik sorunlarından, milliyetçilik, Siyonizm, Türk bireyinin oluşumu, Amerikan Neo-conları (Yeni Muhafazakârlar), misyonerlik, sekülerizm ve siyasal İslam'ın iktidarına kadar pek çok konuya değinildi.

Bir zamanlar Gerçek Yayınları'nın çoğu sosyal bilimler alanında, belirli bir konuyu temel sorular ve yanıtları çerçevesinde okuyucuya açıklayan "100 Soruda" dizisi vardı. Elinizdeki kitap yanıtların uzunluğu nedeniyle bu dizinin kitaplarına benzemektedir. Yeni soru ve yorumlar bana iletildikçe metin üzerinde tekrar tekrar çalışma fırsatım oldu ve gittikçe genişleyen roportaj metni bir süre sonra araştırma kitabına dönüşmeye başladı. Kitabın kaynak değerini artırmak maksadıyla metinde adı geçen kitap adlarını barındıran bir bibliyografyayı ve belgeleri de ekleyince metin tam bir kitap formatına bürünmüş oldu.

Bunca yayına rağmen, Sabataycılık konusu halen gerek cemaatin kendi mensuplarından gerek dış toplumdan kaynaklanan sebeplerden dolayı "konuşma eşiğinin" çok yüksek olduğu bir konudur. Bu röportaj-kitap umarım bu eşiklerin sağlıklı bir şekilde kaldırılmasına yardım eder. Bir şeylere inanmak için iyi nedenleriniz olmalı. Bu kitaptaki soru ve cevaplar bu nedenlere dairdir.

Cambridge, Boston
Aralık 2007

İÇİNDEKİLER

Önsöz 3

Giriş: Sabataycılık "Gizli Din" mi?

- Gizem Sürüyor mu?. 15
- Araştırma Yolunda İlk İzlenimler 18
- İsimlendirme Sorunu 22
- Hareketin Dönemleri 25
- Kısa Bir Özet 26

I. Bölüm: Sabatay Sevi Kimdir? Sabataycılık Nasıl Ortaya Çıkmıştır?

- Tarihi Dekor. 33
- Mistik Köken 35
- Madalyonun İki Yüzü: Mesih ya da Deccal . . . 37
- Hareketin Osmanlı Karakteristiği 39
- Yahudi Cemaati Üzerindeki Etkiler. 46
- Sürgün Günleri 48
- İkinci Uyarı 49
- Yeni Bir Kimlikle Yaşam Hakkı 52

- Aziz Mehmet Efendi'nin İkili Yaşamı. 54
- Yeni Bir Yapılanma 56
- Sürgün, Son Kez. 59
- Mesihin Ölümü 60
- Ölüm ve Cemaatin Durumu 62
- Cemaat Bölünüyor 64

II. Bölüm: Sabataycılığın Karanlık 18. ve 19. Yüzyılları

- Toplumsal Yaşamda Cemaat 71
- Heterodoks İslam'a Yöneliş 74
- Sınıfsal Gelişim 75
- İçerden ve Dışardan Cemaat 76
- Modern Cephe Geleneksele Karşı 78
- Mason Locaları 79
- İmparatorluk Yıkılırken. 82

III. Bölüm: İmparatorluktan Cumhuriyete Geçerken Sabataycılık

- Selanik Yunanistan'a Geçerken 87
- Kurtuluş Savaşı ve Mübadele 88
- Mübadele Sonrası ve İlk Dışavurum 91
- Yeni Birey, Yeni Kimlik 93
- Varlık Vergisi ve "D" Grubu 97

IV. Bölüm: Şimdiki Zamanlarda Sabataycılık

- Gizemin Canlanışı 103
- Kişisel Kimlik Arayışları 106
- Ünlüler Geçidi 108
- Gizemli Mezarlıklar ve İşaretler 109
- Liderlik Yapısı 110
- İbadet Uygulamaları 111
- 20. yüzyılda Cadı Avı ve İddialar 112
- İslamiyetle İlişkinin İçtenliği 113
- Popüler Çalışmalar, Magazinsel Yaklaşımlar . . 114
- Türkçe Yayın Patlaması 119
- Yahudi Tarihçilerin Yaklaşımı 121
- Arap Tarihçilerin Yaklaşımı 122
- İnternet Savaşları 124
- Gündemdeki Sabatay Sevi'nin Evi Tartışmaları 126
- Tartışmanın Düşündürdükleri 129
- Mahremiyet Sınırları: Mum Söndü İddiaları . . 131
- Atatürk ve Sabataycılık 133
- Bundan Sonrası 135

Belge ve Fotoğraflar 137

Kaynakça 163

YAZAR HAKKINDA

Cengiz Şişman 1994 yılında Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji bölümünü bitirdikten sonra ABD'de Temple Üniversitesi'nde Yahudilik ve İslam çalışmaları üzerine yüksek lisans yaptı. 1996 yılında Harvard Üniversitesi tarih bölümünde ikinci yüksek lisansını tamamlayıp Osmanlı Yahudi tarihi üzerine doktora çalışmasına başladı. 2004 yılında "A Jewish Messiah in the Ottoman Court: Sabbatai Sevi and the Emergence of a Judeo-Islamic Community (1666–1720)" adlı teziyle mezun oldu. Doktora çalışmaları sırasında İbranice öğrenmek ve arşiv araştırmaları yapmak üzere çeşitli zamanlarda İsrail'de yaşayıp İbrani Üniversitesinde Osmanlı Yahudi tarihi üzerine ortak çalışmalar yürüttü. Uluslararası birçok ödül ve burslar kazandı. Ayrıca Harvard, Hebrew, Koç, Boğaziçi ve Bilkent Üniversitelerinde Yahudilik, Osmanlı ve Türk tarihleri üzerine dersler verdi. 2005–6 yılları arasında TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler bölümünün Kurucu üyesi ve Başkan danışmanı olarak görev yaptı. Hâlen TOBB-ETU Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Yrd. Doç. Dr. Şişman, 2007–8 akademik yılında araştırmalarını Harvard Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

Aşağıdaki e-posta adresinden yazarla bağlantı kurabilirsiniz:
cengiz.sisman@gmail.com

Giriş

Sabataycılık "Gizli Din" mi?

Gizem Sürüyor mu?

Neden hâlâ Sabataycılık konusunu tartışıyoruz? Gizli ve gizemli olduğu için mi?

Aslında konu başlangıçtan, yani on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren her zaman ilgi çekici olmuş, ancak hiçbir zaman günümüzdeki kadar geniş kitleler tarafından tartışılmamıştı. Özellikle son yıllarda adeta Cumhuriyet'in bütün başarısını ya da başarısızlıklarını açıklayan kolaycı yaklaşımın aracı oldu Sabataycılık. Hatta bazıları işi, 'Sabataycı Cumhuriyet' deyimini kullanmaya kadar vardırdı. Bir yandan da 'ulusalcılar' diye nitelendirdiğimiz geniş kesimin ortak paydalarını oluşturma sürecinde bir 'öteki' ya da bir günah keçisi oldu. Diyebiliriz ki hem sağ hem de sol kökenli "ulusalcılar" için Sabataycılar adeta Türkiye'de yaşanan her türlü sorunun arkasındaki kişiler olarak algılanmaya başladılar.

Ancak konunun bu kadar çok okunup tartışılmasının daha geniş bir toplumsal açıklaması daha var. Son seçimlerde bir şey çok net görüldü: Türkiye'de önemli bir siyasi, sosyolojik ve ekonomik sınıfsal dönüşüm yaşanıyor. Ortaya çıkan yeni sınıfı oluşturanlar, Anadolu kökenli ve muhafazakâr insanlar. Bu yeni sınıf kendi konumunu sağlamlaştırırken eskisini de zayıflatmak durumunda. Bunun için de her türlü araç kullanılır. Biraz İbn'i Haldun tarzı bir süreç bu. Yani daha çalışkan ve motivasyonu yüksek olan "kenardaki" insanlar, sefahat ve tembelliğe alışmış "merkezdeki" insanlarla yer değiştirmektedir. Ancak bu süreç henüz ta-

mamlanmış değildir. Sabataycı kökenli insanlar, merkezde yer alan bu eski sınıfın önemli bir unsurunu oluşturduklarından adeta "beyaz Türklerin" bir sembolü olarak algılandılar ve "öteki"leştirildiler. Dolayısıyla eski elitin güçten düşmesi aşamasında komplo teorilerinin en meşhur aktörleri ve hatta kurbanları durumuna düştüler. Bu nedenlerle de Sabatay kökenli insanlar hakkında yazılan her kitap, okuma düzeyinin inanılmaz düşük olduğu Türkiye'de onlarca baskı yaptı. Bu kitapların hâlen havaalanı kitapçılarından çok otogar kitapçıları raflarını süslemeye devam etmeleri manidardır.

"Gizli din" olması konusuna gelince, bu kısmen 19. yüzyıl sonuna kadar doğru, ancak 20. yüzyılda geçerli değil. 19. yüzyıla kadarki dönemde bile gizliliği tartışılabilir, çünkü cemaatin varlığı adeta "açık sır" gibi bir şey. Yani herkes bu gruba mensup insanların bir takım farklılıkları olduğunu biliyor, ama bu farklılık, çok dinli, çok kültürlü, çok milletli İmparatorlukta fazla sorun çıkarmadan var olabiliyor. Nitekim İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde siyasi sorun çıkarmadığı sürece varlığını sürdüren birçok heterodoks yapı ya da "gizli din" taşıyan gruplar var.

Yani 19. yüzyıla kadar bir sır vardı, sonra bu sır kalmadı mı diyorsunuz?

Evet, bir bakıma öyle ama burada "sır" kavramı üzerinde durmak lazım biraz. Sırrın farklı işlevleri vardır. Özellikle mistik boyutu olan gizli cemaat, tarikat ya da oluşumlarda "sır" çok önemlidir; mesela "Bektaşi sırrı", "Masonik sır", "Sabataycı sır" gibi. Ne tür sırlardır bunlar? Fransız asıllı Katolik ve daha sonra Gelenekselci ekolün kurucularından olan Sufi René Guénon'a göre iki tür sır vardır: Sır ve Esrar. Esrar Arapçada sırrın çoğuludur. Birincil sır, kişinin kendi mistik ve dini deneyimidir, bu anlatılamaz ve paylaşılamaz. Paylaşılamayan sır yayılmaz da. Mesela Kabala'da "yaradılış sırrı" ancak iki kişi arasında paylaşılır, üçüncü bir kişi varken konuşulmaz. Esrar ise karşılıklı uzlaşmaya dayalı ve cemiyetlerin iç işleyişleriyle ilgili sırlardır. Gizli cemiyetlerin çoğunun sahip olduğu şey bu ikinci türden sırdır ve en çok bu nedenle eleştirilirler. Sabatay-

cılarda birinci tür sır giderek kaybolmuş, ikinci tür sır ise 20. yüzyıla kadar devam etse de sonunda önemini yitirmiştir.

Artık açığa çıkarılacak 'gizli bir din' ya da bir 'sır' yok mu?

Evet, bir 'sır' var mı ki açıklansın. Yani 19. yüzyıla kadar belki hem birinci hem ikinci türden sırlar vardı. Ama artık birinci sıra sahip olan, yani Sabataycı teolojiyi tam anlamıyla bilen ve daha da önemlisi bu teolojiye inanan kitlesel bir grup yok, birkaç bireysel istisna kaldı geriye. İkinci tür anlamında da bir sır kalmadı, yani bir lideri, prensipleri, hareket stratejileri olan ve gizli gündemi bulunan yekvücut bir cemaat yok. Belki burada üçüncü tür bir sırdan söz etmek lazım gelir. O da insanların vakti zamanında bu kökenden ve teolojiden geldiklerini bilmeleri/öğrenmeleri ve bunu gizlemeleri ya da en azından konuşmak istememeleridir. Ama bu da bizi daha farklı bir "kimlik" sorununa ve diğer etnografik sorulara götürür. Sonuçta Selanikli olmanın dışında 'kitlesel' bir sır kalmamıştır şimdiki zamanlarda. Kaldı ki Sabataycı kökenli insanların hepsi de Selanik'ten gelmiyor zaten; ya da Selanik'ten gelenlerin hepsi Sabataycı değil.

Sabataycılık hakkında daha çok bilgilenmemiz cemaat hakkındaki önyargıları pekiştiriyor mu?

Ortaya ne çıkarsa çıksın bazıları için sonuç değişmiyor. En sağlıklı bilgiler bile farklı gündemleri olan insanların önyargılarını pekiştiriyor maalesef. Hah, bunların farklı olduklarını biliyorduk zaten diyor ve bir türlü bu farklılığı kabul etmeye yanaşmıyorlar. Sabataycı kökenden gelen insanlardan da çok değişik tepkiler geliyor. Genç kuşak daha fazla merak edip öğrenmeye çalışıyor, orta ve ileri yaş kuşağıysa daha geleneksel tavrı seçip, "neden sürekli bu konuyu karıştırıyorsunuz, benim çocukluğumda böyle şeyler yoktu, biz herkes gibi büyümüştük," diyorlar. O yüzden de bu konulardaki "konuşma eşikleri" çok yüksek. Geleneksel değerleri daha yüksek insanlar ise "bırakalım bizim gönlümüzde kalsın, olan olmuş bitmiş, daha fazla karıştırmayalım" diyorlar. Buradaki paradoks şu

ki, konu bırakıldığında ehil olmayan insanların elinde oyuncak oluyor. Zaten fazlasıyla yazılıp tartışılmış bu konuyu sağduyuyla ele alıp, bilimsel bilgi üretmekten başka çare yok. Sağlıklı bilgiler hem cemaat kökenli insanların kendilerini anlamalarına, hem toplumun tüm kimliklerini daha gerçekçi değerlendirmesine, hem de yakın tarihimizdeki bazı olayları daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Araştırma Yolunda İlk İzlenimler

Sizin ilginiz hangi çerçevede başladı?

Benim ilgim yaklaşık 10–12 yıl öncesine dayanıyor. Başlarda işin günümüzdeki siyasi boyutundan çok tarihi ve mistik boyutuyla ilgileniyordum. Çünkü Sabatay Sevi Kabala'nın en önemli evrelerinden, Sabataycılık hareketiyse, Yahudi ve Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Örneğin Yahudilik tarihinin en büyük mesihçi hareketidir. O yüzden hareketin ilk ortaya çıktığı dönem olan 17.yüzyıldan itibaren hem Yahudi dünyasında hem Hıristiyan Avrupa dünyasında çok ilgi çekmiş ve konu üzerine yüzlerce, hatta binlerce kitap, makale, rapor ve anı yayınlanmıştır.

Bu devasa literatüre rağmen, Türkiye'de konu neredeyse sadece politikaya indirgenmiş ve son yüzyıla hapsolmuştur. Diğer Batı dillerindeki ve İbranicedeki literatür ise bu tartışmalarda ya hiç ya da kırıntı olarak kendine yer bulabilmiştir.

350 yıllık bu konunun tarihi ve dini boyutları anlaşılmadan, bugününün anlaşılabileceğini düşünmüyorum. İşte ben çalışmalarıma bu eksikliklerin farkına vararak başladım. Yaklaşık 8–9 yıl süren doktora çalışmam boyunca bu konu üzerine araştırmalar yaptım. Doktora çalışmamın bitiminden itibaren de son üç yıldır benzeri konularda çalışmalarımı sürdürüyorum.

İlk izlenimleriniz neler oldu?

İlk edindiğim izlenim, konunun tahminimden çok daha karmaşık ve fazla boyutlu olduğuydu. Osmanlı Sabataycıları yanın-

da Yahudi ve Hıristiyan Sabataycılar var, ben onlarla da ilgilendim. Ama burada sadece Osmanlı Sabataycıları hakkında konuşacağız sanırım. Şimdiye kadar Osmanlı Sabataycıları hakkındaki değerlendirme ve yargılar çoğunlukla büyük esrar perdeleri ardında ve şehir efsaneleriyle örülü olarak sunuldu. İşin doğrusu cemaatin üyeleri de kendi tarihlerini tam olarak bilemediklerinden bunun tersini iddia edebilecek bir bilgi birikimiyle çıkıp konuşamadılar.

Benim amaçlarımdan biri, bu masalsı dünyayı gerçeklik düzeyine indirmeye çalışmak ve bunu da konunun tarihi, dini ve ekonomik boyutlarını analiz ederek gerçekleştirmek. Benim çalışmalarım bu anlamda kasıtlı olarak heyecan ve sansasyon arayışından uzaktır. Yani bu konularda hep komplocu ve sansasyonel şeyler konuşulur ya da beklenirken, ben bunları makul düzeylere çekmeye çalışıyorum. Mesela ben ileri sürülen iddiaların birçoğunun tersine Sabatay Sevi hadisesinin çap ve etkisinin ne tarihte ne de şimdi düşünüldüğü kadar büyük olduğunu düşünmekteyim.

Diğer önemli bir konu da bu fenomenin Osmanlı dönemi dinamikleriyle Türkiye dönemi dinamiklerinin çok farklı olduğudur. En basitinden Osmanlı döneminde organik bir cemaat ya da cemaatlerden söz etmek mümkünken, Cumhuriyet döneminde bundan söz edilemez. 20. yüzyılda, özellikle 1924 mübadelesinden sonra cemaatin ve inancın yapısı neredeyse tamamen bozulmuş ve cemaat mensupları bireyselleşme sürecine girmiştir. Birlik, aileler çevresinde sürmüş ama bir süre sonra o da çözülmüştür. Bunu bilmek neden önemlidir? Çünkü şu andaki varsayımlarımızın başında karşımızda organik ve kendi-bilincinde olan bir cemaat bulunduğu olgusu gelmektedir. Eğer bu varsayım yanlışsa o zaman görüşlerimizin çoğunu zaten değiştirmemiz gerekecektir. Diğer bilmemiz gereken önemli şeylerden birisi de cemaat içi sınıfsal ayrılıklardır. Bir yanda elit bir kesim bir yandaysa daha alt ve orta sınıf insanlar vardır. Bu konularda konuşma eşiği daha yüksek olanlar elitlerdir.

Ne tür zorluklarla karşılaşıyorsunuz bu konuyu çalışırken?

Tez sırasında yaşadığım zorlukla şu anda yaşadığım zorluklar farklı. Benim doktora tezim daha çok Sabatay Sevi ve sonrasındaki yüzyılı ele alıyordu. Buradaki en büyük zorluk konu hakkında yeterli sayıda Osmanlı kaynağının olmamasıydı. Osmanlı dışı kaynaklar sayıca çok olmasına rağmen, çoğu kez ikinci ele dayanır ve birçoğu da hayal ve fanteziden ibarettir. Tez sonrasında ise 18, 19 ve 20. yüzyıllardaki gelişmelerle ilgilendim. Tabii bu dönemlere ilişkin de kaynak sorunu var, ancak beni burada zorlayan şey daha başka bir mesele. Özellikle son zamanlardaki gelişmelerle ilgilenince, karşınıza etiyle kemiğiyle günlük yaşamdan insanlar çıkıyor. Tarihi bir belge okumaktan farklı bir şey bu. Cemaat hakkında olumlu ya da olumsuz görüşleri olan içeriden ve dışarıdan birçok insanla konuşmaya başlıyorsunuz. Bu noktada çalışmanız, klasik tarih disiplininden çıkıp sözlü tarih ve etnografya disiplinlerine kayıyor. Sözlü tarih ve etnografik çalışmaların kendilerine özgü sorunları var. Örneğin ilgilendiğiniz konuyla aranıza objektif bir mesafe koymanız gerekir. Yoksa antropologların bahsettikleri "going native" (özneyle özdeşleşme) denen tehlikeyle karşılaşabilirsiniz. Yani aradaki mesafenin kalkması sonucunda, kendinizi onlardan biri gibi duyumsayarak olaylara araştırdığınız kişi ya da cemaatlerin perspektifinden bakabilirsiniz. Kişilerle ilişkiye girince karşılıklı etkileşim ve öğrenme sürecine kapılmak çok doğal. Olmuş bitmiş olaylarla değil hâlihazırda olmakta olan olaylarla ilgileniyor ve bazen de gelişmelere müdahale etmek durumunda kalıyorsunuz. Realiteye müdahale etmek ya da onu değiştirmek bilim adamının en büyük endişesidir. Mesela ben şu an Sabatay Sevi'nin evinin korunması için bir takım girişimlerde bulunuyorum. En azından benden yardım isteyen insanlardan yardımımı esirgememeye çalışıyorum. Ama bir bilim adamı olarak, evin yıkılması ya da korunması realitesine ne kadar müdahale hakkım var o konuda emin değilim. En azından bu konuda kendi üzerine düşünen bir tavır geliştirmeye çalışıyorum, yani yaptığım işi sürekli sorguluyor ve gerektiğinde bilimsel mesafemi korumaya çabalıyorum. Etnograflar bu tip

konuları hep tartışagelmiş ve benzeri paradoksları aşmaya çalışmışlar.

Bir başka sorun da, bazı kişilerin konuşmak istememeleri, hatta konuşulmasından ya da yazılmasından endişelenmeleri. Buna fevkalade saygı gösteriyorum. Çünkü bir bilgiyi kimin ne için kullanacağını bilemezsiniz. Dolayısıyla bildiklerinizin bir kısmını kendinize saklamak zorundasınız. Ayrıca bence önemli olan bireysel bilgiler değil genel bilgi ve ilkeler.

Yöntemle ilgili bir başka mücadelem de, teorinin "olgu"ların önüne geçmesine mümkün olduğu kadar izin vermemek. Yani bir teoriyi alıp onu "olan bitene" uygulamak yerine, "olan biteni" tam olarak anlayıp sonra teoriye geçmeye çalışıyorum. Bunun tersi bence bizi yanılgıya götürüyor ve maalesef bunu yapanlar var sahada. Bir iki olgudan hareketle çok büyük teorik genellemelere varılıyor. O yüzden konuya teorik yaklaşanları dikkatli okumaya çalışırım.

Çalışmalarınızı yaparken cemaatten kişilere ulaşmak, güvenlerini kazanmak zor oldu mu?

Kişilere ulaşmada bir zorluk yaşamadım ama benim sorularıma cevap verecek kadar tarih bilgisi olan insanların sayısı ne yazık ki çok sınırlı. Şöyle diyelim: Bugün Türkiye'de kaç kişi Osmanlı toplumunun 18. veya 19. yüzyılı hakkında bilgi sahibidir? Bu da benzer bir şey. İnsanlar sadece kendilerinden önceki birkaç kuşak hakkında bilgililer. Ahmet Emin Yalman, Esin Eden ya da Halil Bezmen'in kitap ve anıları bu konuya güzel birer örnek sayılabilirler.

Tarih bilgisi olanların bu kadar az olması sizi şaşırttı mı?

Tabii şaşırttı, dilerdim ki daha fazla bilgi olsun. Ama genelde tarihi ve dini bilgi fakirliği söz konusu. Ayrıca bu insanların çoğu asimile olmuş çoktan zaten.

Bu konuyla ilgilenmeniz nedeniyle herhangi bir baskıyla karşılaşıyor musunuz?

İşin doğrusu ben yıllardır bu konuyla ilgilenirim ve hep buna benzer sorular sorulur bana. Hiç çekinip çekinmediğim merak edilir. Benim bilimsel bir hedefim ve ilgim var ve bu konuda oldukça açığım. Bu röportajın tamamı okunduğunda amaç ve meraklarım ortaya çıkar zaten. Şimdiye kadar tüm yaptıklarım ve yazdıklarım da göz önünde. Hem zaten ne derler, cesaret korkmamak değil korkuya rağmen bir şey yapabilmektedir.

İsimlendirme Sorunu

Tarihe geçip konuşmayı derinleştirmeden önce dilerseniz isimlendirme konusunu konuşalım biraz. Sabataycılar demek doğru mu?

Gayet yerinde bir soru. İsimlendirme konusunda bir uzlaşma yok. Cemaat ve mensupları farklı zamanlarda farklı adlandırılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla çok erken zamanlardan itibaren cemaat mensupları için"Dönme" tabiri kullanılmıştır. 1770'lerde Selanik şehrini ziyaret eden Niebuhr adlı Hollandalı bir seyyah Türklerin cemaat üyelerine "Dönme" dediğini yazmaktadır. O dönemde kullanıldığına göre bu deyim daha önceden yerleşmiş olmalıdır. Günümüzde "dönme" deyimi pejoratif, yani aşağılayıcı bir anlam ifade ettiğinden bunun yerine bazı problemleri olsa da "Sabataycı" ya da "Sabataycı kökenli" deyimleri daha doğru ifadelerdir. "Selanikliler", daha yansız bir tanımlama olmasına rağmen, cemaat mensuplarının tamamının orada yaşamadığı düşünüldüğünde yeterince kapsayıcı olmamaktadır.

Neden doğrudan "Müslüman" olarak kabul edemiyoruz da başka sıfatlar arıyoruz ki?

Doğru, İslam hukukuna göre tabii ki kendilerine Müslüman dedikleri sürece Müslüman'dırlar. Meşhur tabire göre "şeriat zahire hükmeder". Ancak Sabataycı kökenli Müslümanlar hem Osmanlı-

lar zamanında hem de Türkiye Cumhuriyeti zamanında özel bir durum oluşturmuşlardır. Yani Bektaşiler de Müslüman ama özel bir takım inanç ve eylemleri nedeniyle onlara Bektaşi demeyi sürdürüyoruz. Sabataycıların da hem inanç hem de uygulama açısından bazı farklı yanları var. Tabii bir de Sabataycı kökenli insanlar 19. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı entelektüellerinin de önemli bir kısmını etkisi altına alan deist, agnostik ve ateist düşüncelerin etkisi altında kalmışlar. Günümüzde bu kökenden gelen insanların önemli bir bölümü bu şekildedir. Bu arada parantez içinde bir dostumun söylediği şey geldi aklıma. Gelecek yüzyıllarda insanlar dinlerine göre değil deist, agnostik ya da ateist olarak ayrılacaklarmış zaten.

İhtida etmelerinden yaklaşık bir asır sonra bile hâlâ kendilerine "dönme" denmesini neye bağlıyorsunuz?

Ben bu adlandırma konusunda bir makale yazdım. John Freely anısına hazırlanan kitapta yayınlandı bu makale. Oradaki temel iddiam şuydu: "Dönme" deyimi başlangıçtan itibaren kullanılmaktadır. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida, yani İslam'a dönme oldukça olağandır. Hatta İmparatorluk başından beri idari, askeri ve iktisadi açıdan büyük ölçüde mühtediler tarafından zenginleştirilmiştir. Özellikle kitlesel ihtidaların Balkanlar'da 17.yüzyılda artması bir gerçektir. Bu konuda Anton Minkov'un kitabı öğreticidir. Meninski Sözlüğü gibi 17. yüzyıl sözlüklerinden anladığımız kadarıyla o zamanlarda "dönme" tabiri "mühtedi", yani din değiştirip Müslüman olan anlamında da kullanılmaktadır. Ancak bu tabir mühtedilerin ikinci ve üçüncü kuşakları için kullanılmamakta, onlar Osmanlı-Müslüman toplumun doğal bir parçası olarak görülmekteydi. Sabataycıların durumundaysa işler biraz karışıktır. Sabataycıların diğer mühtediler gibi ikinci üçüncü kuşakta bile halen tam olarak Osmanlı-Müslüman toplumuna karışmamaları kendilerinin bir ölçüde farklı olarak algılandıkları, hatta "tam bir Müslüman" olarak benimsenmediklerinin bir göstergesidir. Yani Selanik Müslümanları bu farklılığı ya da sırrı fark ve kabul etmiştir. Ben buna Mevlana'nın deyimiyle "açık sır" diyorum. Bunu bilip kabul et-

mek Bektaşilerin ya da Melamilerin heterodoks İslamını kabul etmek gibi bir şeydi onlar için. Ancak bu açık sır 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet düzeyinde olmasa bile popüler düzeyde sorun çıkarmaya başlamıştır. Ahmet Safi'nin "Dönmeler Adeti" adlı zehir zemberek risalesi bunun bir örneğidir. Bunları sanırım daha sonra konuşacağız tekrar zaten.

Sabataycıları farklı adlandırma ve telaffuz etme biçimleri olduğundan söz ettiniz. Birkaç örnek verebilir misiniz?

En çok kullanılan isimlendirme "Dönme" olmasına rağmen daha sonraki yüzyıllarda 'Jewish Mohemmadans' (Yahudi Müslümanlar), 'Avdetiler', 'Sazanikos', 'Selanikliler' gibi tabirler de kullanılmıştır. 1990'lardan sonra ise bu adlandırmaya bir de Sabataycılar ifadesi eklenmiştir. Ama sonuçta bu da problemli bir adlandırmadır. Çünkü Sabatay Sevi, Aziz Mehmed Efendi adıyla yaşamış ve ölmüştür. O zaman birisi çıkıp 'Aziz Mehmet Efendiciler' de diyebilir. Dinler tarihinde din isimleri ya bir kavram ya da o dini kuranların adıyla anılmıştır. Hıristiyanlık İsa'nın adı olan "Christ"dan gelmektedir ancak, Yahudilik ve İslam kurucularının adıyla değil bir kavramdan yola çıkarak adlandırılmışlardır. O yüzden inananlar açısından bakıldığında "Musevilik" ve "Muhammedilik" de yanlış adlandırmalardır, çünkü bu dinleri Musa ya da Muhammed kurmamıştır.

Telaffuza gelince, ben kendim bile önceki yazılarımda farklı şekillerde yazıyordum Sabataycı kelimesini. Ancak artık sadece "Sabatay Sevi" ve "Sabataycılar" demeyi tercih ediyorum. Çünkü kelimenin hem İbranicesine, hem İngilizcesine hem de Osmanlıcasına bakıldığında en tutarlı ad budur. Sabatay bir cumartesi günü doğduğundan ve cumartesi de hem İbranice hem de Arapça "yedinci gün" anlamına gelen "Şabbat" kelimesinden geldiğinden kendisine "Şabbatta doğan" anlamında "Şabtai" denmiştir. Osmanlıcada ise "sin-be-elif-te-ye" harfleriyle yazıldığından "Sabatay" şeklinde okunmuştur. Sevi ise İbranice "Tzadek-ve-yud" harfleriyle yazılır ve "Tzvi" şeklinde okunur. Osmanlıcada ise "sin-ve-

ye" harfleriyle yazılıp "Sevi" şeklinde okunur. Sonuçta ben bizim dilimize en uyan şekliyle "Sabatay Sevi" şeklinde okunması gerektiğini düşünüyorum.

Cemaatin kendi mensupları Osmanlılar zamanında kendilerine 'Ma'amin', Yahudiler ise 'Mamzarim' demeyi tercih etmişlerdir. Karışık evliliklerden dolayı Sabataycı bağı bir iki kuşak içinde iyice zayıflayanlar var bir de tabii. Peki, onları nasıl adlandıracağız? Sonuçta ben "Sabataycı kökenli" demeyi tercih ediyorum. Bu kelime inananı, inanmayanı, karışık olanı, herkesi kapsıyor ve kimseyi de zan altında bırakan bir durum yaratmıyor.

Hareketin Dönemleri

Sabatay Sevi hareketini ve sonrasını farklı dönemlere mi ayırmak lazım?

Sabatay Sevi'nin mesihçi hareketi sadece 1665–6 yıllarında vardır ve yaklaşık bir yıl sürmüştür. Sevi'nin ihtidasından sonra hareket bitmiş ve inananların bir kısmı sekteryan bir sürece girmişlerdir. Daha sonra da Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar olarak üç alt gruba ayrılmışlardır. Bu sürecin tümüne 'hareket' demek yanıltıcıdır.

Bence Sabatay Sevi ve sonrasının tarihini iyi anlayabilmek için bir dönemselleştirmeye ihtiyacımız var. Çünkü her dönemin karakteristiği farklıdır. Bu tarihsel gelişiminin dört önemli dönemi olduğunu düşünüyorum. Bunlar, Sabatay Sevi'nin ortaya çıktığı ve cemaatin oluştuğu birinci dönem; Cemaatin modernlik ve aydınlanma ile karşılaştığı 19. yüzyıl; İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş yılları ve son 10 yılda yaşanılan dönemlerdir.

Burada bu dönemler dışında Sabataycılık gözden kaybolmuştur demiyorum, tersine konu hakkındaki ilgi ve tartışma her zaman devam etmiştir. Ancak bahsettiğim dönemlerde kırılmalar olmuştur. Her dönemin kendine has özellikleri ve sonraki dönemlere bıraktığı miraslar var. Örneğin cemaat mensuplarının birinci dönem

sonrası yüzyıllarda daha 'Osmanlılaştığını' daha 'Sufileştiğini' görürken ikinci dönem sonrasında birçoğunun daha 'aydınlanmacı' daha 'sekülerleştiğini' gözlemlemekteyiz. Üçüncü dönem sonrası ise pek çok açıdan ilginçtir. 'Aydınlanma' ve 'Batılılaşma' çizgisinde ilerleyen cemaat mensuplarının birçoğu Türk milliyetçiliği kimliğini benimseyerek, eskiye ilişkin bilgileri yeni kuşaklara aktarmamayı seçmişlerdir. Hepimizin bildiği gibi Türk milliyetçiği, Fransız 'sivil' ve Alman 'etnik' milliyetçiliğin içerisine din de katılarak ortaya çıkarılan bir yapıdır ve "dışlayıcılık" konusunda bir takım sorunları barındırmaktadır.

Kısa Bir Özet

Bu dönemlerin her birine daha detaylı bir şekilde girmeden önce dilerseniz Sabatay Sevi olayını kısaca bir özetleyelim. Kimdir Sabatay Sevi? Nasıl bir iddiayla ortaya çıkmış ve nasıl etkili olmuştur?

Sabatay Sevi 1626 yılında İzmir'de, büyük olasılıkla İspanyol kökenli Yahudi bir ailenin üç oğlundan biri olarak dünyaya gelmiş ve küçük yaştan itibaren dini ve mistik konularla ilgilenmeye başlamıştır. Doğduğu ev hâlen İzmir'in eski Yahudi mahallesinde bulunmaktadır. Şehrin en ünlü hahamlarından ve daha sonra muhalifi olacak olan Joseph Eskapha'dan eğitim görmüş ve 18 yaşındayken akranları arasından sıyrılıp hahamlık icazeti almıştır. Sonrasında kendisini daha ziyade mistik konularla ilgilenmeye adamıştır. Okuduklarının ve düşündüklerinin etkisi altında kalarak bir süre sonra kendisinin Yahudilerin yüzyıllardır bekledikleri Mesih olduğuna inanmış ve 1648 yılında İzmir'de kendisini Mesih ilan etmiştir. Aynı yıllarda Yahudilerin Doğu Avrupa'nın birçok yerinde maruz kaldıkları büyük katliamlar, içlerindeki derin hayal kırıklıkları, ümitsizlik ve kurtarıcı beklentisini çoğaltmıştır. Sabatay garip davranışları yüzünden Yahudi cemaati tarafından eleştirilere maruz kalmış ve bir süre sonra da İzmir'den kovulmuştur. Böylelikle Sevi neredeyse ölümüne kadar hiç bitmeyecek olan seyahatlerine baş-

lamış, Selanik, İstanbul, Halep, Kudüs ve Kahire'de bir süre yaşamış, buralardaki Yahudi ve diğer mistiklerle karşılaşma ve konuşma olanağı bulmuştur. Bu arada üç defa evlendirilmiş ancak hiçbir eşiyle ilişkiye girmemiştir. Kudüslü fakir Yahudiler için para toplamak maksadıyla Kahire'ye sık sık gelip gitmeye başlamış ve burada cemaatin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Hatta Kahire darphanesinden sorumlu olan Yahudi Rafael Çelebi bir süre sonra kendisinin hem müridi ve hamisi olmuştur. Rafael Çelebi aynı zamanda Doğu Avrupa kökenli ve Amsterdam'dan rüyasında Mesih'le evleneceğini gördüğü iddiasıyla Kahire'ye gelen Sara ile dördüncü evliliğini yapmasına da aracılık etmiştir. Kudüs'te özellikle mistiklerle arası bir hayli iyi olmuş ve Kabala'nın Luriacı ekolünden olan Gazzeli Nathan kendisine ev sahipliği yapmış, büyük yakınlık göstermiştir.

Luriacı Kabala, Safedli Isaac Luria (ö. 1576) tarafından, Yahudilerin "Altın Çağ" dedikleri İspanya tecrübesinin kötü bir şekilde bitmesinin yarattığı derin hayal kırıklılığı atmosferinde yapılan bir Kabala yorumudur. Bu inanışa göre "mistik"in yapması gereken Tanrı'nın emirlerine harfiyen uymak ve böylelikle şeytani dünyaya sıkışmış olan "ilahi nurları" birer birer kurtararak ilahi planın "kötülüğü" tamamen yok etme planına yardım etmektir. Ancak öylesine büyük bir "nur" "şeytani bir kabuk" içine sıkışmıştır ki, bunu kurtarmaya sıradan bir mistiğin gücü yetmez, bunu sadece bir Mesih kurtarabilirdi. Kabala'nın en büyük âlimlerinden olan Scholem'e göre bu yorum, Sabatay hareketinin başarısının arkasındaki temel sebepti. Nitekim Nathan 1665 yılında Sabatay'ın beklenen gerçek Mesih olduğunu iddia edip, onun "peygamberliği" görevini üstlendiğinde bu haber Yahudiler arasında hızla yayıldı. Ancak burada özellikle İspanya sürgününden sonraki yüzyıllarda hem siyasi hem de ekonomik olarak dünyanın her yerinde durumları kötüye giden Yahudiler için böylesi bir kurtarıcı haberine inanmanın fazla zor olmayacağını da düşünmek gereklidir.

1665 sonbaharında Sevi tekrar kendi şehri İzmir'e dönmüş ancak bu dönüş taraftarlarınca sevinçle karşılanırken, hahamlarca

büyük tepkiyle karşılaşmıştır. Birkaç ay inzivada kalan Mesih, bir süre sonra dışarı çıkarak taraftarlarıyla sokaklarda dolaşmaya başlamıştır. İzmir başhahamı Hayim Benveniste cemaati Sevi'ye karşı uyarsa da sonuç fazla değişmemiş, cemaat ikiye bölünmüştür. Osmanlı otoritelerinin Yahudi cemaati içindeki bu gelişmeleri takip ettikleri muhakkaktır. Çok kısa bir süre içerisinde Mesih'in ünü Osmanlı topraklarını aşarak Yemen'den Isfahan'a, Fas'tan Selanik'e, Moskova'dan Londra'ya hatta Yeni Dünya'da Boston'a kadar yayılmıştır. 1666 yılı Yahudiler için olduğundan daha çok Hıristiyanlar için Mesih'in gelme zamanı olduğundan, haber Hıristiyanlar arasında daha öncelikle yayılmıştır. Çünkü ikinci defa gelecek olan İsa Mesih'ten önce Deccalın gelmesi gerekiyordu ve işte bu gelen Yahudi Mesih, Deccalın ta kendisiydi. Dahası Osmanlı topraklarından çıkan bir Deccal Osmanlı'nın da sonunu getirecek, Kudüs'ün kapılarını Yahudilere ve nihayetinde Hıristiyanlara açacaktı. Ancak beklenenlerin hiç birisi gerçekleşmedi. Yine de hareketin çapı her geçen gün daha çok Avrupa Yahudileri, kısmen de Osmanlı Yahudileri arasında büyüdü. Gerek Osmanlı Yahudilerinin gerekse ticaretleri sekteye uğrayan bazı devletlerin şikâyetleriyle Osmanlı otoriteleri devreye girerek Sevi'yi İzmir'den İstanbul'a çağırdı. İçinde Vezir Köprülü Ahmet'in de olduğu bir mecliste sorguladılar ve bir süre sonra da Çanakkale'de bugünkü Kilitbahir kalesine hapsettiler. Benzer bir "fesad" olayı belki IV. Mehmet değil de IV. Murat zamanında olsaydı Sabatay'ın idam edilmesi işten bile değildi, ancak İmparatorluk görece olarak daha kendine güvenli ve barışçıl günlerden geçtiğinden Sabatay'ın cezası hapis olarak kalmıştı. Diğer bir görüşe göre ise Vezir'in mali danışmanlığını yapan Judah ben Mordehay Kohen'in araya girmesi Sevi'nin cezasını hafifletmiştir. Hapsedilmesi taraftarları arasında daha büyük bir heyecana yol açtı, hatta Osmanlı toprakları dışından gelen taraftarlarla beraber harekete katılanların sayısı gün be gün artarak kontrolden çıkma aşamasına geldi. Bunun üzerine Sabatay Edirne'ye getirilerek 17 Eylül 1666 yılında Padişahın gözetimi altında hocası Vani Efendi ve Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi tarafından sorgulandı. Sorgulama sonucunda "bu meclisten halasa imkân yoktur"

denilerek kendisine İslam olması ya da ölüm tercihi verildi. Yahudi dininde hayat her zaman ölümden daha değerli olduğundan Sabatay yaşamayı, yani Müslüman olmayı tercih etti. Aziz Mehmet Efendi adını alarak Vani Efendi'nin gözetiminde sarayda uzun sürecek olan İslam eğitimine başladı. Bu sırada dışarıda bulunan büyük bir kalabalığın, Sabatay'ın padişahı da ikna ederek Padişah'ın orduları önünde Yahudiliğin asıl düşmanı Edom'a karşı yani Hıristiyanlık'a karşı savaş açacağını düşünürken Sabatay'ı Müslüman olmuş görmeleri derin hayal kırıklığı yarattı... Ancak yine de çok küçük bir inanan grubu hiçbir şekilde yanılmaz olduğu kabul edilen Mesih'i takip ederek Müslüman oldu. Böylelikle daha sonra "Dönme" cemaati diye adlandırılan grubun başlangıcı ortaya çıktı. Diğer bir grup ise Yahudiliğin içinde kalarak Sabatay'ın Mesih olduğuna inanmaya devam etti.

Aziz Mehmet Efendi, uzun süren İslami eğitimi sırasında hem şeriat hem tarikat bilgisi aldı ve hatta Edirne'de bulunan Bektaşi tarikatına devam etti. Zamanla kafasında Kabala ve Sufizm'in karışımı olan bir yeni bir teoloji yarattı, hatta kendi mesihlik iddiasının yeni bir aşamaya geldiğine inanmaya başladı. İslami eğitimi tamamlandığı düşünülen Mehmet Efendi, Vani Efendi ve Padişah'ın mümkün olduğu kadar çok gayrimüslimi İslamlaştırma politikasının bir parçası olarak sinagoglara gönderildi. Elbette beklendiği üzere kısa zaman içerisinde onlarca Yahudi'nin Müslüman olmasını sağladı. 1673 yılında Kuruçeşme'de bir evde yaptığı bir ayin sırasında Mehmet Efendi'nin bir elinde Kuran bir elinde Tevrat olduğu ve kendisine inananların aslında tam olarak Müslüman olmadıkları, daha ziyade İslam ve Yahudilik karışımı bir teolojiye inandıkları anlaşılınca Aziz Mehmet Efendi bir kez defa daha yargılandı. Yine ölüm cezasına çarptırılmak yerine bugünkü Karadağ sınırları içinde bulunan Ülgün'e sürgüne gönderildi. Ülgün çok fazla Yahudi'nin yaşadığı bir yer olmasa da inananları Aziz Mehmet Efendi'yi yalnız bırakmamışlar, özellikle Selanik'te toplanmaya başlayarak sürekli ziyaretine gelmişlerdi. Selanik'te ise ilkeleri, ritüelleri ve beklentileriyle cemaatin yapısı ortaya çıkmaya başlamış ve cemaat orada eski hahamlardan Jacob Filozofos etrafında teş-

kilatlanmaya başlamıştı. Sabatay dördüncü eşi Sara bir süre önce öldüğü için Filozofos'un kızı Ayşe ile evlenmişti. Bu durum Filozofos ailesini doğal lider yapıyordu. Üç yıl sürgünde yaşayan Mehmet Efendi, hayatının sonlarına doğru eski dinine biraz daha dönmüş hatta Selanik'e gönderdiği mektupların birinde bir Yahudi dua kitabı istemiştir. 1676 yılında 50 yaşındayken hayata gözlerini yummuş ya da inanışa göre deniz kıyısında bir mağaraya girerek "gözden kaybolmuştur". Bundan dolayı inananları tarafından ölmediği ve misyonunu tamamlamak üzere ikinci defa geri geleceği düşünülmüştür. Mezarının Berat kasabasında olduğu iddia edilse de büyük olasılıkla Ülgün'dedir. Başka bir inanca göre ise mezarı doğum yeri olan İzmir'e getirilmiştir. Ölümünün ardından Mehmet Efendi'nin etkisi inananları üzerinde devam etmiş ve çoğunluğu Selanik'te toplanan bu kimseler, liderlik kavgaları yüzünden önce ikiye daha sonra da üçe ayrılarak sırasıyla Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar adlarını almış, ancak genel olarak Dönme, Avdeti ya da Selanikliler olarak bilinegelmişlerdir. On yedinci yüzyılın sonlarında yaklaşık bin kişi olan cemaat on dokuzuncu yüzyılda 10–15 bin kişi civarına ulaşmıştır. Cemaatin önemli bir kısmı 1912 yılında Selanik'in Yunanlıların eline geçmesi sırasında, geri kalanın neredeyse tamamı da 1924 yılındaki nüfus mübadelesi sırasında Türkiye'ye gelmiştir.

Biraz uzunca bir cevap olsa da konunun çerçevesini baştan belirlememiz sanırım konu hakkında fazla bilgisi olmayan okuyucu için kısa bir özet niteliğinde oldu. Şimdi daha detaylı sorulara geçebiliriz.

I. Bölüm

Sabatay Sevi Kimdir? Sabataycılık Nasıl Ortaya Çıkmıştır?

Tarihi Dekor

Bu uzun röportajımızın daha kolay okunabilmesi için, sorularımızı kronolojik sırayla soralım istedik. Şimdi olayın ortaya çıktığı zamanlara gidelim biraz. Sanırım Türkiye'deki yayınlara baktığımızda en az rastladığımız şey hareketin ilk dönemleri. Yani herkes bu olayın 20. yüzyıl boyutuyla ilgileniyor, kimse olayın kökenine inmiyor.

Benim doktora tezimin tam olarak ilgilendiği konu da bu zaten. Bu hareket neden 17. yüzyılda çıkmış? Hareket Yahudi mistisizminin nasıl bir safhasında ortaya çıkmış? Avrupalı Yahudileri mi Osmanlı Yahudilerini mi daha çok etkilemiş? Müslümanlar ve Hıristiyanlar da bu hareketin etkisinde kalmışlar mı? Osmanlı otoriteleri neden Sabatay'ı idam etmemişler? Padişah Sabatay ile karşılaşmış mı? Osmanlı otoriteleri Sabatay'ı kullanmışlar mı? Sabatay öldükten sonra cemaat nasıl ortaya çıkmış? Bu ve benzeri birçok soruya cevap vermeye çalıştım tezimde. Bu sorulara cevap verebilmek için Avrupa, Yahudi ve Osmanlı kaynaklarına inebilmeniz gerekir. Türkiye'de böylesi bir birikime sahip kişiler bulunmadığından konunun tartışılması da tabii ki hep 20. yüzyılla sınırlı kalmıştır. Yahudi bilim adamlarıysa genelde Osmanlıca bilmediklerinden, biraz da bu konuda çalışanlar metodolojik olarak Osmanlı bağlamının çok önemli olmadığını düşündüklerinden sadece Yahudi ve Avrupa kaynaklarıyla yetindiler. İşte benim İsrail, Harvard ve Türk arşivlerinde yaptığım çalışmalar bu üç tür kaynağın aynı anda kullanılmasını sağladı, dolayısıyla türünün ilk örneği olduğuna inanıyorum.

O zaman tabii akla ilk gelen soru, bu hareketin neden 17. yüzyılda ortaya çıktığı?

Bu yüzyılda çıkmasının ve daha önemlisi çıktıktan sonra bu denli yayılmasının üç temel sebebi var bence. Bunlardan birincisini Yahudilik tarihi bağlamında, ikincisini Hıristiyanlık ve Avrupa tarihi bağlamında, üçüncüsünü de Osmanlı tarihi bağlamında açıklamak lazım. Sabrınızı zorlamadan bunları teker teker açıklamaya çalışayım.

Yahudilik tarihi bağlamı, aslında konunun en çok bilinen tarafı. Çünkü bu kısım, konu hakkında devasa bir literatür üreten Yahudi tarihçiler tarafından çalışılmış durumda. En meşhur örneğimiz tabii ki yirminci yüzyılın en önemli Yahudi entelektüel tarihçilerinden Gerschom Scholem. Ona göre Sabataycılık, Yahudi Kabalası'nın bir üst aşaması idi. Yani Kabala'nın tarihi bir seyri vardı ve bu seyir içerisinde Sabataycılık zorunlu bir aşamaydı. Kabala Scholem'e göre, özellikle 1492'de Yahudilerin İspanya'dan sürgününden sonra, yeni bir ivme kazanmış, Yahudiler daha da karamsarlaşmış ve bir kurtarıcı ümidi daha da güçlenmiştir. On yedinci yüzyılda Doğu Avrupa'daki toplu katliamlar da bu karamsarlığı derinleştirmiştir. On altıncı yüzyılda Safed şehrinde yaşayan meşhur Kabacı Isaac Luria'nın insan, dünya ve tanrı anlayışı hakkındaki görüşlerinde bunun izlerini görmek mümkündür. Çok genel hatlarıyla anlatmaya çalışırsak, ona göre yaradılış sırasında Tanrı bir "hata" yapmış ve iyilik "nurları" yukarıdan düşerek yerlere saçılmış, bu dünyada şeytani "kabuk"ların içlerine hapsolmuşlardır. Dünyadaki kötülüklerin kaynağı budur. Mistik bir kimseye düşen görev de bu "nurları" kurtararak ilahi kökenine geri döndürmektir. Bu da ancak Tanrı'nın emirlerine harfiyen uyarak yapabilir. Bu nurların tamamı kurtarıldığında yaradılış da sona erecek ve başka bir düzeye geçilecektir. Bir anlamda Tanrı'nın yaradılış sırasında yaptığı hatayı düzeltmek için insan çabalamaktadır. Ancak nurlardan bir tanesi o kadar büyük bir kabuğun içerisinde sıkışıp kalmıştır ki bunu kurtarmaya sıradan bir mistiğin gücü yetmez. İşte bu görev Mesih'indir. Scholem'e göre bu anlayış Yahudi Kabalası'nda Mesih'e yeni bir rol biçmiş ve yüz yıl sonra ortaya çıkacak olan Sabatay Sevi'ye geleceği ortamı hazırlamıştır.

Mistik Köken

Peki, kimdir ya da nedir bu büyük şeytani kabuk?

Kimine göre İslam'ı temsil eden Osmanlı İmparatorluğu, kimine göreyse Hıristiyanlığı temsil eden Avrupa'dır bu kabuk. İnanışa göre Sabatay Osmanlı padişahını kendi davasına ikna edip Osmanlı ordularının başında Avrupa'ya giderek nihai şeytan Edom'u, yani Hıristiyanlığı sona erdirecektir.

Ancak bu açıklama diğer sosyoekonomik ve siyasi şartları göz ardı eden bir açıklama değil mi?

Tabii ki öyle. Scholem'in Luriacı Kabala ile Sabataycılık arasında kurduğu bu mekanik nedensel ilişki daha sonra eleştirilmiştir. Aslında bu anlayış Siyonist tarihçiliğinin, yani Yahudi tarihi dış şartlardan bağımsız kendi diyalektiğinde ilerler anlayışının bir sonucudur. Nitekim Osmanlı bağlamını dikkate alan benim tezim de bir Scholem eleştirisidir. Ayrıca sadece Yahudi Kabalası açısından baktığımızda, zamanımızın belki de en büyük Kabala âlimi olan Moşhe İdel tarafından da eleştirilmiştir. İdel'e göre Sabatay Kabalası Luriacı Kabala'dan çok pratik Doğu Kabalası'ndan etkilenmiştir. Ben de kendisine bu konuda katılıyorum. Hatta İsrail'de bulunduğum sırada kendisine Osmanlı belgelerinden bir takım deliller verme fırsatım oldu.

Sanırım burada biraz "Pratik Kabala" deyimini açıklamanız gerekecek.

Aslında bu deyim de Scholem ve İdel tarafından geliştirilmiş ve şu anda kullanılmaktadır. Malum gerek Kabala'nın gerek Tasavvufun gerek diğer mistisizmlerin en büyük özelliği kişinin doğrudan deneyim yoluyla Tanrı'yı ya da Süper Gücü bilmesi, hatta onunla "bir" olmayı (unio mytica) istemesidir. İşte Kabala'da bunun iki yolu vardır: Ezoterik Kabala ve Pratik Kabala. Birincisi daha teorik, felsefi, sembolik ve spekülatiftir, ki Kabala'nın en büyük kitabı Zohar bu kategoriye girer. Sufizm'de İbn Arabî ekolüne ben-

zer mesela bu yaklaşım. Pratik Kabala ise, daha ziyade pratiğe, ibadete, "zikire" dayalıdır. 13. yüzyılda Sicilya'da yaşayan meşhur Kabalacı Abraham Abulafia, Doğu'ya seyahatlerde bulunmuş, İslam mistikleriyle ilişkisi olmuş, onlardan zikir teknikleri öğrenmiş ve Pratik Kabala'nın meydana çıkmasına yol açmıştır. Pratik Kabala Bizans mistiklerini de etkilemiştir. O yüzden bence de Sabatay'ın kendisi Bizans Kabalacıları yoluyla gelen Pratik Kabala'ya daha yakındır. Onun ve cemaatinin Sufilerle kolay anlaşmasının kökeninde bile bence Doğu Pratik Kabalası'na yakın olması vardır. Scholem'in ve diğer birçok Yahudi ulemanın bu konudaki yanılmasının sebebi Sabataycı teolojinin yaratıcılarından olan ve Sabatay'ın "peygamberi" diye adlandırılan Gazzeli Nathan'ı okumalarıdır. Sabatay geriye çok fazla yazılı belge bırakmadığından birçok araştırmacı Nathan'ın yazmalarına bakarak, Sabataycı teolojiyi bundan ibaret düşünmüşlerdir. Nathan, Luriacı Kabala'nın etkili olduğu Gazze'den olduğu için onun eserlerinde Luriacılığı görmek mümkündür. Oysa İdel'in ve diğer bir Kabala âlimi olan Abraham Elqayam'ın çalışmalarında gördüğümüz gibi, Sabatay Bizans Yahudi kaynaklı Kabala'dan etkilenmiştir. Ayrıca söylediğim gibi daha sonraki Dönme literatürüne baktığımızda da Luriacı etkiyi görmüyoruz.

Bu dönemin başka bir özelliği de şudur: On altıncı on yedinci yüzyıla kadar Yahudi Kabalası daha ziyade "yaradılış" ve "geçmiş" ile ilgilenirken, bu yüzyıldan sonra "gelecek" ve "Mesih" konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Ama takdir edersiniz ki tüm bu açıklamalar "din" temelli açıklamalardır. Daha önce kısaca değindiğim gibi olayın siyasi ve ekonomik boyutları olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Sanırım hareketin Avrupa ve Osmanlı bağlamında çapını ve etkisini anlamak gerekir derken bu boyutları kastediyorsunuz?

Evet, hareketin özellikle çapının neden bu kadar büyük olduğunu açıklamak için Avrupa ve Hıristiyanlık bağlamını tam anlamak lazım. 1666 yılı bildiğiniz gibi Yahudilerden ziyade Hıristiyanlar

için önemli bir tarih. Çünkü Hıristiyanların pek çoğu o tarihte Anti-Christ'ın yani Deccal'ın çıkacağını ve sonrasında da İsa'nın geleceğini düşünüyorlardı. 666 sembolizminin, Şeytan ve Deccalı çağrıştırdığını da hatırlatayım bu arada. O yüzden benim iddiam odur ki Sabatay Sevi'nin Mesih olarak ortaya çıkması Yahudilerden ziyade Hıristiyanlar arasında heyecan yaratmıştı. Bu nedenle de hareket aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok Avrupa'daki Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında daha etkili olmuştu. Çünkü Yahudilerin Mesih'i Hıristiyanların Deccalıydı.

Madalyonun İki Yüzü: Mesih ya da Deccal

Yani Hıristiyanlar Sabatay Sevi'yi Deccal olarak mı gördüler?

Evet, ancak bunu bütün Hıristiyanlara yaymamak lazım tabii. Birçok Hıristiyan'ın "kurtuluş" reçetesi Deccal'ın gelmesiyle ilişkilendirilmişti. Mesela Londra ve Moskova'daki Milenyalist (Binyılcı) Hıristiyanların 1666'da İsa'nın gelmesini beklediklerini biliyoruz. 17. yüzyıl insanının zihin dünyasındaki bu kurtuluş senaryolarını anlayabilmek için yüze yakın kehanet kitabına baktım. Bunların birçoğunda İsa'nın gelmesi ve Mesihçi çağa ilişkin kehanetlerde bulunuluyor ve ardı arkası gelmez hesaplar yapılıyordu. Birçoğu ise bu kehanetin 1666 yılında gerçekleşeceğinden emindi. Bu kehanetlerde dikkati çeken başka unsurlar da vardı. İsa'nın gelmesi için bir takım şartlar sıralanıyor bu kitaplarda. İncil'den de esinlenen kehanete göre İsa gelmeden önce Yahudilerin Hıristiyanlığa dönmeleri ve daha sonra da Arz-ı Mevud'a, yani Vadedilmiş Topraklara gitmeleri gerekiyordu. İkinci senaryoya göre ise Yahudiler önce Arzı Mevud'a gidecekler, orada İsa gelecek ve hepsini ya Hıristiyanlığa çevirecek ya da kılıçtan geçirecekti.

Şimdiki Evangelist Hıristiyanların Siyonizmi desteklemesi de bununla mı ilgili acaba?

Evet, ironik olarak Amerika'daki Evangelistlerin ve daha önce de 18. ve 19. yüzyılda Filistin'de dolaşan Anglikan kilisesi misyonerlerinin bu tür kehanetleri vardı. Onlar Yahudilerin Filistin ve Kudüs'e gitmesini istiyorlardı çünkü bu İsa'nın gelmesi kehanetinin bir parçasıydı. Ancak tekrar on yedinci yüzyıla gidersek durum orada biraz farklıydı. Yahudilerin Kutsal Topraklar'a gitmesinin önünde bir engel vardı.

Neydi o engel?

O engel şuydu: Kutsal topraklar Osmanlıların işgali altındaydı. O yüzden benim incelediğim kehanet kitaplarının çoğunda sadece Hıristiyanlar ve Yahudiler değil Türkler de vardı. Yani Hıristiyan "kurtuluş" senaryolarının bir parçası olarak Türklerin sonuyla ilgili kehanetler de yer almaya başlamıştı. Hıristiyanların ebediyen kurtuluşa ermeleri için Türklerin sonunun gelmesi, Yahudilerin Hıristiyan olması ve Kutsal Topraklar'a gitmesi gerekiyordu. İsa ancak bu şekilde gelebilirdi. İşte Sabatay Sevi'nin mesihliğini iddia etmesi tam bu noktada çok kritik bir önem taşıyor. Çünkü Doğu'dan çıkan bir Yahudi Mesih birçok kehaneti aynı anda yerine getirebilirdi. Yani Türklerin sonunu getirebilir, Yahudileri kutsal topraklara götürebilir ve onları İsa'nın gelişine hazırlayabilirdi. İşte bu ihtimallerden dolayı Sabatay'ın ortaya çıkması bir yıldan daha kısa bir zamanda Londra'dan Moskova'ya, Amsterdam'dan Boston'a, İsfahan'dan, Yemen'den Fas'a kadar birçok yere yayılmıştı.

Hareket öncelikle Hıristiyan Avrupa'da ortaya çıktı mı diyorsunuz?

Hayır, tam olarak değil. Hareket Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında ortaya çıktı, ancak etkisi ve heyecanı az önce söz ettiğim nedenlerden Hıristiyanlar arasında çok güçlü oldu. Başlangıçta sınırlı sayıda Yahudi hareketin etkisinde kalmışken bu etki Hıristi-

yanların da ilgisiyle giderek büyümüş ve Sabatay Sevi'ye inanmayan pek az Yahudi kalmıştır.

Hareketin Osmanlı Karakteristiği

O dönemde Osmanlı'daki Yahudilerin tutumu ya da tavrı nasıldı?

Yahudiler yüzyıllardır Mesih bekliyorlardı. Mesela 17. yüzyıl başındaki seyyahlardan Polonyalı Simeon'ın bize aktardığına göre Yahudiler Kudüs civarında bir dağın tepesinde peygamber Samuel'in kabrinde her cumartesi toplanıp yüzlerini güneye çevirerek: 'İsrail Kralı Mesih, gel!' diye bağırırlarmış. Yani Osmanlı Yahudilerinin duruma tamamen kayıtsız olmaları söz konusu değil tabii.

Ancak incelemelerim sonucunda vardığım sonuç şudur ki, Sabatay hareketinin çapı ve etkisi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, Avrupa'dakinden daha sınırlı olmuştur. Ben bu argümanımı sınamak için şöyle bir araştırma yaptım: İstanbul'un 17. yüzyılda en kalabalık Yahudi nüfusuna sahip Hasköy kasabasının yüz yıllık mahkeme kayıtlarına baktım. Bunlar toplam on yedi defter ve binlerce mahkeme kaydından oluşuyor. Bu belgeler arasında Yahudilerle ilgili yüzlerce kayıt var. Kayıtlarda bir mahallede geçebilecek her türlü olay görülüyor; cinayet, evlenme, boşanma, miras, cariye alış satışı, iş ortaklığı, mülk alış satışı, kiralama, vakıf vesaire. Özellikle her türlü mülk satışı mahkeme tarafından onaylanmak zorunda. Dolayısıyla Sabatay olayı ortaya çıktığında bunun etkilerinin bir şekilde mahkemelere yansıması gerekir. Bunu anlamak için mahkeme kayıtlarını üç kısma ayırdım. Birinci kısım hareketin öncesindeki kayıtları, ikinci kısım hareketin ortaya çıktığı birkaç yıl içindekileri içeriyordu ve bir de hareketten sonraki yılları kapsayan üçüncü kısım vardı. İşin ilginç tarafı bu kayıtlar arasında çok büyük bir fark olmadığını gördüm. Yani Sabatay hareketi patlak verdiğinde, fazladan bir kavga gürültü, borç harç, mülk satma, cariye serbest bırakma türü bir şeye rastlamadım. Bu ve ben-

zeri kaynaklara bakarak benim çıkardığım sonuç şudur ki Osmanlı Yahudileri sonuna kadar çok temkinli davranmışlar ve Avrupa'daki Yahudiler gibi mallarını mülklerini satıp Mesih'in arkasına düşmemişler. Bu elbette hareketten etkilenmedikleri anlamına gelmez; etkilenmişlerdir ancak bu etki Avrupa'dakiler kadar büyük olmamıştır. Avrupa'daki etkisi ise daha önce dediğim gibi Hıristiyanlıkla birleşip daha derin olmuştur.

Sabatay Sevi'nin ortaya çıktığı dönemde, Yahudiliğin genel bir teolojik kriz içinde olduğu, birçok yerde mesihlik iddiasında bulunan kimselerin olduğu söylenir. Bu doğru mudur?

Daha önce de bahsettiğim gibi Yahudilik her zaman Mesih'i beklemekteydi. Ancak o dönemlerde Yahudi Mesih'ten çok Hıristiyan Mesihleri vardı ortalıkta. İnsanların çoğu dindardı ve kıyametin yaklaştığını düşünüyordu. Şunu unutmayalım ki, 17. yüzyılda insanların pek çoğunun hayatında en belirleyici şey hâlâ dindi.

Peki, tüm bu olayların Osmanlı'da olmasının ne anlamı var?

Benim tezimin büyük kısmını bu soru oluşturuyor zaten. Bir defa hemen şunu düşünmemiz gerekiyor, Sabatay Sevi Osmanlı tebaasından biriydi, taraftarlarından pek çoğu gibi. Hareket Osmanlı topraklarında başlamış ve Osmanlı siyasi, ekonomik ve kültürel güç ilişkileri içerisinde gelişerek, yine Osmanlı otoritelerinin devreye girmesiyle sona ermişti. Dolayısıyla hareketin Osmanlı karakteristiği çok güçlü olmuş olmalıydı. Osmanlı tarihinin on yedinci yüzyıl ikinci yarısının koşullarını anlamadan, Sabatay hareketinin sebep, seyir ve sonuçlarını eksik ya da yanlış tahlil etmiş oluruz.

Nedir bu dönemin en karakteristik özellikleri?

Pek çok var tabii, ama Sabatay hareketiyle bağlantılı düşünürsek şunları sayabiliriz: Birincisi Osmanlı devleti, Köprülüler döneminde olduğundan dolayı görece olarak daha barışçıl ve kendinden emin bir dönemden geçiyordu. Bu kendinden eminliktir ki Os-

manlı ordularını 1683'te İkinci Viyana kuşatmasına sevk etmişti. Eğer Sabatay hareketi 50 yıl önce İmparatorluğun çalkantılı olduğu dönemlerde ortaya çıksaydı, Sabatay'ın ve taraftarlarının derhal idam edilmeleri işten bile değildi. Çünkü o dönemlerde ortaya çıkmış benzeri mesihçi ayaklanmalar var ve bunlar "fesad" olarak adlandırılarak elebaşları derhal idam edilmiştir. Benim tezimde birçok örnek var bunlardan. Sabatay olayıysa Osmanlı kroniklerinde "fesad" olarak değil "zuhur-u haham" başlığı altında ele alınmış ve siyasi bir tehdit olarak görülmemiştir.

İkinci olarak ise on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devleti bir "İslamileşme" sürecine girmiş ve Ortodoks İslam, Osmanlı devletinin dininin en karakteristik özelliği haline gelmeye başlamıştı. Bu tez halen tartışılsa da bence İmparatorluktaki İslamileşme sürecine bakıldığında ciddiye alınması gerektiği açıktır. Metin Kunt'un öne sürdüğü bu iddiaya göre, İmparatorluk bir yandan batıda Hıristiyan Habsburg sınırına dayanmış, öte yandan doğuda Şii Safevi sınırında mücadele veriyor ve bu mücadele sırasında, kendisinin Sünni İslam kimliği daha da netlik kazanıyordu. Ayrıca 17. yüzyılda Celali İsyanları'nın ardından "Kızılbaş" sorununun da çok uzun bir süre bir daha açılmamak üzere "halledildiğini" unutmayalım. Ancak bu yüzyıldaki Sünni ortodokslaşmaya asıl damgasını vuran, Kadızadeliler diye adlandırılan ve hem medrese hem sarayda etkin olan bir grup Ortodoks ulema idi. Kadızadelilerin zihin dünyasını ve Osmanlı yönetici sınıfını nasıl etkilediğini anlamak için Derin Terzioğlu'nun maalesef henüz basılmamış tezine bir göz atmak yeterlidir. Kısaca hatırlamak gerekirse, püriten Kadızadeliler üç kuşak boyunca Osmanlı dini ve entelektüel ikliminde çok derin izler bırakmış insanlardır. Bu aileden gelen Vani Efendi de, padişah IV. Mehmet'in hocası ve danışmanıdır. Yeni anlayışa göre tasavvufun sema etmek, müzik dinlemek gibi birçok unsuru, kahve ve sigara içmek gibi gündelik hayatın zevkleri "haram" ilan edilmişti. Bu nedenle kapatılan, hatta yerle bir edilen Sufi tekkeleri bile mevcuttu. Bu anlayışa göre İmparatorluğun gayrimüslim unsurlarının da daha hızlı Müslüman olması bekleniyor ve gayrimüslimlere eskisi kadar hoşgörü gösterilmiyordu. Nitekim on yedinci yüz-

yılın başında sarayda olan Yahudi doktor sayısı kırkken, yüzyıl sonunda sadece iki olması bunun göstergelerinden birisidir. 15 ve 16. yüzyılda gayrimüslim bir hekimbaşını görebilmek mümkünken 17. yüzyılda artık bu mümkün olamamaktaydı. Mesela 17. yüzyılın en ünlü hekimbaşı olan Hayatizade Mustafa Efendi, aslında Moshe ben Avravanel adlı bir Yahudi mühtediydi. Padişahın "mübarek vücuduna" Müslüman olmadan dokunulamıyordu artık bu yüzyılda.

Bütün bunların yanı sıra, bir de tabii Padişah IV. Mehmet'in karakterini hesaba katmak lazım. Bilindiği üzere av merakıyla tanınıyordu, adı da bu yüzden Avcı Mehmet olmuştu. Devlet işleri ve savaşlarla fazla ilgilendiği söylenemezdi. Bu görevleri Sadrazam Köprülü Ahmet Paşa yürütüyordu. Ama kendisinin avdan başka bir hobisi daha olduğu söylenebilir; o da gayrimüslimleri Müslüman yapmaktı. Vani Efendi'nin rehberliğinde Avcı Mehmet onlarca insanın Müslüman olmasına vesile oluyordu ve Sabatay da bunlardan biriydi.

Dönemin üçüncü karakteristiği ise Yahudilerin siyasi ve ekonomik durumlarının geriye gitmesiydi. Yahudiler saraydaki geleneksel nüfuzlarını özellikle Rum (Feneriotlar da denir) ve Ermenilere kaptırmaya başlamışlardı. Bilindiği gibi 15. yüzyılın sonundan itibaren İspanya'dan kaçan binlerce Yahudi, Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştı. İspanya ve Portekiz'de kalan diğer Yahudiler zorla Hıristiyanlığa döndürülmüşler ve bunlara Marrano adı verilmişti. 16. yüzyıldan itibaren Marranolardan bir kısmı da Osmanlı topraklarına gelmeye başlamış ve burada tekrar Yahudiliğe dönmüşlerdir. İspanya ve Portekiz'den İmparatorluğa gelen hem Yahudiler hem de Marranolar genellikle eğitimli, zengin ve geniş bir uluslararası ağa sahip insanlardı. O sıralar ticari, bilimsel ve askeri olarak gelişmeye başlayan erken modern dönem Avrupasının nimetlerinden faydalanmışlardı. Nitekim Osmanlı topraklarına geldiklerinde yaklaşık bir yüz yıl içinde bütün Osmanlı Yahudi kültürünü Seferadlaştırdılar. Ancak bu zenginlik ve uluslararası bağlantılar 17. yüzyılda zayıflamaya başladı ve Yahudiler on dokuzuncu

yüzyıla kadar bu bağları tekrar kurmada zorlanandılar. Yahudiler önce "Seferadlaşma" daha sonra da "Osmanlılaşma" sürecine de girdiler. Yani öncelikle İspanya'dan gelen Yahudiler, güçlü kültürleriyle, Osmanlı Yahudilerinin tamamının dini ve günlük hayatlarını Seferadlaştırmışlar, daha sonra da bunların tamamı, Osmanlı kültürüyle kaynaşmanın bir sonucu olarak kendine has bir "Seferad" kültür üretmişti. Mesela 16 ve 17. yüzyılda Şeriyye sicillerinde, her biri geldikleri yerlerin adlarına göre isimlendirilmiş olan ondan fazla Seferad cemaat adına rastlarken, 18. yüzyılda bu cemaatler eriyerek, birkaç tane büyük cemaatin içinde kaybolmuşlardı. Özellikle 1660 İstanbul yangını, zengin ve ticaret dünyasının merkezinde olan Eminönü'ndeki Yahudi mahallelerini tamamen yok etmişti. Evsiz kalan binlerce Yahudi gidip Balat ve Hasköy gibi mahallelere taşınmış ve bir süre sonra da yoksullaşmaya başlamışlardı.

Bunlara bağlı olarak da nüfuzlarını kaybetmekte olan Yahudilerin, daha az vergi vermek ve ticarette Müslüman olmanın avantajını kullanmak için ihtida etmeleri ihtimali vardır. Bu ihtimal özellikle de Sabatay'ın ölümünden sonra Selanik'te gerçekleşen bazı ihtidaları daha da kolaylaştıran bir etken olmuştu.

Sabatay hareketi nasıl sonuçlandı peki? Bu hareket bu kadar büyürken nasıl olur da Osmanlıların gözünden kaçar tüm gelişmeler?

Toplumsal düzeni bozan ilk kargaşa İzmir'de başlamıştı. 1665 yılı yazının sonlarına doğru Kudüs'teyken Sabatay'ın beklenilen Mesih olduğu Gazzeli Nathan tarafından ilan edilmişti. Orada kısa bir süre kaldıktan sonra birkaç taraftarıyla İzmir'e doğru yola çıkmış, 1665 sonbaharında şehrine varmıştı. Birkaç ay münzevi hayatı yaşayan Sabatay, yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış ve çok kısa bir süre zarfında kendine inanan yüzlerce insan bulmuştu. Bu gelişmeleri şehirde olan Yahudi cemaat yöneticileri ve hahamlar kadar, Osmanlı otoriteleri ve yabancı gözlemciler de takip ediyorlardı. İzmir 17. yüzyılda ortaya çıkıp büyüyen bir şehirdi. Yahudi nüfusu da buna paralel gelişmişti. Mesela yüzyıl başında burada iki tane cemaat ve sinagog varken yüzyıl ortasında bunların

sayısı on bir taneye yükselmişti. Özellikle İngiliz Levant Company'nin kurulması şehri bütün Akdeniz ve Avrupa ticaret ağına bağlamıştı. Sabatay'ın babası Mordehay dahi bu şirkette çalışıyordu. İzmir'in uluslararası ticaretin en uğrak yerlerinden biri haline gelmiş olması Sabatay'la ilgili haberlerin nasıl olup ta çok hızlı bir şekilde Avrupa'ya ulaştığının da en önemli açıklamasıdır. Londra ile İzmir arasında seyahat eden gemiler, şehirdeki elçi ve işadamlarının raporlarını sürekli Avrupa'ya taşıyordu. Şehirdeki olası bir kargaşa ticareti olumsuz yönde etkileyeceğinden, herkes bu haberlerle yakından ilgileniyordu. Bir de buna daha önceden bahsettiğim Hıristiyanların Deccal ve İsa'nın ikinci defa gelmesi beklentilerine yönelik oluşturulan senaryoları eklersek Avrupalıların konuya ilgisinin boyutunu anlayabiliriz. Nitekim Avrupalılar tarafından şehirdeki olaylar hakkında o sıralarda yazılmış olan ve birçoğu da fantezi ve abartmalarla dolu onlarca rapor, mektup ve kitap vardır elimizde. Üstelik bu abartılı ifadeler daha sonraki bilim adamlarını da yanıltmıştır.

Peki, Hıristiyanlar arasındaki ilgi sadece İngiltere ile mi sınırlıydı?

Elbette hayır, Hıristiyanların ilgisi çok geniş bir alana yayılıyor. Hatta çok ilginçtir, Boston'a kadar ulaşıyor. O zamanki Harvard Rektörü Increase Mather o yıllarda İsrail'in Kurtuluşu diye bir kitap yazıyor ve orada Yahudilerin arasında son zamanlarda ortaya çıkan mesihçi hareketlenmelerden bahsediyor. Benzer şekilde Moskova da Sabatay hareketini çok yakından izliyor, ancak onların ilgisi hem siyasi hem dini. O zamanın Rus Çarı Aleksi Mihailoviç bizim Avcı Mehmet gibi çok dindar. Sabatay'la ilgili Londra gazetelerinden derlenen haberler en geç bir hafta sonra Çar'a takdim ediliyor. Abartılarak buraya kadar gelen haberlere göre Yahudi Mesih Osmanlı topraklarında büyük bir kargaşa yaratmış ve İmparatorluk zor zamanlar yaşamaktadır. Osmanlı ile bir mücadele içinde olan Ruslar için bundan daha önemli haber olamazdı o sıralarda herhalde. Ayrıca bu yüzyıllarda Avrupa'daki ilginç gelişmelerden bir tanesi de Osmanlı sultanlarının gönderdiği düşünülen ha-

yali mektuplardı. Güya bu mektuplarda Osmanlı sultanları eğer kendisine itaat etmezlerse Hıristiyan hükümdarlarına ve halklarına tehdit dolu mektuplar gönderiyordu. Hıristiyan hükümdarlar da bunu bir fırsat bilip Osmanlı tehlikesini abartarak halkını mobilize ediyorlardı. Bu konuyu irdeleyen Daniel Waugh, Great Turkes Defiance adlı kitabında bu mektupların özellikle savaş zamanlarında tekrar tekrar ortaya çıktığını anlatmaktadır.

Tüm bu gelişmelerden Osmanlı otoriteleri ne kadar haberdardı peki?

Haberdar olmaması mümkün değil ama ilk başta herhangi bir müdahalede bulunmuyorlar. Çünkü bildiğiniz gibi Osmanlı devletinde gayrimüslimler kendi içlerinde büyük ölçüde özgürler. Konu diğer cemaatleri ilgilendirmediği, bir şikâyet olmadığı ya da toplumsal bir kargaşaya yol açmadığı sürece iç işlerine karışılmıyor. Yani 19. yüzyıldaki o genel millet sistemi tam olarak oluşmamışsa da bir nevi proto-millet sistemi vardı o zamanlarda. Bu sisteme göre de kendi işlerini kendilerinin halletmeleri beklenirdi.

İlk olarak ne zaman müdahale etti otoriteler?

Sanırım ilk müdahale yine Kudüs'te, daha sonra da İzmir'de oldu. Ancak olay orada çözümlenemeyince İstanbul'a havale olundu. Müdahalenin temelde iki nedeni vardı. Birincisi Yahudi cemaatinden şikâyet gelmeye başlamıştı. İkincisiyse hareketin etkisi Yahudi cemaatinin sınırları dışına taşmaya başlamıştı. Çünkü Sabatay onlarca taraftarıyla sokaklarda dolaşmaya, bir takım dini kuralları çiğnemeye ve kendisine karşı çıkan Yahudi otoritelerine bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. İzmir başhahamı Hayim Benveniste, cemaati Sevi'ye karşı uyarsa da sonuç fazla değişmemiş, cemaat ikiye bölünmüştü. Gerilimler sonucunda kaçıp Portekiz Sinagogu'na sığınan Benveniste'yi Sevi ve taraftarları takip etmiştir. Sevi sinagogun kapılarını kırarak içeri girmiş, kürsüye çıkıp vaaz vermiş ve daha sonra Yahudilik'te yasak olmasına rağmen kadınları da kürsüye çıkartarak Tevrat okutmuştur. Bu sinagog halen Sabatay'ın sinagogu olarak bilinir. 19. yüzyılda, dindar Ortodoks haham Hayim

Palaçi zamanına kadar bu sinagog açık kalmış, ancak daha sonra terk edilmiştir. Günümüzde harabedir. Sabatay o zamanlarda dini kuralları artarak ihlal etmeye devam etmiş, domuz yağı yemek, Tapınakların yıkıldığı gün olan 9 Temmuz'u kendi doğum günü saydığından üzüntüyü sevince çevirmek gibi Yahudilikçe hassas birçok şeyi çiğnemiştir.

Yahudi Cemaati Üzerindeki Etkiler

Tabii doğal olarak Yahudi cemaatinin iç huzurunu ve de toplum yapısını bozucu gelişmeler bunlar.

Elbette, çünkü geleneksel yapının bozulması demekti bu. Osmanlı devleti herkesin yerli yerinde oturmasını isterdi. Oysa bu olay hem cemaatlerin işleyiş tarzını hem de uluslararası tüccarların bulunduğu bu şehrin düzenini bozmuştu. Muhtemeldir ki, gümrük ya da şirketlerde çalışan Yahudilerin bir kısmı işlerini aksatmaya başlamışlardı. Dolayısıyla Osmanlı otoritelerine iki kaynaktan gelen şikâyetler vardı. Ancak İzmir Kadısı olayı çözemeyince olay İstanbul'da Vezir'in divanına kadar yansımıştı. Nitekim Vezir'in göndermiş olduğu bir emirden Sabatay'ın derhal İstanbul'a gitmesi gerektiğini anlıyoruz (Bu belge ektedir). Yahudiler de aynı şekilde şikâyetlerini bir yandan Osmanlı otoritelerine yaparlarken bir yandan da İstanbul Hahambaşına yapmaktaydılar. Unutmayalım ki, o zaman henüz daha her şeyin İstanbul'dan kontrol edildiği merkezi bir millet sistemi olmasa da, İstanbul Hahambaşı hiyerarşik olarak sözü en çok dinlenen Hahambaşı idi. Her ne kadar millet sistemi tam anlamıyla 19. yüzyılda ortaya çıktıysa da "proto/yarı-millet sistemi" İstanbul'un alınmasından sonra hep vardı bence.

Dolayısıyla Sabatay İstanbul'a tutuklanarak mı gidiyor?

Bir bakıma öyle sayılabilir. Ama zincirler içinde değil tabii. 1666 Ocak ayında İzmir'den çıkan bir gemi İstanbul'a doğru yola

koyulur, ancak fırtına seyahatin uzamasına yol açınca, Sabatay taraftarları arasında ciddi bir heyecan doğar. Vezir derhal haber salarak acele edilmesini söyler. İstanbul'a gelen Sabatay, Vezir Köprülü Ahmet'in huzuruna çıkarılır. Padişah o sırada yine İstanbul dışında avda olduğundan, olayla ilgilenmez. Zaten, 1664 yılında Topkapı Sarayı'nda bir cariyenin çıkardığı yangın sonrasında, Padişah sarayını tamamen Edirne'ye taşımıştır. Sabatay'ın Padişahla karşılaşması da yaklaşık sekiz ay sonra Edirne Sarayı'nda olacaktır. Vezirin bir an önce olayı halletmesi gerekmektedir. Çünkü İmparatorluğun başında yirmi yıldır sürmekte olan bir Girit Savaşı meselesi vardır ve buradaki Kandiye kalesi halen alınamamıştır. Sabatay mesihlik iddiasından vazgeçeceğini söylemiştir. Vezir Sabatay olayının ne daha büyüyüp yeni bir krize dönüşmesini ne de ona idam cezası vererek kahramanlaştırmayı ister. Çözüm olarak, bilindik bir Osmanlı taktiği kullanır: Sürgün. Çünkü İstanbul'da hapsetmek de çok akıllıca bir şey değildir. O yüzden Sabatay daha ücra bir yer olan Çanakkale'ye ve çok büyük ihtimalle de buradaki Kilitbahir kalesine hapse gönderilir. İstanbul'daki otorite boşluğu beklenmedik toplumsal sorunlara yol açabilir. Olayın bu şekilde çözümlenmesinde Vezir'in danışmanı Yahudi Mordehay Kohen'in de katkısı olmuştur. Çanakkale'deki tutukluluğu, bir hapisten ziyade kalebentlik olsa gerektir ki, Sabatay gelen misafirlerini burada kabul edebilecektir. Böylelikle 1666 yılı Nisan ayında Sabatay Çanakkale'ye, Vezir de Kandiye'ye doğru yola çıkarlar.

Ama siz daha önce Osmanlı Yahudilerinin çok etkilenmediğini söylemiştiniz.

Doğru, özellikle ben o yılların arşiv kayıtlarına baktığımda çok büyük bir siyasi, ekonomik ya da sosyal kargaşa işareti göremiyorum. Özellikle iddia edildiği gibi Avrupa'daki Yahudiler gibi malını mülkünü satıp, tasını tarağını toplayan insanlar yok Osmanlı devletinde. Osmanlı Yahudileri son ana kadar temkini elden bırakmıyor bence, ama yine de belli bir heyecan ve merak uyanıyor tabii ki şehirlerde. Özellikle yabancı ülkelerden gelen insanlar var. Hatta bunlar İstanbul'dan kayık tutup Sabatay'ın kaldığı kalenin civa-

rındaki kasabaya gidiyorlar. Abartılı olsa bile iddiaya göre kiralayacak kayık kalmıyor şehirde, Çanakkale'de yiyecek fiyatları yükseliyor vs. Bu arada o döneme ait anonim bir Ermeni şiirine göre, diğer insanlar Yahudilerle "çıfıt geldi mi, Mesih geldi mi?" diye dalga geçerlermiş. Elbette tüm bunlar hareketliliğin olduğunun göstergeleri ama dediğim gibi bu Avrupa'daki kadar yoğun hareketlilik değil.

Sürgün Günleri

Çanakkale'de ne yapıyor Sabatay? Sözünde durup mesihlik iddialarından vazgeçiyor mu?

Hayır, tam tersine vazgeçmiyor. Zaten asıl kritik dönem de bu dönem. Mesih'le ilgili şöyle bir kehanet vardır: Mesih son zamanlarında eza ve cefa çekecektir. O yüzden Sabatay'ın hapse konması bu kehaneti doğruladığından, taraftarlarının inancı bir kat daha artıyor. Yahudi kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla burada kendisi bir kuleye konuyor ve kule Kabala sembolizmindeki Migdal Oz'a yani İktidar Kulesi'ne benzetiliyor. İmparatorluğun içinden ve dışından gelen ziyaretçileri kendini ziyaret etmeye başlıyor. Ancak yine burada şunu unutmamak lazım: İddia edildiği gibi İmparatorluk dışından gelenler yüzlerce ya da binlerce değildir. Teknik olarak bunun olması da mümkün değildir, çünkü İmparatorlukta her canı isteyen elini kolunu sallayarak ülkeye girip dolaşamaz. İmparatorluğa girip seyahat edebilmek için bir tür vize anlamına gelen berat gerekmektedir. Binlerce insanın geldiği yine Avrupa kaynaklarının abartmasıdır.

Osmanlı Sabatay'ı sürgüne gönderirken ne beklemiş olabilir?

Sabatay sürgüne alışkın birisi. 1648'de ilk kez İzmir'den kovulduktan sonra öldüğü tarih olan 1676'ya kadar hayatı yollarda ve sürgünde geçmiş birisi. Sürgün bir ceza türüdür ve sorun ya halledilir ya da ertelenir. Mesela o yıllarda meşhur mutasavvıf Niyazi

Mısri de heretik düşünceleri yüzünden sık sık sürgüne gönderiliyordu. Ama sürgün, her zaman problemi çözmek anlamına gelmiyordu.

Sabatay olayı çözüldü mü ertelendi mi peki?

Hayır, çözülme yerine daha da büyüdü. Aslında ilginçtir, Sabatay olayının hiçbir evresinde klasik Osmanlı yöntemleri işe yaramamıştır. Mesela ne sürgün ne de daha sonra gerçekleşecek olan ihtida olayı çözmeye yetmeyecektir. 1666 yaz aylarını kalebent olarak geçiren Sabatay, burada şöhretini ve etkisini daha da artırmıştır. Artık kendini dünyanın kralı gibi görmeye ve mesihlik zamanlarına girildiği için de bir takım yasakları ihlal etmeye başlamıştır. Çünkü mesihlik zamanının Tevrat'ı bu dünyanın Tevrat'ından farklıdır. Tevrat'taki pek çok emir tersine çevrilmiştir. Daha da önemlisi, tapınakların yıkılma tarihi olan Tiş'a Baav (9 Temmuz), bir ağıt günü olmaktan çok, Sabatay'ın doğum günü olduğuna inanıldığı için bir sevinç gününe dönüştürülmüştür. Bu tür şeyleri düşünebilmesinden bile Sabatay'ın Çanakkale hayatının görece olarak rahat geçtiğini söyleyebiliriz. Kendine güveni o kadar yerine gelmiştir ki, Polonya'dan gelen ve kendisinin "Yardımcı Mesih" olduğunu söyleyen Polonyalı Nehemiah Kohen'i yanından kovmuştur. Yahudilikteki "çifte Mesih teorisi"ne göre, önceden bir Mesih gelecek ve Davud sülalesinden gelecek asıl mesihi müjdeleyecektir. İşin ironik tarafı yaklaşık 100 yıl sonra yine Polonya'dan çıkacak olan Jacob Frank adlı biri, Sabatay'ın kendisini haber verdiğini ve işini tamamlayamadan öldüğünü, asıl Mesih'in kendisi olduğunu iddia edecektir.

İkinci Uyarı

Nasıl oldu da bu Çanakkale günleri sona erdi?

Aslında verilen rüşvetlerle kale görevlileri susturulmuştu. Ancak bir süre sonra gerek Sabatay'ın iddialarının artarak sürdürdüğünün fark edilmesi, gerekse şehirdeki insan trafiğinin kargaşaya yol aç-

ma ihtimali üzerine, Sabatay derhal Edirne Sarayı'na çağırıldı. Burada birkaç gün hapiste kaldıktan sonra, Padişah gözetiminde özel bir divanda yargılandı.

Buradaki en merak edilen sorulardan bir tanesi Padişah'ın bizzat sorgulamaya katılıp katılmadığı, değil mi?

Evet, benim vardığım sonuç şu ki, padişah kafes arkasından gözetlese de yargılamaya bizzat katılmıyor. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra padişahlar divan toplantılarına artık girmiyor, onun yerine arada sırada gelip divanın arkasında bulunan kafesten toplantıları izliyorlardı. Vezir Köprülüler'den itibaren ise divan toplantıları saraydan ziyade vezirin konağında tertiplenir olmuştu. Edirne Sarayı'nda da benzeri bir durum söz konusudur. Zaten olayın ilk elden şahidi olan tarihçi Abdi Paşa, toplantının "nazargahı hümayunda" yani Padişah'ın bakışı altında gerçekleştiğini yazmıştır. Sorgulamaya katılanları ise, Vani Efendi, Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi ve Girit Seferi'nden henüz dönmemiş olan Köprülü Fazıl'ın yerine, yıllar sonra Viyana'yı ikinci kez kuşatacak olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olarak belirtmiştir.

Buradaki diğer bir soru da Sabatay'ın yargılanma sırasında Türkçe bilip bilmediği sanırım?

Osmanlı topraklarında doğup büyümüş, İmparatorluğun her köşesine seyahat etmiş ve de okuryazar biri olan Sabatay'ın Türkçeyi hiç bilmediğini iddia etmek abes olur. Ancak Yahudi tarihçiler Sabatay'ın Türkçe bildiğine pek ihtimal vermezler. Bunun sebebi daha önce izah etmeye çalıştığım Yahudi tarihçiliğinin genel metodolojik probleminden kaynaklanmaktadır. Hatta onlar Sabatay ihtida ettikten sonra 10 yıl Müslüman olarak yaşadığı, uzun bir süre sarayda Vani Efendi'den ders aldığı, Türk mahallelerinde yaşadığı, tekkeleri gidip ziyaret ettiği halde bile hâlâ Türkçe bilmediğini iddia ederler. 50 yıl bir ülkede yaşayacaksın, son 10 yılını Müslüman olarak geçireceksin ve hâlâ Türkçe bilmeyeceksin; bu neredeyse olanaksız bence. Ama saraydaki sorgulama sırasında iletişimin daha kolay olması için bir tercüman yardım etmiş olabilir. Nitekim id-

diaya göre sarayın Yahudi hekimlerinden olup daha sonra Müslüman olmuş biri olan Marrano kökenli Hayatizade Mustafa Efendi, sorgulama sırasında tercümanlık yapmıştır. Ancak burada bir bilgiyi daha düzeltmek gerekir ki, Yahudi araştırmacıların iddia ettikleri gibi, Hayatizade hekimbaşı değildir daha o zamanlar. Bunun için 1669' kadar beklemesi gerekmiştir.

Nasıl bir sonuç çıkıyor yargılamadan?

Tarihçi Abdi Paşa'nın tabiriyle ifade edersek, sorgulama sonunda Sabatay'a "bu meclisten sonra halasa mecal yoktur", yani bu sorgulamadan kurtulmanın imkânı yoktur deniyor. Çünkü kendisi defalarca uyarılmış, ancak bu uyarıları dikkate almamıştır. Yahudiliğe göre hayat her zaman ölümden daha değerli olduğundan, Sabatay da hayatı seçiyor ve "şeref-i İslam ile müşerref" oluyor. Derhal banyoya sokulup, kendisine yeni kıyafetler veriliyor ve sembolik olarak da iyi bir maaşla kapıcıbaşı yapılıyor. İsmi ise Aziz Mehmet Efendi oluyor. Padişah'ın adının da Mehmet olduğu düşünülerse, gayrimüslimlerin ihtidası için çalışan Padişah'a karşı en güzel jestlerden birisi oluyor sanırım Mehmet adının verilmesi. Burada yine şunu unutmamamız gerekiyor: Abdi Paşa, Silahtar Mehmet, Reşat gibi 17. yüzyıl vakanüvisleri tarafından anlatılan bu sorgulama ve ihtida olayı, tarih kitaplarında sadece bir paragraflık bir yer tutar. Aynı günlerde yine benzeri bir vaka olmuş, Diyarbakırlı bir şeyh oğlunun Mehdi olduğunu iddia etmiş ve her ikisi de saraya getirilerek yargılanmışlardır; bu olay da bir paragrafta anlatılmıştır. Yani diyeceğim odur ki, Sabatay Hareketi, Osmanlı otoriteleri ve entelektüelleri tarafından çok geniş çaplı ya da büyük bir tehdit olarak algılanmamıştır.

Ama yine de bu yargılanma sahnesi önemli olmalı?

Evet, birçok fantezinin konusu oluyor bu yargılanma sahnesi. Özellikle şehirde bulunan yabancılar ve Sabatay'ın yargılanması sırasında dışarıda bekleyen taraftarları tarafından onlarca şehir efsanesi üretilmiştir. Bunlardan birine göre, Sabatay'ı bizzat Padişah yargılamış ve ona şöyle demiştir: "Çırılçıplak soyunacak ve karşı

duvara yaslanacaksın. En iyi okçularım sana nişan alacaklar. Eğer oklar sana işlemez ise o zaman ben dahi senin doğruluğuna iman edeceğim." Hayatını kaybedeceğini anlayan Sabatay derhal Müslüman olmuştur. İkinci bir şehir efsanesine göre de, Sabatay Müslüman olurken cübbesinin altına bir kuş saklamış ve başında türbanla saraydan çıkarken, cübbesini açarak Müslüman olanın "can kuşu" olduğunu söyleyip kuşu salıvermiştir. Tabii çok küçük bir mantık yürütmesi yaptığımızda, bu can kuşunun içerideki elbise değişiminde çoktan uçması gerektiği anlaşılır hemen. Yani mantıksız bir efsanedir bu.

Yeni Bir Kimlikle Yaşam Hakkı

Müslüman olduktan sonra ne yapıyor Sabatay Sevi ya da artık Aziz Mehmet Efendi mi demeli?

Bir süre sarayda tutuluyor. Kendisine önemli bir maaş ve mevki verildiğine göre çok önemsenen bir mühtedidir o artık. Ben o yüzyıldaki onlarca ihtida vakasına baktım, Sabatay'a verilen makam ve para kimseye verilmiyor. Diğerlerine sadece "kisve pahası" adı altında Müslüman elbisesi ve bir miktar para veriliyor. Belli ki, Sabatay üzerine bir takım planları var sarayın. Zaten bu bir süre sonra ortaya çıkıyor. Sabatay birkaç yıl İslami eğitimden geçirildikten sonra, misyoner olarak Yahudiler arasına gönderiliyor ve onlara İslam tebliğ ettiriliyor. Bu hem padişahın hem de Vani Efendi'nin daha önce bahsettiğim "İslamlaştırma" politikalarıyla çok örtüşen bir şey. Diğer bir hesap da, bence Sarayın Avrupa'dan bilgi edinme kaynağı olarak kullanmak istemesi Sabatay'ı. Bu özellikle de Sabatay Müslüman olmadan önceki durum için geçerli. Çünkü Avrupa'dan birçok insan geliyor Sabatay'ı ziyaret etmek için. Ama bu sadece bir tahmin, herhangi bir delilim yok bu konuda.

Bunca yıldır Sabatay Sevi üzerine çalışıyorsunuz, sizce Sabatay'ın iç dünyasında neler oluyordu bu sırada? Bir yandan zorla Müslüman yapılıyor, bir yandan dışarıda bekleyen yüzlerce taraftarı var, bir yandan kendine olan inancı var, vs. vs.

İşin doğrusu bu en zor sorulardan birisi. Ancak bir kimse hakkında uzun yıllar çalışıp, bu konuda yüzlerce şey okuyup bu okuduklarınızı düşününce, ister istemez o insan artık sizin hayatınızın bir parçası oluyor, hatta rüyanıza dahi giriyor. Sabatay Sevi benim için böyle bir şey. Tabii modern öncesi bir zihni anlamaya çalışıyoruz burada. Birçok şey çok farklı, ama yine de ben onun zihin dünyasını kısmen anlamaya başladığımı düşünüyorum. Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, Sabatay çok inançlı bir insandı ve başına ne gelirse gelsin, bunu Tanrı'nın bir hikmeti olarak görüyor ve böyle olması gerektiğini düşünüyordu. Nitekim ihtidadan iki hafta sonra kardeşine gönderdiği bir notta, "Tanrım beni Türk yaptı" diyordu. Yani olanlar aslında ilahi planın bir parçasıydı ona göre ve nihai kurtuluşa varmak için Müslüman olmak bir zorunluluktu. Ama Aziz Mehmet Efendi'nin daha sonraki not ve mektuplarından bu ruh halinin sürekli değiştiğini görüyoruz. Yine de bu değişik ruh hallerini pek çok tarihçinin kullandığı modern psikolojinin "manik-depresif" kavramlarıyla değil, mistiklerin çoğunun yaşadığı "kabz-bast" tabirleriyle açıklamak daha doğru olur kanısındayım.

Peki, onca inanan insan ne yapıyor? Sabatay'ın Müslüman olması çok büyük bir skandal olmuştur herhalde.

Hem de nasıl, büyük bir hayal kırıklığıyla evlerine dönüyorlar ve Sabatay tarihteki yalancı Mesihlerden biri olarak zihinlere kazınıyor (hâlâ ortalama bir Yahudi'nin kafasındaki en büyük yalancı Mesih Sabatay'dır). Ancak bu taraftarlar arasında küçük bir grup var ki, onlar şöyle bir mantık geliştiriyor: "Eğer biz Sabatay'ın Mesih olduğuna hakikaten inanıyor idiysek, o zaman onun yaptığı her şey doğrudur. O halde onun Müslüman olmasında da bir hikmet vardır. Dolayısıyla bize düşen onun ayak izlerini takip etmektir." İşte onu izlemeyi bırakmayan bu küçük grup, bugün "Dönme" dediğimiz grubun çekirdeğini oluşturmuştur. Diğer bir grup ise Müslüman olmadan Yahudiliğin içerisinde kalarak Sabatay'ın Mesihliğine inanmayı sürdürmüştür. Bazıları bunu gizli yaparken, Abraham Cardosa ve Gazzeli Nathan gibi kimi Sabatay-

cı teologlar açıktan açığa yapmışlardır. Zaten daha sonraki Sabatay araştırmacılarının pek çoğu bu iki teologun yazdıklarına bakarak, Sabataycı teolojiyi onların düşüncelerine indirgemişlerdir. Oysa daha önce açıkladığım gibi, Sabatay Sevi'nin düşüncesi onlarınkinden farklıydı.

Bu din değiştirme elbette en çok Sabatay'a inanmayan Yahudi din adamı ve cemaat liderlerinin işine yaramıştır. Sabatay'ın başarısızlığı, mistik ve mesihçi akımların çok uzun bir süre susturulması için hep örnek olarak kullanılacaktır. Hatta günümüzde bile herhangi bir Yahudi mistik hareketi başladığında -ki bunlardan pek çoğu günümüzde bile vardır- onlara ilk söylenen şey "yeni bir Sabatay istemiyoruz"dur. Sabatay'ın başarısızlığı sadece Yahudi dünyasındaki mistikler için değil Milenyalist Hıristiyan dünyada da mistikleri bastırmak ya da onların inandırıcılıklarını yitirtmek için kullanılmıştır. Mesela İngiliz sarayı taraftarı tarihçiler ya da on yedinci yüzyılın en önemli Batılı Osmanlı tarihçilerinden olan Paul Rycaut, kasıtlı olarak hareketin çapını ve dolayısıyla da başarısızlığını abartmıştır ki, bu kendi memleketinde günden güne büyüyen milenaryan hareket mensuplarına bir ders olsun. Zaten modern tarihçilerin olayın çapını bu kadar büyük görmelerinin nedeni, on yedinci yüzyıldaki bu abartmalara inanmalarıdır.

Aziz Mehmet Efendi'nin İkili Yaşamı

Din değiştirdikten sonra hep sarayda mı yaşıyor Aziz Mehmet Efendi?

İlk başlarda evet. Özellikle Vani Efendi yeni öğrencisiyle çok yakından ilgileniyor. Ama daha sonra yavaş yavaş saray dışına, hatta İstanbul'a gidip gelmeye başlıyor. İstanbul'da özellikle yakın arkadaşı ve destekçisi Abraham Yakhini ile görüşüyor. Ancak bu görüşmeler Yahudiler tarafından rahatsızlıkla karşılanıyor. Çünkü o yalancı bir Mesih'ti onlara göre ve Yahudileri bölmüştü.

Kendi mesihlik iddiasına ne oluyor?

Başlangıçta bu tür iddiaları bir süreliğine bıraksa da, daha sonraları Aziz Mehmet Efendi'nin mistik iddiaları yavaş yavaş geri gelmeye başlamıştır. Kendisine İslami eğitim verilirken, sadece ortodoks İslami eğitim değil Sufi eğitimi de almıştır. Hatta rivayet edilir ki, Sabatay Edirne'deki Sufi ve özellikle Bektaşi tekkelerine gitmeye başlamış, hatta kendini Mehdi ilan eden Niyazi Mısrı ile mektuplaşmaları olmuştur. Ancak bu Sufi bağlantının tam delili yoktur. Yine de Sabatay'ın İslam'ın mistik ve mesihçi yanlarını öğrenmeye başladığından şüphe yoktur. Ayrıca Sabatay kendine inanan insanlarla da tekrar görüşmeye başlar. O insanlar da ona Mesih olduğunu hatırlatmaktadırlar. Hatta inananlara göre Sabatay 1668'de bir vizyon görür ve kendi mesihlik fikirleri daha da net olarak ortaya çıkar. Böylece Sabatay Kabala ve Sufizm karışımı yeni mesihçi doktrinini geliştirmeye başlar bu tarihten itibaren.

Taraftarlarıyla ilişkisi devam ediyor mu?

Evet, ama kendine inanan bu insanlarla ne kadar ilişki içerisinde olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Ama şurası aşikardır ki, Aziz Mehmet Efendi, saray duvarları arasına hapsolmuş birisi değildi. Eşi Sara ya da yeni adıyla Ayşe de artık Edirne'ye geldiğinden, şehirde bir evi vardır. Hatta Aziz Mehmet'in bu sırada bir kız bir de erkek çocuğu olduğu söylenir ki, bu konuda bazı Yahudi kaynaklarında bilgi olsa da Türk kaynaklarında yoktur. Oğlunun adını, yine diğer bütün yaptıklarıyla tutarlı olarak, İsmail koymuştur. Ancak kızı ve oğlu küçük yaşta vefat etmişlerdir. Dolayısıyla günümüzde kendinin Sabatay'ın torunu olduğunu iddia edenler yanılmaktadırlar, çünkü bu biyolojik olarak imkânsızdır; olsa olsa manevi bir soydan bahsedilebilir.

Bu arada oğlunun ismini İsmail koyması bile bence, Aziz Mehmet Efendi'nin ilk yıllarında, Tanrı'nın kendisini gerçekten Müslüman yaptığını düşünmesindendir. Ancak daha sonra kafasındaki bu netlik gitmiş, yerine iki dini birleştiren ya da aşan yeni bir teolojik yaklaşım gelmiştir.

Yeni Bir Yapılanma

Yani yeni bir din/teoloji mi yaratılıyor?

Bir bakıma evet, ancak bu yeni teoloji, söylediğim gibi temel unsurlarını Yahudilik ve İslam'dan alan ve iki dinin üzerinde bir şey. Bilirsiniz İslam'da nesh diye bir kavram vardır. Yani yeni bir din gelince öncekinin "şeriatı" ya da dini kuralları geçerliliğini yitirir. Yine de önceki dinden tamamen bir kopuş anlamına gelmez bu. Söz gelimi İslam Yahudiliği nesh etmiştir, ancak İslam'ın Yahudilikten aldığı pek çok şey vardır. Aziz Mehmet Efendi, bir anlamda iki dinin şeriatının üstüne çıkmıştır. İkisiyle de yakından ilişkili ama esastan da farklıdır. O yüzden bazılarının düşündüğü gibi Yahudiliğe yakın bir din değildir. Bu teolojik olarak mümkün değildir zaten. Düşünün ki, Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki en büyük fark, Mesih'in gelip gelmediği konusudur. Yahudiler halen Mesih'i beklerken, Hıristiyanlar İsa Mesih geldi der ve onun "ikinci geliş"ini beklerler. Şimdi mesihlik konusunda ortada bu kadar ciddi bir sorun varken, Yahudiler Sabatay'ı neden beklenen Mesih olarak kabul etsin ki. Yani teolojik olarak Yahudilik Hıristiyanlığa ne kadar uzaksa Sabataycılığa da o kadar uzaktır. Yahudi din adamları bunu yıllar yılı bu şekilde görmüşler, Avrupa'da birçok yerde Sabatay'a inanlar "heretik", yani dinin inançlarına ters düşen inançlara sahip olmakla suçlanarak mahkemelere çıkartılmış, Yahudi cemaatlerinden sürgün edilmişlerdir.

Ancak Osmanlı toplumunda yaşadıkları için Sabatay'ın mesihliğine inanan insanlar bu dini açıkça yaşayamazlardı. O yüzden, görüntü olarak İslam'a tamamen uygun bir yaşam kurdular. Zaten Sabatay'ın 18 prensibi denilen kurallar manzumesine bakıldığında, bu yeni dinin çerçevesi ortaya çıkmış olur. Ancak burada şunu karıştırmamak gerekir. Birincisi bu kurallar geçici kurallardır. Yani Mesih gelinceye kadar geçerlidir. İkincisi ise bir yandan bu kuralları uygularken bir yandan İslam'ın kurallarına sıkı sıkıya bağlanmak gereklidir. Biraz paradoksal görünse de bunun anlamı şudur: Sabataycı teolojiye göre dini anlamda "nihai kurtuluş"a erişmek için,

önce Müslüman olmak gereklidir. Müslüman olmak Mesihlik Çağı'ndan önceki son aşamadır. Çünkü Tanrı'nın isteği bu doğrultudadır, o yüzden de Sabatay'ı Müslüman yapmıştır. Dolayısıyla ilk zamanlarda hem Sabatay'ın kendisi hem de özellikle Yakubi kolu mensupları İslami prensiplere uymayı çok önemsemişlerdir. Çünkü bu Tanrı'nın planının bir parçasıdır ve bu planın gereğini yerine getirmek için iyi birer Müslüman olmak şarttır. Aksi takdirde kurtuluş geciktirilmiş olur. Kurtuluşun ne zaman ve nasıl olacağı en nihayetinde Tanrı'nın takdiridir.

Yani dönmeler gerçekten Müslüman mı oldular diyorsunuz?

Sabatay'ın kendi inancına ve uygulamasına baktığımızda böyle bir durum çıkıyor ortaya. Ancak özellikle Yahudi tarihçiler Sabatay inananlarının baştan itibaren İslam'ı göstermelik olarak seçtiğini düşünürler. Ama o zaman da Sabatay sonrası olan ihtidaları açıklamak güç olur. Yani diyelim ki Sabatay ölüm tehdidi karşısında Müslüman oldu. Daha sonrakiler neden Müslüman oldular o zaman? Bence İslam'a geçişin, "nihai kurtuluş" için zorunlu bir aşama olduğunu düşündükleri için. Türkiye'de bu konu üzerinde yazan çizen araştırmacılar bence Yahudi tarihçilerin tezlerinden etkileniyorlar farkında olmadan. İlk zamanları teolojik ve sosyolojik olarak iyi anlamak lazım. Bir de şu var tabii, İslam'a geçiş Yahudilerin arasında kalan Sabataycıları bir iç baskıdan da kurtaracaktı. Bunların üstüne vergi yükünden kurtulmak da cabasıydı. Bu etmenler de Sabatay sonrası ihtidalarının arkasındaki temel sebeplerdendir.

Yani sonuçta İslam'a mı yoksa Yahudiliğe mi yakın bu yeni din?

Söylediğim gibi, ikisinden de bir şeyler alıyor, ancak ikisinin de üstünde bir teoloji. Daha sonraki yüzyıllardaki gelişimi de şu şekilde düşünmek gerek: Sabataycılık başlangıçta içerik olarak Kabala'ya, organizasyon biçimi ve yapılanma olarak ise Sufizm'e daha yakındır. Yahudilikten alınan birçok ritüel ve bayram, Sabataycı

bağlamda yeniden yorumlanıyor. Zamanla İbranice ve Ladino dillerini unutup Türkçe öğreniyorlar. Dualar ve ilahiler İbranice ve Ladino dilinde devam ediyor ama bunların anlamlarını bilen insanlar giderek azalıyor. Ayrıca birçoğu da Sufi tarikatlara giriyor, İslam'dan gelen ritüel ve bayramlar bu teolojinin ve günlük hayatın bir parçası oluyor. Böylece yaklaşık bir asır sonra bu "yeni din" hem içerik hem de format olarak Sufizme daha yakınlaşmış oluyor. Görünüşte İslam'a tam manasıyla itibar edilirken, alt bir dini kültür gelişmeye başlıyor böylelikle.

Dini alt kültür derken neyi kastediyorsunuz?

Nominal İslam'a görünüşte riayet etseler de kendi dini kültürlerini devam ettirenleri kastediyorum. Bilimsel anlamda henüz tam olarak bilmiyoruz ama birçok dini alt kültür var Osmanlı İmparatorluğu'nda. "Hubmesihiler/İsasevenler", "Bogomiller", Balkanlar ve Anadolu'nun birçok yerinde yaşayan "Crypto-Christian/Gizli Hıristiyanlar", "Aleviler", "Bektaşiler" vs. Sabataycılık da bu dini alt kültürün çok iyi bir örneği. Osmanlı dini coğrafyası hakkında bildiklerimiz maalesef sandığımızdan çok daha az.

Aziz Mehmet kendi düşüncelerini nasıl yayıyor? Yahudileri nasıl ikna ediyor Müslüman olmak için?

Daha önce Vani Efendi ve Padişah'ın İslamlaştırma politikalarından bahsetmiştik. Vani Efendi Aziz Mehmet Efendi'yi birkaç yıl İslami eğitime tabi tuttuktan sonra kendisini adeta misyonerlik faaliyeti yapması için sinagoglara gönderiyor, hatta yanına da koruyucular veriyor. Yahudi din adamları bundan çok rahatsız olsa da bir şey yapamıyorlar. Nitekim beklendiği gibi bir süre sonra Aziz Mehmet Efendi pek çok kimseyi Müslüman yapıyor. Hatta o sıralar İstanbul'da olan Fransız Kültür Ataşesi Antoine Galland, Aziz Mehmet'in peşinde onlarca mühtediyle sokaklarda dolaştığından bahsetmektedir. Yahudileri nasıl ikna ettiğine gelince, anlaşılan odur ki Mesih'e olan inanç Yahudiler arasında bastırılsa da bu ateş tamamen küllenmemişti.

Sürgün, Son Kez

Aziz Mehmet'in ortodoks bir Müslüman olmadığı ne zaman fark ediliyor?

Antoine Galland'ın anılarında yazdığına göre, İstanbul Yahudi cemaati Aziz Mehmet'in İstanbul'a gelip kendi inançlarını yaymaya çalışması ve Yahudileri kendi dinine çevirmesinden son derece rahatsızdırlar. Osmanlı otoriteleri de kendisini takip etmektedir. Ama onlar başta sonuçtan gayet memnundurlar. Ancak bir keresinde Aziz Mehmet, İstanbul Kuruçeşme'de müritleriyle bir elinde Kuran bir elinde Tevrat ibadet ederken basılır. Bunun üzerine tutuklanır ve yargılanmak üzere Edirne'ye gönderilir. Bu konuda Vezir'i Azam'ın İstanbul'a gönderdiği emir elimizdedir (Bkz. Ekler). Edirne'de tekrar yargılanan Aziz Mehmet, kendisinin tam bir Müslüman olmadığı düşünülerek bir kez daha sürgüne gönderilir.

Neden idam değil de yeniden sürgün?

Bu ilginç bir konu tabii. Sabatay yargılanmaların hepsinden görece olarak hafif cezalarla kurtulmaktadır. Müritlerine göre bu Sabatay'ın mucizesinden dolayıdır. Ancak her defasında sebep farklıdır. Vezir 1665'te onu yargılarken idam edip kahramanlaştırmak istememiştir, Padişah onu 1666'da yargılarken Müslüman olduğundan dolayı cezadan kurtulmuştur. En son olaydaysa durum farklıdır. Sabatay'ın 'mürted' olduğu, yani dinden çıktığı düşünülse bile şeriat kurallarına göre kendisinin tövbe etmesi istenip üç gün beklenmesi ve sonrasında hâlâ pişman olmazsa idam edilmesi gerekir. Oysa Aziz Mehmet Efendi'nin İslam'ı reddetmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Kendi dönemindeki diğer pek çok dini mahkûm gibi o da sürgünle cezalandırılmıştır. Aynı yıllarda on yedinci yüzyılın en büyük mutasavvıflarından Niyazi Mısri de düşüncelerinden dolayı sürgüne gönderilmiştir mesela. Aziz Mehmet de 1673 yılı ilkbahar aylarında o günkü Arnavutluk'un kuzeyinde ıssız bir kasaba olan Ülgün'e sürülmüştür. Buraya en yakın Yahudi cemaati, Berat kasabasındadır.

Sürgün hayatına Aziz Mehmet Efendi olarak mı Sabatay Sevi olarak mı devam ediyor?

İlginçtir 1670 başlarındaki bir mektubunda "Mehmet Sevi" imzasını kullanmaktadır. Bu onun yavaş yavaş çifte kimliğe geçtiğinin bir göstergesidir. Ülgün'deyken çok sık olmasa da müritleri gelip onu ziyaret etmektedir. Hatta son evliliğini, Selanik Yahudi cemaatinin büyüklerinden olan ama sonradan Müslümanlığı seçen Joseph Filozofos'un kızıyla yapmıştır. Eşi Ayşe adını almıştır. Ama Ülgünlüler için Sabatay, Müslüman bir evliyadır. Nitekim öldükten sonra mezarı "Aziz Mehmet Efendi Türbesi" olarak geçen yüzyıla kadar hürmet görmüştür.

Mesih'in Ölümü

Nasıl ölüyor Mehmet Sevi? Mezarı nerde?

1676 yazında Sabatay, uzun süren bir hastalığa yakalanmıştır. Ölmeden birkaç ay önce de Berat'taki Yahudi cemaatine bir mektup göndererek dua kitabı istemiştir. Hayatının son aylarında eski dinine tekrar bir ilgi başlasa da buradan şunu anlıyoruz ki, o zamana kadar Yahudi dua kitabı olmamıştır kendisinin. Bu ana kadar kendi ihdas ettiği, Yahudilik ve İslam'ın üzerinde olan teoloji kendine yetmiş görünmektedir. Ölümünden kısa bir süre önce müritlerinden biriyle deniz kıyısında yürürlerken kumsalda söylediği bir şey çok manidardır yalnız. Der ki: "Söyleyin herkes evine dönsün, bana tutunmayı daha ne kadar sürdüreceksiniz?" Sabatay kendisinden beklenenleri yerine getiremediğini düşünmekte ve derin bir hayal kırıklığı yaşamaktadır. Son yıllarında "Sabatay Sevi" ve "Aziz Mehmet" kimlikleri arasında gidip gelmekte ve bir takım dengesizlikler yaşamaktadır. Ama en ilginci son mektuplarından birini "Sabatay Mehmet Sevi" olarak imzalamasıdır. Bence bu imza daha sonraki karmaşık Sabataycı kimliği açıklayabilecek en önemli ipuçlarından birisidir. Tam olarak nasıl öldüğü bilinmemektedir. Ancak müritlerinin inanışına göre bir mağaraya girip orada şeytanla mücadele ettikten sonra, İsa ya da Şiilikteki Gaib İmam gibi göğe yük-

selmiştir. İkinci defa gelinceye kadar orada beklemektedir. O yüzdendir ki daha sonraları müritleri deniz kenarına gidip "Sabatay Sevi Sabatay Sevi Esparamos Ati" (Sabatay Sevi seni bekliyoruz) diye dua etmektedirler.

Yani bir mezarı yok mu Sabatay Sevi'nin?

Aslında var ama bu da tartışma konusu. Gershom Sholem gibi düşünenler Ülgün'de, Ben-Zwi gibi düşünenlerse Ülgün'e yakın bir şehir olan Berat'ta olduğunu iddia etmektedirler.

Sizin kanaatiniz nedir peki?

Benim de izlenimim Ülgün'de olduğuna dair. Diğer kaynaklardan 19. yüzyıl sonlarına kadar bu mezarı ziyaret etmeye giden inananlar olduğunu biliyoruz. Ben maalesef bu konuda henüz daha derinlemesine bir araştırma yapmadım. Hatta Ülgünlü olan birkaç kimseden orada "Aziz Mehmet Efendi Türbesi" adında bir türbe bulunduğunu ve bu türbenin çok kısa zaman öncesine kadar kullanıldığını duymuştum, ki akla çok aykırı değil. Çünkü hatırlamamız gerekir ki Sabatay Sevi, Aziz Mehmet Efendi olarak vefat etmişti ve "aziz"liği Osmanlı toplumu tarafından kabul edilmişti. Osmanlı hukukuna göre bir Müslüman'ın Yahudiliğe geçmesi teknik olarak imkânsızdı. O yüzden bence Ülgün'de ve bir Müslüman "evliya" olarak gömülmüş olması gerekir.

Bu mezarı bulmak için çaba gösterilmiş mi peki?

Evet, epeyce çaba gösterilmiş. Mesela, 1930'larda Arnavutluk'ta Amerikan Büyükelçisi olarak, meşhur bir gazeteci, yazar ve diplomat olan Herman Bernstein adlı bir Yahudi var. Bernstein burada bulunduğu sırada Yahudi tarihi ve özellikle de Sabatay Sevi'nin Arnavutluktaki izleri üzerine araştırmalar yapmış. Ancak kendisi bir şey bulamamış.

İsrail'in ikinci cumhurbaşkanı ve aynı zamanda tarihçi ve araştırmacı olan İzak Ben-Zwi ise mezarın Berat'ta olduğunu düşünmektedir. Nitekim Arnavut yazar Haroey Samer, Rescue in Albania: The Jews of Albania adlı kitabında Sabatay'ın mezarının Be-

rat'a yakın bir yerde, Osum nehrinin kıyısında bir türbede olduğunu yazar. Bu türbenin bütün dinler tarafından kutsal sayıldığını, hatta 1965'e kadar bir Bektaşi türbesi olarak ziyaret edildiğini ve her yıl burada festival yapıldığını belirtir. Sonuçta bu konu henüz çözümlenmiş değildir.

Son dönemlerde konuyla ilgili olan iki araştırmacı, John Freely ve Alpert Reuveni, Ülgün'e kadar gitmiş ama mezarın yerini bulamamışlardır. Birkaç yıl önce İsrail'deki bir gazetede, Eli Shai adlı bir araştırmacının imzasıyla yayınlanan bir yazıda Sabatay'ın mezarının günümüzde bir Müslüman evliya türbesi olarak kullanıldığı iddia edilmektedir. O resim şu anda internette de dolaşmaktadır. (bkz. Ekler). Paul Fenton Fani Türbe diye bir yerden bahsederken, Ivan Ceresnjes ve Stephen Schwartz Mani Ailesinin evinin avlusunda bulunan Murat Dede (Mehmet Dadaj) Türbesinden bahsetmektedirler.

Ayrıca daha ilginç ve zayıf bir Sabataycı bir rivayet daha var mezar için; o da mezarının inananları tarafından İzmir'e getirildiği. Ancak buna inanmak için yeterli neden yok. Zaten asıl inananlar için mezarın yeri söz konusu olamaz, çünkü Sabatay ölmemiş tekrar gelinceye kadar 'gaib' olmuştur.

Ölüm ve Cemaatin Durumu

Sabatay Sevi ölmeden bir cemaat var mıydı ortada?

Organize bir cemaatin varlığından söz edilemez. Selanik'te bir yapılanma başlıyor ve burada insanlar Sabatay'ın son eşi olan Ayşe'nin ailesi etrafında bir araya gelmeye başlıyorlar. Ancak yapısı, prensipleri, kuralları ve kurumları olan bir cemaat yok ortada. Zaten olması da mesihlik inancına taban tabana zıt. Yani Mesih yaşıyorken, zamanın sonuna gelmişsiniz demektir ve böyle bir zamanda herhangi bir kurallar bütününe ihtiyacınız yoktur; Mesih her şeyi yapacaktır zaten. O yüzden ben Sabatay'ın 18 prensibi denen kurallar dizisinin de Sabatay'ın ölümünden sonra sistemleştirildiğini düşünüyorum, tersi mesihlik inancına aykırı çünkü.

Yani cemaat Sabatay öldükten sonra mı ortaya çıkıyor?

Yapısal anlamda evet. Mesihin varlığına inanan bireyler varoluşlarını sürdürmek için hayatlarını yeniden kurmak zorundalar. Yani dünyanın sonu gelecekti ve Mesih onları kurtuluşa götürecekti. Ancak Mesih bunu yapmadan gitti. Ne olacak şimdi? İşte burada yeni varoluş biçimleri geliştirmek zorundasınız. When the Prophecy Fails (Kehanet Tutmayınca) adlı bir kitap var ve bu konuda daha sonra çok yazıldı çizildi. Yani dini bir beklenti yerine gelmeyince ne olur? İnananlar ya hayal kırıklığı içinde kendi eski inançlarına geri dönerler ya da başka bir inanç geliştirerek ortadaki başarısızlığı kendilerine açıklarlar. Hıristiyanlığın ortaya çıkışı da böyle değil midir? İsa Mesih gelmiş gitmiş ama zamanın sonu gelmemiştir. O zaman insanlar "ikinci kez geliş" teolojisini geliştirmişlerdir. Sabataycılık da benzeri bir süreci yaşadı bence. Hayal kırıklığına uğrayan insanlar "ikinci geliş" teolojisi geliştirerek yeni bir varoluşa ve uzun bekleyiş dönemine geçtiler

Neden Selanik tercih ediliyor? Diğer şehirlerde de yaşamaya devam ediyorlar mı?

Bunun birçok sebebi var. Birincisi Selanik Sabatay'ın sürgünde yaşadığı yere görece olarak yakın bir yer. İkincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi nüfusunun en yoğun olarak yaşadığı bir yer ve Yahudilerin arasında hâlâ gizli Sabataycılar var. Üçüncüsü de burası hem dini hem de siyasi anlamda Osmanlı otoritelerinin uzağında bir yer. Düşünün ki İmparatorluk o sıralarda 2. Viyana Seferi ve sonrasındaki bozgununun yarattığı kaotik bir ortamı yaşıyor. Bunlardan dolayı Selanik çok doğal bir cazibe merkezi haline geliyor Sabataycılar için. Ancak diğer şehirlerde sınırlı sayıda da olsa Sabataycı kökenli insanlar yaşamaya devam ediyorlar. En azından akrabalık ve ticaret ilişkileri var.

Sabatay'ın ölümünden sonra cemaat büyüyor mu küçülüyor mu?

Öncelikle Sabatay'a inanan insanların sayısı konusu çözülememiş bir tartışma. Hep 200–300 aile denip duruyor. Ancak bunlar

ne zaman Müslüman oldular, birer birer mi yoksa topluca mı, bunu tam bilmiyoruz. Şunu çok iyi biliyoruz ki, Sabatay zamanında bireysel olarak ya da küçük gruplar halinde Müslüman olan insanlar var. Bunların Osmanlı hukukuna göre tekrar din değiştirip Yahudi olması mümkün değil. Bir defa bunlar kalıyorlar. Sabatay'ın ölümünden sonra hâlâ Müslüman olanlar var mı? Burası tartışmalı bir konu işte. 1683'te tekrar toplu bir ihtidadan bahsediliyor. Ama bu bir sorun, neden toplu bir ihtida gereksinimi olsun. Çünkü görünürde bir baskı yok. Tek açıklama şu olabilir: Sabataycı teolojiye göre, nihai kurtuluşun gerçekleşmesi için İslam'a geçmek zorunlu bir aşamadır. O yüzden birkaç yüz kişinin böyle bir kararı vermesi muhtemeldir. Daha önce bahsettiğim gibi bir de buna Yahudi iç baskısından uzaklaşmak, gayrimüslimlerin verdiği fazladan vergiden kurtulmak ve giderek zorlaşan ticari koşullarda Müslümanların imtiyazlarından yararlanmak ihtimalleri de eklenince sanırım bu ihtidalar daha kolay olmuştur. Ancak halen toplu bir ihtida ihtimalini görmüyorum ben. Zaten ihtidalar alt cemaatler oluştuktan sonra bitmiştir. Sadece daha sonraki yüzyılda Polonya'dan gelip cemaate katılacak olanlar vardır. Sonuçta görünen odur ki 18. yüzyılın başında cemaat mensuplarının sayısı yaklaşık 800–1000 kişiye ulaşmıştır.

Cemaat Bölünüyor

Cemaat sorunsuz bir şekilde mi ortaya çıkıyor peki? Çünkü hemen ilk başlarda bölünmeleri görüyoruz.

Oluşma aşamasında cemaat hiç de sorunsuz değil. Birinci sorun cemaatin gerekliliği ve prensiplerinin neler olacağı konusu oluyor. Buradaki en büyük sorun ise dış dünya ile ilişkinin sağlanma yöntemidir. Nitekim meşhur 18 prensibe baktığınızda bunun büyük çoğunluğu sosyal ilişkileri düzenleme üzerinedir -ki ben zaten bu prensiplerin bu aşamada sistemleştirildiğini düşünüyorum. Fakat cemaat içi bölünmeye yol açan asıl konu ise kimin lider olacağı, daha doğrusu Sabatay'ın emanetinin ya da "sır"rının kime ge-

çeceği sorusuydu. Cemaat ilk başta Sabatay'ın kayınbiraderi Yakob Kerido'nun liderliği etrafında toplanmıştır, bunlara daha sonra Yakubiler denecektir. Ancak bir süre sonra cemaatten bir grup insan Sabatay'ın mesihlik ruhunun, ölümünden dokuz ay sonra doğan bir çocuğa geçtiği iddiasıyla yeni bir cemaat kurmuşlardır; bunlara da daha sonra Karakaşlar denecektir. Bu çocuk daha sonra Baruchia Russo ya da Osman Baba diye bilinecektir. Osman Baba'nın bir takım dengesiz davranışlarından, sara hastalığından ve kadınlara olan düşkünlüğünden dolayı bir grup insan onun mesihlik ruhu taşıyamayacağını iddia etmiş ve ölümü sonrasında yeni bir grup kurmuştur. 1720'de meydana gelen bu olayın ardından daha sonra Kapancılar ya da İzmirliler denen grup ortaya çıkmıştır. Bir de 1700'lü yıllarda İzmir'de yaşayan küçük bir grup var ve bunlar buradan sürülüyorlar. Sürülenler Bergama ve Turgutlu tarafına gidiyorlar. Bunların akıbetleri ne oluyor bilmiyoruz.

Sonuçta zorla Müslümanlaştırma yok mu diyorsunuz peki?

Biraz karmaşık bir konu bu. Sabatay Sevi inanırlarını Marranolar ile kıyaslayan akademisyenler Marranolar'a "forced convert" yani zorla din değiştirenler derken, Sabataycıları "voluntary Marrano" yani isteyerek din değiştirmiş kimseler olarak tanımlarlar. Varsayalım ki bu baştan doğru. Ama düşününki daha sonraki kuşaklarda Sabataycı kökenli bir inanır bu kimliği kabul etmedi ve Yahudiliğe dönmek istedi. Osmanlı toplumunda böyle bir şey söz konusu olabilir mi? Bunun adı "irtidat" yani dinden çıkmadır ve 19. yüzyıl ortasına kadar bunun cezası ölümdür. Ayrıca geleneksel toplumsal baskıları da unutmamak lazım. Bunların dışına çıkmak hiç de kolay değil. Yani aslında dolaylı olarak bir "zorla din değiştirme" fenomeninden bahsetmek mümkündür.

Cemaatlerin nasıl bir yapılanması var? Cemaat mensubunun cemaate karşı sorumluğu nedir?

Cemaat oluşumu aslında bir anlamda Sufi tarikatlarına benziyor. Yani başta kutsal ve bilge sayılan bir cemaat lideri var. Bu li-

der manevi âlemde Mesih ile irtibat halinde. Cemaat mensuplarıysa ona karşı bağlılığını ifade etmek durumunda. Bu bir anlamda şeyh-mürit ilişkisine benziyor. Yani cemaatler format olarak Sufi tarikatlarının yapısını alıyorlar. Mistik içerik ise daha ziyade Kabala'dan geliyor.

Söz ettiğiniz bu üç cemaatin örgütlenmesi, liderleri, yönetici kadrosu, toplantı yerleri ve temel ritüelleri hakkında tanıklık var mı? En azından bir tarikat silsilesi gibi şeyh-mürit-lider listesi çıkartılabiliyor mu?

Tabi ki bir liderlik var ve bir silsile şeklinde devam ediyor bu yapı; bu cemaat büyüklerine de farklı isimler veriliyor. Cemaat büyükleri silsilesi bazen aynı aileden geldiği gibi bazen de cemaatin önde gelen birisi olabiliyor. Bu şeyh silsileleri kabaca da olsa Cumhuriyet'e kadar olan kısmıyla biliniyor. Toplanılan yerlere de çeşitli adlar veriliyor, Saadethane bunlardan birisidir mesela. Ancak herhangi bir "ayin"e tanıklık eden herhangi bir belge yok elimizde. Yine de özellikle seyyah ve misyonerlerin Sabataycı kökenli insanlarla konuşmaları var elimizde.

Osmanlı Sabataycılığı oluşurken diğer Sabataycılar neler yapıyorlar?

Daha öncede belirtmiştim. Yahudiliğin içerisinde kalan gizli Sabataycılar var. İki büyük Sabataycı teolog olan Gazzeli Nathan ve Marrano kökenli Abraham Cordosa hiçbir zaman Müslüman olmuyor. Avrupa'daki Yahudi cemaatler içinde de birçok gizli inanır ve hahamlar var. Hatta Sabatay'ın propagandasını yapan 'peygamberler' var. Matt Goldish'in Sabbatean Prophets kitabı Avrupa'daki Sabatay sonrası Sabataycıları inceler mesela. Bunları 18. yüzyılın sonlarına kadar görmekteyiz. Tabii bir de Sabatay'dan yaklaşık yüz yıl sonra ortaya çıkmış Hıristiyan Sabataycılar var. Polonyalı bir Yahudi olan Jacob Frank, Sabatay'ın kendisinin habercisi ve asıl Mesih'in kendisi olduğunu iddia etmiştir. Yahudilerin baskısından kurtulmak için kilise yetkililerine sığınmış daha sonra da Hıristiyanlığa geçmiştir. Gizli mesihlik inancı sürdüren bu cema-

ate Frankistler denmiştir. Frank 1760'larda Selanik'e de gelmiş, orada özellikle Osman Baba cemaatiyle yakın ilişkileri olmuştur. Ancak burada Yahudi ve Hıristiyan Sabataycılar konusuna fazla girmeyelim. Bunlar başlı başına büyük konular.

Sabatay Sevi'nin Avrupa Yahudi topluluğu üzerindeki etkisi ne boyutlardadır? Örneğin Karl Marx'ın ailesinin Sabataycı olduğu söyleniyor...

Hayır, Marx'ın Sabatay ile ilgisi yok, ama "din toplumların afyonudur" derken sanırım Sabatay Sevi olayı aklının bir yerinde vardı. Ancak yine de şunu unutmamak lazım, Sabatay Sevi hareketinin bir kısa bir de uzun vadeli etkisi var Yahudi dünyasında. Kısa vadeli etkilerinden epeyce bahsettim. Yahudi dünyasında kimileri gizli Sabataycı olarak kalırken, diğerleri bunları bulmak ve bastırmakla uğraşıyorlar. Sabatay Sevi adı anılmadan sembolik bir mistik dil gelişiyor. Düşünürlerden özellikle Yahudi kökenli Spinoza'nın Sabatay Sevi ile ilgilendiğini biliyoruz. Kimilerine göre Yahudi aydınlanmasını, modernleşmesini ve hatta Siyonist milliyetçiliği başlatan Sabatay Sevi'dir. Çünkü geleneksel dini otoriteyi sarsmış, kadınlara hiç olmadığı kadar haklar tanımış, Yahudilerin kutsal topraklara dönme planlarını yapmıştır. Frankistler kanalıyla Fransız Devrimi'nde yer alan Sabataycılar vardır. Meşhur Yahudilerden Jack Derrida bile hayatının sonlarına doğru Sabatay Sevi ve mesihçilikle ilgilenmiştir. Hatta Derida'nın "deconstruction/yapı çözüm" kuramının Kabala etkileri taşıdığını söyleyenler bile vardır.

II. Bölüm

Sabataycılığın Karanlık 18. ve 19. Yüzyılları

Toplumsal Yaşamda Cemaat

18 ve 19. yüzyıldaki Sabataycılar hakkında çok şey bilmiyoruz. Sanırım en ilginç sorulardan birisi cemaatin bu gizemli kimliği nasıl sürdürdüğü?

Evet, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın birinci yarısı cemaat ya da alt cemaatler hakkında çok az şey bildiğimiz dönem. Evvela şunu bilmemiz gerekiyor ki, cemaatler olduğu gibi kalmıyorlar. Aksine etraflarıyla ilişkili ve sürekli değişim içindeler. Tabii burada bireysel farklılıkları da unutmamak gerek. Özellikle erkeklerin sürekli kamusal hayatta ve alışveriş, ticaret, cami ve tarikat cemaatleriyle ilişki içinde olduklarını düşündüğümüzde, bu insanların yaşadıkları toplumu ve ilişkide bulundukları insanları tanımak, Türkçe öğrenip toplumun herhangi bir ferdi olarak yaşamak zorunda olduklarını görüyoruz. Öte yandan kendi iç prensiplerini, ritüellerini ve inançlarını koruyorlar. Kamusal hayatta fazla yer almayıp evde kalan kadınsa bu nedenle etrafından daha az etkileniyor; bu inançların taşıyıcı ve koruyucusu rolünü üstleniyor bir bakıma. 20. yüzyılda bile Sabataycı kökenli insanların pek çoğu dedelerinden çok ninelerinden bir takım şeyler öğrendiklerini aktarmaktadırlar. Zaten bu tür "gizli dinler" çoğunlukla kadınlar aracılığıyla taşınır. Çünkü kamusal alanda olan erkekler bu tür inanışları çok daha hızlı terk etme eğilimindedirler. Ancak zaman içerisinde zaten Sabataycı inanış ve pratiklerin tamamında bir Osmanlılaşma etkisi görmek mümkün. Özellikle mistik pratikler ve bayramlar yeni anlam ve şekiller kazanmıştır. Sufi tarikatlara mensubiyet bazı Sabataycı inanış ve pratiklerin hem saklanmasına hem de bir süre sonra şekil değiştirmesine neden olmuştur.

Cemaatler alt gruplara ayrıldıktan sonra aralarındaki ilişkiler nasıl oluyor?

Daha sonraki yüzyıllarda bu üç alt cemaat ciddi sınıfsal farklılaşmalar göstererek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılın sonlarına kadar aralarında evlenmeler dahi olmamıştır.

Yahudilerle ilişkileri nasıl sürdürüyorlar?

Başından beri Yahudi din otoriteleriyle ilişki oldukça kötü gitmiştir. Yahudilere göre Sabatay 'yalancı Mesih' ve bölücüdür. Avrupa'daki Yahudi din adamlarıysa Sabatay'ın adını hiç anmazlar ya da andıklarında ardından "Tanrı ona lanet etsin" diye dua ederler. Ona inanan "maamin"lere de "mamzarim" (gayri meşru çocuk) derler.

Stanford Shaw gibi bir takım çağdaş bilim adamlarıysa Sabatay Sevi hareketini, Osmanlı Yahudiliğinin çöküşüne yol açan faktörlerden biri olarak görür. Çünkü Sabatay Sevi hareketi yüzünden Yahudi toplumu karışmış, Osmanlı düzeni sarsılmış ve dolayısıyla Yahudiler Osmanlı otoritelerinin güvenini kaybetmişlerdir. Tüm bunlara bir de Sabatay Mesihçiliğinin 'heretik' karakteri eklendiğinde, Yahudilerin Sabatay Sevi ve onunla ilgili her türlü harekete nasıl baktığını görmek mümkündür. Ancak yine de bu ilişkinin tamamen bittiği anlamına gelmiyor. Avrupa'daki, özellikle de Polonya'daki Sabataycılarla ilişkiler var. Osmanlı Yahudileri ile ise düzenli ve organik bir ilişki olmasa da, ara ara ilişkilerin olduğunu görmekteyiz. Hatta 1750'lerdeki bir responsadan (Yahudi Fetvası) anladığımız kadarıyla Sabataycı cemaatten birileri gidip bir Yahudi hahamdan kendisi için muska yazmasını istemiş, ancak haham bunu yazmamıştır. Yahudi cemaatinin içerisindeki bazı gizli Sabataycıların bu ilişkiyi sürdürdüğünü düşünmek mümkündür ancak sonuçta ilişki çok sınırlı kalmıştır. 20. yüzyılda sekülerleşmenin hayatın her alanına girmesi ve dini kimliklerin zayıflamasıyla kişisel dostluk düzeyinde ilişkiler başlamıştır. Ancak Hahambaşılık halen bu konularda konuşmayı tamamen reddetmektedir.

Polonyalı Sabataycılar dediniz, kimler bunlar?

Daha önce de bahsetmiştim; Jacob Frank adında Polonyalı bir Yahudi kendinin gerçek Mesih olduğunu, Sabatay'ın kendisini haber veren bir öncü olduğunu iddia etmeye başlıyor. Yine daha önce 'çifte mesih teorisi' den de bahsetmiştim Yahudilikte. Yani bir değil iki Mesih gelecek ve biri diğerinin habercisi olacak. Hatırlarsanız eğer Jacob Frank Yahudilerden baskı görmüş, kiliseye sığınmış, Hıristiyan olmuş ancak gizliden kendi mesihçi inancını da sürdürmüştü. Gerschom Scholem'in dediği gibi Frank'ın mesihçiliği Sabatayınkinden de radikaldir ve ortodoks kuralları ihlal etmede Frank daha ileri gitmiştir. Frankistler dediğimiz bu grubun elemanları daha sonra Fransa ve Amerika'da etkili olan düşünürler yetiştirmişlerdir. Mesela Amerika'nın ilk anayasa başkanı ve Boston şehrindeki meşhur Brandeis Üniversitesi'nin kurucusu John Brandeis, Frankist bir aileden gelmektedir. Jacob Frank'a dönecek olursak, 1750'lerde Frank sıklıkla Selanik'e gidip gelmekte ve orada özellikle Karakaş grubuyla görüşmektedir. Hatta bu yıllarda bir grup Frankist gelerek Selanik'e yerleşmiş ve bunlara "Lehliler" denmiştir. Halen Lehliler denen aileler mevcuttur.

Frank'ın günlüklerinden öğrendiğimiz kadarıyla cinsel yasaklar radikal bir biçimde ihlal edilmiş, Yahudilerin kutsal günü olan Şabbat'ta sokak ortasında tütün içilmiş ve buna benzer pek çok dini kural çiğnenmiştir. Günlükte anlatılan bir sahnede Frank müritlerini toplamış ve hepsinin çırılçıplak soyunmasını isteyerek ayin yapmıştır. Bu kutsal bir eylemdir. Bence daha sonraları Sabataycılara atfedilen 'mum söndü' adeti Frankistlerden Sabataycılara geçmiş ve kısa süreli de olsa yaşamıştır. 18. yüzyıl başındaki cemaat liderlerinden olan Derviş Efendi (Judah Levi Tobiah) bu 'kutsal günah'ı işlemeye izin vermiş, ancak dediğim gibi bu uygulama uzun sürmemiştir. Ancak bu eylemin gerçekleştiği gün olan 21 Mart tarihi, yine Kuzu Bayramı olarak ama cinsel çağrışımı olmadan sürdürülmüştür.

Heterodoks İslam'a Yöneliş

Daha önce Sabataycı kökenli insanların Sufi tarikatlara yöneldikleri söylemiştiniz? Hangi tarikatları seçiyorlar? Neden?

Benim bu konudaki iddiam şu: Daha önce de söylediğim gibi cemaat oluşma safhasında içeriğini daha çok Kabala'dan, formunu da Osmanlı tarikatlarından almıştı. Ancak zaman içerinde hem form hem de içerik yavaş yavaş tarikatlara benzemeye başladı. Meşela bundan üç beş yıl evvel Harvard Üniversitesi'nde bulunan, Sabataycı cemaatlerden birine ait 1750'lerde yazılmış bir ilahi mecmuasından anlaşıldığına göre, Sabataycı kökenli insanlar hem Ladino dilinde hem de Sufilere ait şarkı ve ilahileri okuyorlarmış. Ben bunların bir kısmını Tarih ve Toplum dergisinin Temmuz 2002 sayısında yayınladım. Bunun başlıca sebebi şu: Sabataycı kökenli insanlar yavaş yavaş tarikatlara, özellikle de Mevlevi, Bektaşi ve Melami tarikatlarına intisab etmişlerdir. Takdir edersiniz ki bu tarikatlar tipik Ortodoks İslam'ın temsilcisi olmayan hatta 'Heterodoks' İslam'ın yaşandığı yerlerdir. Sabataycı kökenli insanlar Ortodoks İslam'ın baskısını hissetmeden buralarda rahatlıkla varolmuşlardır. Ancak bu tarikatlarda sadece mürit olarak değil aynı zamanda şeyhlik mertebesinde dahi bulunmuşlardır. Özellikle Selanik Mevlevihanesi'nin mürit ve şeyhlerinin pek çoğu Sabataycı kökenli insanlardan gelmiştir. Selanik Mevlevihanesi şeyhi Karakaş kökenli İshak Dede, Kapancı kökenli Selanikli Mevlevi Esat Dede bunlardan en meşhurlarındandır. Ama şimdi bunların detaylarına girmeyelim.

Şeyhlik mertebesine kadar yükselmişlerse neden hâlâ bu insanlara Sabataycı kökenli deniyor o zaman?

Önemli bir soru tabii bu. Bu konudaki en temel suçlamalardan birisi bu insanların gerçek Müslüman olmadığı, hatta İslami söylemle konuşursak 'münafık' oldukları yönündedir. Yani inanmadıkları bir dine inanıyormuş gibi davrandıkları, içleriyle dışlarının bir

olmadığı şeklindedir. Ancak bu insanlar kendilerini Müslüman olarak tanımlayıp tarikata girip onun gerekliliklerini yerine getiriyorlarsa o zaman ne denebilir ki. Mesela Mehmet Esat Dede İstanbul'a gelip burada Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhliği yapmıştır; öğrencileri arasında Tahirul Mevlevi, Mehmet Ali Ayni, Mehmet Akif Ersoy, Hüseyin Vassaf gibi öğrenciler vardır. Hüseyin Vassaf Sefine-i Evliya adlı kitabında Esat Dede'den bahsederken "Benim hocamdır ve irfan kaynağımdır. Avdetilerden Recep Bey'in oğludur" diye devam eder. Yani kendisinin kökenini bilmekte ancak bu onun için hiçbir sorun oluşturmamaktadır. Diyebiliriz ki İmparatorluk insanları bir farklılık olduğunu biliyor ve bunu da kabul ediyorlar. Bu durum İmparatorluk resmi belgelerinde de görülür. Birçok arşiv belgesinde Avdetilerden yani Sabataycı kökenli insanlardan bahsedilmekte, onların farklı olduğu belirtilmekte ancak herhangi bir yargıda bulunulmamaktadır. Bu konu maalesef biz 20. yüzyıl insanları için sorundur. Bunun neden böyle olduğunu dönüp kendimize sormamız gerekir biraz da.

Sınıfsal Gelişim

Ticari ve ekonomik olarak hayatları nasıl? Düşünüldüğü gibi hep zengin mi bu insanlar?

Bu elbette çok aşırı bir genelleme. 19. yüzyıla geldiğimizde cemaatin toplam sayısı beş altı bin kişi civarında. Karakaş cemaati biraz daha kalabalık olsa da, genel olarak hepsinin aşağı yukarı eşit sayıda mensubu var. Zaman içerisinde cemaatler arasında bir sınıflaşma ve farklılaşma oluyor. Genel olarak konuşacak olursak 19. yüzyıla geldiğimizde Yakubiler daha çok devlet memurluğu, Karakaşlar küçük esnaf, Kapancılar da tüccar olmuşlar. Ancak bu nasıl bir gelişme sonucu ortaya çıkmıştır, bunu tam olarak bilmiyoruz. Bilmemiz gereken şeylerden birisi de Sabataycı kökenli insanların genel olarak şehirli olmalarına rağmen aralarında kırsal kesimde ve köyde yaşayanların da olduğu; yani aralarında köylüler de var. Diğer bilmemiz gereken de şehirde yaşa-

yanlar arasında uluslararası bağlantılı birçok ailenin olduğu. Ticaretle uğraşan ailelerde özellikle tütün ve tekstil alanında bir ayağı İngiltere'de, bir ayağı Almanya'da bir ayağı Fransa'da olan şirket sahibi insanlar var. Telciler, Ambarcılar, Mısırlılar, Tütüncüler, Kapancılar, Bezmenler bu tüccar ailelerden bazıları. Esin Eden, kitabının önsözünde kendi ailesinden bahseder. Aile şirketinin farklı ülkelerde şubeleri vardır ve bu uluslararası şirket uzun süre varlığını sürdürmüştür. Bu mesela tam bir kozmopolit Sabataycı aile örneğidir.

Yani bu insanlar çok erken global hayata eklemlenmişler gibi görünüyor o zaman?

Evet, ama bu durum sadece Sabataycılara has bir özellik değil. Yani Selanik şehrinin kendisi çok kozmopolit, Batılılaşma akımlarının ilk hissedildiği yerlerden. Buradaki Türkler ve Yahudiler çok erken zamanlardan itibaren Avrupa'ya gidip Paris'te, Londra'da, Zürih'te eğitim alıyorlar. Doğu Yahudilerini 'aydınlatma' amacıyla kurulan Alliance Israel okulları ilk şubelerinden birini buraya açıyor vs. Dolayısı Marc Baer'in 'Globalization and Donme' makalesinde bahsedildiği gibi sadece Sabataycılar değil, bu şehirde yaşayan insanların pek çoğu uluslararası ağların parçası. Tabii bir de 'globalizasyon' teorileri var ki onlara hiç girmiyorum. Kimine göre mesela globalizasyonun ilk elçileri Orta Asya steplerinde at koşturan istilacı Moğollar iken, kimine göre de globalizasyon 1950'lerden sonra ortaya çıkmış bir şeydir.

İçerden ve Dışardan Cemaat

Cemaat içi farklılaşmalar oluyor mu? Yani cemaatte alt ve üst sınıflar oluşuyor mu?

Cemaatlerin içinde de bir sınıflaşma meydan geliyor tabii ki. Bir elit ve bir de alt sınıf oluşuyor zaman içerisinde. Bu da doğal elbette, cemaatte herkesin eşit olmasını beklemek saçma olurdu. Cemaat içi farklılaşma 20. yüzyılda da kendini gösteriyor. Yani bu kö-

kenden gelen insanların bir kısmı elit kesimi oluştururken bir kısmı alt ve orta sınıfa mensup insanlar olarak kalmışlar.

Cemaat mensuplarının dış dünyayla ilişkisi nasıl? Yoksa sadece Selanik'te mi yaşıyorlar?

Selanik şehri zaten görece olarak çok kozmopolit bir yer, insanları da kozmopolit. Burası uluslararası bir liman ve her zaman uluslararası bağlantıları çok yoğun olmuş bir yer. Sabataycı kökenli insanlar da bu uluslararası bağlantıların parçası oluyorlar tabii. Özellikle Selanik 1912'de Yunanlıların eline geçince birçoğu Avrupa ve Amerika'ya göç ediyorlar. Halen Avrupa ve Amerika'da bu kökenden gelen birçok insan var. Bir de tabii, daha önceden de bahsettiğim gibi Osmanlı İmparatorluğu zamanında bu insanların tamamı Selanik'te yaşamıyorlar. Edirne, İzmir ve İstanbul'da birçok aile var. En basitinden Ahmet Emin'in ailesi bile 1900'lerin başında İstanbul'a geliyor. Babası Osman Tevfik Bey, Atatürk'ün yazı hocası. Yurt dışıyla ilginç bir bağlantı da misyonerler kanalıyla sağlanıyor.

Nasıl yani? Sabataycı kökenli insanlar misyonerlerin etkisi altında mı kalıyorlar?

Tam olarak öyle değil. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen seyyah ve misyonerlerin pek çoğu Selanik'e de uğruyor. Günümüzde Osmanlı Selanik'i hakkındaki en önemli kaynaklar belki bunlardır. Son olarak Meropi Anastassiadou ve Mark Masower'in Selanik adlı kitapları bu kaynaklara bir örnektir.

Seyyah ve misyonerlerin şehre gelince en çok merak ettikleri şey şehrin ekonomik ve etnik yapısıdır. Özellikle merak ettikleri husus ise bir süre önce bütün Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bir infial yaratmış, daha sonra gizli taraftarlar edinmiş olan Sabatay Sevi'nin izleridir. O yüzden şaşırtıcı derecede çok fazla bilgi vardır cemaat hakkında. 1820 ve 1830'lardan itibaren özellikle Amerikan kökenli Protestan misyonerler İmparatorluğun her tarafında faaliyet gösterirlerken, Selanik şehrini kendilerine hedef belirlemişlerdir. Hem Yahudiler hem de Sabataycılar için özel

gruplar kurmuşlar ama 1850'lere geldiklerinde hiçbirini Hıristiyan yapamayacaklarını anlayıp bu misyonu bırakmışlardır. Ancak Selanik hakkında birçok rapor yazmışlar ve raporlarda Sabataycılar hakkında birçok değerli bilgi vermişlerdir. Ben şu an bu konuyu kapsayan bir makale hazırlıyorum.

Modern Cephe Geleneksele Karşı

Cemaat 20. yüzyıla bir gizlilik içinde mi giriyor? Yoksa artık dış toplumla bütünleşmiş bir cemaat mi gözlemliyoruz?

Cemaat bence iki farklı eğilim ya da mirasla giriyor 20. yüzyıla. Birincisi modernlik, diğeri de gelenekselcilik ve bu iki akım birbirini körükleyen hatta tepkisel olarak büyüten birer faktör. Batı eğitimi alan cemaat mensupları aldıkları eğitim sayesinde modernizmin etkisi altında giriyorlar. Buna tepki olarak cemaatin bazı kısımlarıysa daha dindarlaşıyorlar. Dolayısıyla bir kesim modernist, hatta ateist bir eğilime saparken diğer kesimse dindarlık eğilimi gösteriyor. Nitekim bu dindar kesim 1900'lü yılların başında Yeni Cami adında bir cami yaptırıyor ki bu cami Selanik'te Osmanlı döneminde yapılan son camiidir.

19. yüzyıl Batılılaşmanın, Jön Türklerin, İttihat Terakki'nin ortaya çıktığı bir dönem. Modernleşmenin etkisi ne olmuş Dönmeler üzerine?

Evet, bahsettiğim gibi cemaatin özellikle gençleri modern ve aydınlanmacı bir felsefenin etkisi altına giriyorlar. 1880'lerde Sabataycı gençlerin çıkardığı Gonca-yı Edeb dergisinin içeriğine bakıldığında bu etkiyi görmek mümkün. 1900'lü yılların başlarında çıkartılan Mütalaa dergisi de benzer eğilimleri taşıyor. Bu gençlerin amacı halkı hurafelerden kurtarıp onları modern bir eğitimle yetiştirmektir. Jön Türkler ve İttihat Terakki kadroları arasında da görüyoruz Sabataycı kökenli insanları. Burada anlamamız gereken şey, modernleşmenin etkisi altına giren bir grup insanda dini kim-

liğin zayıfladığı ve daha evrensel ve aydınlanmacı değerlerin ortak bir hedef oluşturduğu. Bu hedefler etrafında Türk, Yahudi ya da Sabataycı kökenli insanları birlikte iş yaparken görebiliyoruz.

Mason Locaları

Bu yüzyılda diğer bir gelişme de Mason localarının ortaya çıkması. Bunların Selanik'te faaliyetleri olduğu düşünülürse, Dönmelerin Mason localarıyla ilişkisi ne olmuştur?

Masonluk konusu başlı başına bir konu tabii. Masonluk nedir? Osmanlı dünyasına nasıl girmiştir? Kimler arasında etkin olmuştur? vs. vs. Bir kere Masonluk değişken bir cemiyet. Bir yandan oldukça evrensel prensipleri var, ama öte yandan hem formatı hem de içeriği tarih boyunca katılımcılarının kökenine göre şekillenmiş bir yapı. Önceleri duvar ustaları loncası gibi meslekten insanların oluşturduğu Operatif Masonluk var. 1700'lü yılların başında 'Anderson Yasaları' adlı kuralların kabul edilmesiyle Spekülatif Masonluğa geçilmiş, ancak burada İskoç, İngiliz, Fransız ve Alman modelleri ayrı gelişimlerini sürdürmüş. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'ya gelince, Türk Masonluğu tasavvuftan, özellikle Bektaşilik'ten etkilenirken, Japon Masonluğu da Budizm'den etkilenmiş.

Aslında Masonluğun kökeni epeyce eskiye dayansa da özellikle Ortaçağ Avrupasında en anıtsal yapıların mimarları olan taş ustaları arasında yayılmış. Düşünün ki o yüzyıllardan kalan en büyük yapılar dini yapılar olmuştur. Dolayısıyla taş ustası deyip geçmemek lazım. Bu insanların mimari bilgilerinin yanı sıra, dini ve coğrafi bilgileri de olmak zorundaydı. Kendi aralarında bir sistem ve semboller bütünü geliştirdiler. Bu sembolizme bir de Tapınak Şövalyeleri diye bilinen dini ve siyasi tarikatın katkısı büyük olmuştur. Tapınak Şövalyeleri, Papa'nın izniyle 1100'lü yıllarda kurulmuş, Kudüs'ün Müslümanlardan alınmasına büyük katkıları olmuş, daha

sonra da Avrupa'dan gelen Hıristiyan hacıların can ve mal güvenliğini sağlamışlardır. Zaman içinde Müslümanlarla ilişkiye geçen bu tarikat mensupları Doğu mistik geleneğinden, özellikle de Hurufilikten beslenmiştir.

Tapınak Şövalyeleri, Operatif Masonları da himayeleri altına almış ve bunun neticesinde özellikle Aziz Bernard'ın desteğiyle Avrupa'da kısa zamanda onlarca büyük kilise ve katedral inşa edilmiştir.

Kudüs'ün tekrar Müslümanlar tarafından alınması sonrasında Şövalyeler her tarafa yayılmış, ancak merkezleri Kıbrıs adası olmuştur. 1300'lerde kendini burada güvende hissetmeyen Şövalyeler, son meşhur liderleri Jacques de Molay kumandasında merkezlerini Paris'e taşımışlar, ancak Papa'dan başka kimseye karşı kendilerini sorumlu hissetmediklerinden Avrupa krallıkları için bir tehdit oluşturmaya başlamışlardır. Hikâye uzun ama sonuçta, Fransa kralı için tek çare bunları dikkatli bir şekilde yok etmekti. Nitekim öyle oldu, ancak şövalyeler tamamen yok olmadı ve yer altına çekildi. Uzun vadede Masonluğu oluşturan önemli damarlardan birisi oldu. 1700'lü yıllarda Operatif Masonluk Spekülatif Masonluğa geçerken diğer önemli bir insan kaynağı da Gül-Haç tarikatı ile Simyacılar arasından gelmiştir. Bu sıralarda Masonluk hep din ve siyasetin içinde olmuştur. Yüzyıllarca Avrupa'da gelişimini sürdürdüğünden sembolizmi daha ziyade Hıristiyanlıktan, yer yer de Avrupa paganizminden alınmadır.

Osmanlı İmparatorluğu'na geçişi nasıl Masonluğun?

Thierry Zarcone'un, *İslam'da Sır ve Gizli Cemiyetler* kitabında gayet yerinde ifade ettiği gibi, Osmanlılar Masonlukla tanışınca çok yabancı bir yapılanmayla karşılaşmadılar. Çünkü Masonluğun yapılanması ve sembolizmi Sufi tarikatlarınkine çok benziyordu. Bu benzerlik Masonluğun Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşmesinde kolaylık sağladı ve Selanik gibi şehirlerde localar kuruldu. Ancak localara devam eden Müslüman mensuplar yoktu. İngiliz, İskoç, Fransız, Alman ve İtalyan ritüellerine uyan locaların hepsi-

nin İmparatorlukta şubeleri olsa da uzun vadede en etkin olanlar Fransız Maşrık-ı Azamlığı ile İtalyan Maşrık-ı Azamlığı locaları olmuştu. 1860'larda Mason olmak için "Evrenin Ulu Mimarı"na olan inancın şart olup olmaması konusu Fransız ve İngiliz Masonluğunu bölmüş ve aynı tartışma yaklaşık yüz yıl sonra Türk Masonluğunu da ikiye ayırmıştır. İskoç ve İngiliz ekolü gibi "Tanrı inancını" bir şart olarak savunanlar Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası mensubu olurken, bunun bir şart olmadığını düşünenler Fransız ekolündeki Türkiye Büyük Mason Mahfili Derneği Büyük Locası'nı kurmuştur.

1860'larda localar Müslümanlara da açılmış ve Namık Kemal, V. Murat, Talat ve Enver Paşa, Rıza Tevfik, Ahmet Mithat gibi birçok Müslüman elit bu localarda "tekris" edilmişti. Modern İslam'ın ideologlarından olan Cemalettin Afgani'nin bile Mason olması ironiktir. Özellikle Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler bu localara rağbet ederlerdi. Kimi Masonluğu İslam ile bağdaştırıp, çelişmediklerini ispatlamaya çalışırken, kimi de liberal fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'na taşınmasına bir araç olarak görmüşlerdi. Müslümanların localara girmesiyle Masonik ritüel ve prensipler Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri sırasında Sufi ve loncalara ait terminolojiden faydalanıldığından, Osmanlı-Türk Masonluğunun dil ve sembolleri tasavvuf deyimleriyle zenginleşmişti. Türkler tarafından kurulan Büyük Loca ise 1908'da kurulmuş ve ilk Üstad-ı Azam, Talat Paşa olmuştur. O yıllarda her alanda görülmeye başlayan milliyetçilik akımının sanırım Masonluğun millileştirilmesine de katkısı olmuştur.

Masonlukla Bektaşilik arasında da ilginç bir ilişki gelişmiştir. Bektaşilik 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla ilgili faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmıştı. O yüzden Bektaşiliğin son 150 yıllık tarihi ile Masonluk tarihi arasında belli bir paralellik vardır. 1920'lerdeki Tarikat-ı Selahiyye, Bektaşilik ve Masonluğun kesiştiği ilginç bir noktadır.

Sonuç olarak birçok Jön Türk ve İttihat Terakki mensubu gibi Yahudiler ve Sabataycı kökenli Müslümanlardan da Mason

localarına girenler olmuştu. Yani Mason olmak sadece onlara has bir şey değildir.

İmparatorluk Yıkılırken

Düşünüldüğü gibi Dönmeler Osmanlının yıkılmasını mı istemişlerdi? Ya da bir takım eski sağ retoriğin iddia ettiği gibi Osmanlıyı onlar mı yıktı?

Bir başka çok büyük ve temelsiz genelleme de budur. Osmanlının yıkılışı, çok karmaşık ulusal ve uluslararası etkenlerin rol oynadığı bir süreç. Yalnızca içeriye dahi bakacak olsak, padişahlık rejimini kaldırmak ya da sınırlamak isteyen birçok Türk aydını var Osmanlının son dönemlerinde. Liberal düşüncenin ülkeye gelmesini isteyen herkes benzer kaygıları paylaşıyor o zaman. En meşhur Sabataycılardan olan İttihat Terakki'nin Maliye Danışmanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Maliye Nazırı Cavit Bey'in politikalarına bakarsanız Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak değil kurtarmak üzerine yoğunlaştığını görürsünüz.

Osmanlının son döneminde devletin bekası için bir gizli teşkilat kuruluyor: Teşkilat-ı Mahsusa. Bu teşkilat kayıt tutuyor muydu?

Kayıtlar olsa bile bir takım siyasi faaliyetlere karışanların kayıtları vardır. Şöyle bir hadise anlatayım: 2. Abdülhamit'in, güvenlik ve istihbarat hususunda ne kadar temkinli olduğunu biliyoruz. Kendisine Selanik'teki Genç Türkler ve İttihat Terakki faaliyetleri hakkında jurnaller gelince, bunların içinde Sabatay cemaati mensuplarından bazılarının da olduğundan bahsediliyor. O da İstanbul'daki Hahambaşından bir rapor istiyor. İstanbul Başhahamı, Selanik Başhahamı'ndan konu üzerine kendisine bir rapor sunmasını istiyor. Abdülhamit'e rapor teslim ediliyor ve Abdülhamit raporu okuduktan sonra Sabatay Sevi'yi kastederek "O bir Veli imiş" diyor. Bilindiği gibi Osmanlı otoriteleri Sevi'ye başta Aziz Mehmet Efendi adını veriyorlar. 'Aziz' adını vererek kendinin mistik birisi

olduğunu kabul ediyorlar aslında. Sabatay'dan bir kuşak önce yaşayan Aziz Mahmud Hüdai'ye de 'aziz' dendiğini hatırlayalım mesela. Abdülhamit de belli ki Sabatay Sevi'nin hikâyesini duyduktan sonra aynı kanaate varmış ve İmparatorlukta hep olagelen ihtidalardan birisi olarak yorumlamıştır.

III. Bölüm

İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Dönemi

Selanik Yunanistan'a Geçerken

1912 yılında Selanik şehrinin Yunanlılara geçmesi nasıl bir etki yaratıyor cemaat üzerinde?

Selanik'in kaybedilmesi Türkler için büyük bir sarsıntıydı tabii. Yüzyıllardır sahip olunan İmparatorluğun en gözde şehirlerinden birisi yitirilmişti. 250 yıldır burada yaşayan Sabataycı kökenli insanlar da benzer hisler yaşamış olmalılar. Milliyetçilik ateşiyle yanan Yunanlıların gelir gelmez ilk yaptıkları iş şehri bir an önce Yunanlılaştırmak olmuş, eski binalar yıkılmış, mezarlıklar sökülüp başka yerlere nakledilmiş ve şehir genişletilmişti. Elbette herkes etkilenmişti bu durumdan. Daha önce söz ettiğimiz gelişmelerden dolayı cemaatin geleneksel yapısı zaten çözülmeye başlamıştı. Gençlerin çoğu 'hurafelere' inanmayı bırakmış, cemaatten ziyade bireysel çıkarlarını düşünür olmuşlardı. Zengin ailelerin bir kısmı ticari bağlarından dolayı daha önceden İmparatorluğun başka şehirlerinde de yaşamaya başlamışlardı. 1912'den sonra yıkılmakta olan İmparatorluğun diğer şehirlerine ve Avrupa ve Amerika'ya göçler başladı. Şehirde kalanlardan bir kısmı ise, Marc Baer'in az önce bahsettiğim makalesinde belirttiği gibi, Selanik'i uluslararası bir şehir haline getirmeye çalışıyorlardı. Ama çabaları bir sonuç vermeyecekti.

Huzursuz bir yaşam olmalı bundan sonrası.

Tamamıyla öyle; Sabataycı kökenli insanlar da Yunanlı makamlar nezdinde Türk sayıldığından orada kalanların tümü azınlık muamelesi görüyordu. Ancak en büyük trajedi 1917 yangını sırasında yaşandı. Özellikle Yahudilerin yaşadığı şehir merkezinde çıkan

yangın, rüzgârın da etkisiyle şehrin önemli bir bölümünü kısa bir sürede yok etmişti. Yangın sonrasında Yahudiler şehirdeki tüm nüfuzlarını kaybetmişler, Türkler de bundan nasibini büyük ölçüde almışlardı. Çünkü hiç kimse bir daha eski yerlerine dönememiş ve buralar büyük ölçüde devlet tarafından istimlâk edilmişti. Böylelikle yangın şehrin Yunanlılaştırılmasının başka bir aracı olmuştu. O yüzden o yangının kazayla mı yoksa kasıtlı olarak mı çıkarıldığı sorusu hâlen tam anlamıyla açıklık kazanmamıştır. Biz tarihçiler için bu yangının önemiyse o sırada binlerce belge ve kitabın da yok olmasıdır. Solomon Rozanes adlı Yahudi tarihçisi yangın öncesi şehirdeki kütüphaneleri incelerken bir de 'Dönme kütüphanesi' ziyaret ettiğinden söz eder. Bu kitapların bir listesi kendi kitabında vardır. Ancak yangında kitapların tamamı yok olmuştur. Sanırım bu yangın sonrasında Selanik'te yaşayan Türkler buradan yavaş yavaş ümitlerini kesmeye başlamış olmalılar.

Göç mü başlıyor yani?

Sanırım öyle. Kitleler halinde olmasa bile imkânları olan insanlar ya yurt dışına ya da İmparatorluğun diğer şehirlerine göçmeye başlıyorlar, ta ki Mübadeleye kadar. İlginçtir Sabataycılar konusu artık Osmanlı entelektüellerinin gündemine girmiştir o sıralar. 1919 yılında "Dönmeler" adlı anonim bir risalede bu insanlar münafıklıkla suçlanıyor. Aynı yıl Binbaşı Sadık tarafından yazılan "Dönmelerin Hakikati" adlı başka bir risalede ise bu suçlamalara cevap veriliyor. İmparatorluğun her yeri Selanik şehri kadar kozmopolit olmadığından konunun Selanik dışına taşmasıyla, tartışılma biçimi yeni bir hâl almaya başlıyordu.

Kurtuluş Savaşı ve Mübadele

Kurtuluş savaşında, Cumhuriyetin ilk yıllarında etkin roller alıyorlar mı?

Her Osmanlı vatandaşı gibi onlar da gelişme ve ziyanlardan aynı ölçüde etkileniyorlar tabii. Sabataycı kökenli birçok asker ve İt-

tihat ve Terakki mensubu var. Dr. Nazım, Cavit Bey, en meşhur olanları. Herkesin tek amacı var o sıralarda ama: Önce çöken İmparatorluğu kurtarmak ve işgal altına girmemek. Savaş kaybedildikten sonra ise işgalden kurtulmak için her şeyi yapmak. Ancak şunu da hatırlamamız gerek. İmparatorluğu kurtarma senaryolarını eğer Yusuf Akçura'nın modeline, yani Pan-İslamcılık, Pan-Türkçülük ve Batıcılık modeline indirgersek, Sabataycı kökenli insanların tercihleri Batıcılıktan yana oluyor. Bu tercih tabii ki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tercihiyle uyum gösteriyor. İttihat ve Terakki de Batılılaşmadan yana tercihini koymuş ama içinde Türkçülüğün ve İslam'ın da yer aldığı bir Batıcılıktır bu. Ancak Cumhuriyet Batıcılığı, Türkçülüğün daha çok, İslam'ın daha az olduğu bir model olmuştur. Selanik'ten gelen insanlar ve buradaki Sabataycı kökenliler daha şehirli ve daha eğitimli olduklarından, doğal olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında her düzeyde rol alıyorlar. Yeni Cumhuriyetin öğretmenden banka memuruna, sanayiciden tüccara kadar herkese ihtiyacı vardı ve Rumelili, okumuş Türk, Müslüman ve Sabataycı kökenli insanlar bu boşlukları en hızlı dolduran insanlar oluyorlardı. Bir bakıma Cumhuriyetin ilk ideal insan modeli de "Rumelili" olmaya başlamıştı.. "Rumelilik" ve "Anadoluluk" konusu günümüzde hâlâ bitmiş bir tartışma değildir.

Sabataycılar için İmparatorluktan Cumhuriyete geçerken en önemli kırılma noktası Mübadele olsa gerek. Hepsi geliyor mu Türkiye'ye?

Şüphesiz ki öyle, ama bu kırılma Sabataycı kökenli insanlar kadar Anadolu'daki Rumlar ve Yunanistan'daki Türkler için de geçerli. Lozan Antlaşması gereği, Türkiye'deki 'Hıristiyanlar' ile Yunanistan'daki 'Müslümanlar' mübadele edilecektir. Türkiye'deki yaklaşık bir buçuk milyona yakın Hıristiyan Yunanistan'a gidecek ve oradaki beş yüz bine yakın Müslüman Türkiye'ye gelecektir. Neden 'Türk ve Yunan' değil de 'Müslüman ve Hıristiyan' tabirleri kullanılmış, bu da ilginç bir konudur. Ancak şurası bir gerçek ki Sabataycı kökenli insanlar her iki devlet tarafından Türk ve Müslüman sayıldığından hepsi Türkiye gelmek zorunda kalmışlardır. Se-

lanik'ten gelen yaklaşık kırk bin Türk'ten on, on iki bin kadarı Sabataycı kökenlidir.

Bir diğer iddia da Dönmelerin Türkiye'ye gelmek istememesi. Doğru mu bu?

Evet, Selanik'te yaşayanlar için bu doğru. Burada birkaç şeyi de hesaba katmamız gerek. Birincisi bu isteğin hepsi için geçerli olup olmadığını tam olarak bilmiyoruz. İkincisi zaten bu insanların çoğu Selanik'ten ayrılmıştı. Üçüncüsü mübadele psikolojisine bakıldığında aslında hiç kimse yüzyıllardır yaşadığı yerlerden, evinden, işinden, toprağından ayrılmak istemiyor. Ama yine de Sabataycı kökenli insanların burada kullandıkları argüman ilginç. Yunan meclisine verdikleri dilekçede kendilerinin aslında tam olarak Türk olmadıklarını, yıllar evvel din değiştirmiş Yahudi olduklarını söylüyorlar. Bu iddianın bir kısmı gerçek, bir kısmı da pragmatik sebeplere dayanıyor. Ancak Yunanlılar kabul etmiyor bu isteği. Çünkü onlar şehri tamamen Yunanlılaştırmak istiyorlar, şehirde ne Türk ne Yahudi ne de başka yabancı kalsın istiyorlar. Aynı konuda benzer bir çaba Türk tarafına yaklaşılarak gösteriliyor. Lozan görüşmelerine katılan Rıza Nur şöyle bir anısını anlatıyor: İstanbul Darülfünun profesörlerinden olup daha sonra Maarif Müsteşarı olacak olan Muslihiddin Adil Taylan, kendisine gelerek Makedonya Müslümanlarının temsilcisi olduğunu söylüyor ve buradaki Müslümanların mübadeleden muaf tutulmasını istiyor. Gerekçe olarak kendilerinin bu bölgede çoğunluk olduğunu ve burada bağımsız bir Türk hükümeti kurabileceklerini söylüyor. Rıza Nur bu teklifi İsmet Paşa ile tartıştıktan sonra kesinlikle kabul edilemez buluyor. Rıza Nur'a göre Muslihiddin Adil'in çabası sadece "Dönmeleri" muaf tutmaktı. Oysa bu kendi hesaplarına göre bile yanlış bir istekti. Çünkü Rıza Nur'a göre, Yunanlılar kendilerini önce ekonomik daha sonra da demografik olarak mahvedeceklerdi. Burada ironik olan şu var tabii: Yıllar sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında Selanik'te bulunan 45.000 Yahudi toplanıp Nazi kamplarına gönderiliyor ve gidenlerden sadece 3000 tanesi bu kamplardan kurtuluyor. İsrail'de ben bu kişilerden biriyle tanıştım hatta, kurtulması tamamen mucizey-

miş. Sabataycı kökenli insanlar arasında şöyle bir inanış var: Sabatay Sevi'nin bahsettiği Mesihçi kurtarma aslında gerçekleşmiştir. Eğer kendileri Müslüman olmayıp Yahudi olarak kalsalardı, Hitlerin toplama kamplarında yok olacaklardı; dolayısıyla Sevi kendilerini kurtarmış oluyordu.

Mübadele sonrasında nerelere yerleştiriliyorlar?

Bunu cevaplamak için Mübadele Komisyonu'nun faaliyetlerine bakmak lazım. Ancak şu kadarını biliyoruz ki diğer mübadillerden çok fazla farkları yok. Lozan mübadilleri Anadolu'da 7–8 farklı bölgeye yerleştiriliyor. Sabataycı kökenli insanlar da büyük şehirler dışında, Manisa, Antalya, Zonguldak gibi birçok farklı bölgeye yerleştiriliyorlar. Ancak bir iki kuşak sonra çoğunluğu büyük şehirlere göç ediyorlar.

Mübadele Sonrası ve İlk Dışavurum

Bu kadar dağınık bir hâle geldikten sonra aralarındaki bağı nasıl sürdürüyorlar?

Mübadeleden sonra cemaatin geleneksel yapısı bozuluyor zaten, inançlar, liderlik, ilişkiler büyük ölçüde kayboluyor. Selanik'ten gelmeden önce çözülmeye başlayan geleneksel yapıyı en önce bozan Yakubiler oluyor. Mübadele sonrasında ise Kapancı grubu da bir anlamda kendi kendini feshedip 'bunun bir tarih' olduğunu ve Cumhuriyetle birlikte yeni bir ülke yeni bir vatandaş yaratacaklarını düşünüyorlar. Karakaş grubu ise bu kadar radikal olmasa da inanç ve uygulamada daha sınırlı ve dikkatli hale geliyor. Yani cemaatlerin içi özellikle büyük şehirlerde kaynıyor. Bunların neticesinde birçoğu eski inanış ve âdetleri tamamen bırakırken sadece küçük bir azınlık bunu sürdürüyor. Ama sürdürülen şey de, daha önce de belirttiğim gibi, mistik ve felsefi yanı oldukça zayıflamış, bazı dua ve ritüellere inmiş bir inanç biçimiydi. Asimilasyonu hızlandıran diğer bir olay da meşhur Karakaşzade Rüştü vakasıdır.

Karakaşzade Rüştü Vakası'nda neler olmuş?

Karakaşlar bazı inanış ve uygulamalarında biraz daha tutucu olmuşlar hep. İddiaya göre Karakaşlardan olan Rüştü dışarıdan bir kız almış ve bu nedenle dışlanmıştır. Bunun üzerine Rüştü, Mustafa Kemal'e hitaben TBMM'ye bir dilekçe yazmıştır 1924 yılında. Dilekçede üyesi olduğu cemaatin yüzyıllardır gizli bir inanç sürdürdüğünü, oysa yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bu ikiyüzlülüğün artık sona ermesi ve bunun için de gerekenin yapılması gerektiği yazılmaktadır. Bu dilekçe cemaatler içinde büyük infiallere yol açmış ve iddiaya göre, aileler ellerindeki belgeleri yok etmişlerdir. Ama ellerinde dua kitapları ve birkaç tefsir haricinde ne vardı, çok emin değilim. Karakaş'ın dilekçesinde yazılan genellemelere ne kadar inanmalıyız? Daha sonraki yıllarda da 'ifşaat' adı altında bir şekilde cemaatten dışlanan, kızgın insanların yazdıkları yazılar var. Kendi davalarını haklı hale getirmek için bir takım şeyleri abartabileceklerini düşünmek çok zor olmasa gerek. Ama abartma payı bir yana bırakılsa bile yüzlerce yıldır sürdürülmekte olan bir takım farklı inanç ve uygulamalar olduğunu bu ifşaatlardan görebilmekteyiz.

Karakaş Rüştü vakasından sonraki birkaç yıl boyunca konu gazetelerde tartışılıyor. Hem cemaat mensupları hem de dışarıdan insanlar Vatan, Akşam, Resimli Dünya, Son Saat gazetelerinde onlarca yazı yazıyorlar. Bunlardan en meşhuru gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın 1924 yılında yazdığı "Tarihin Esrarengiz Bir Sayfası" başlıklı tefrikadır. Burada Sabatay Sevi hareketinin geçmişi anlatılmakta ancak bunun artık tarih olduğundan bahsedilmektedir. İlginçtir, 4 ciltlik anılarında Ahmet Emin kendi atalarının üyesi olduğu Yakubilerden ya da Sabataycılardan hiç bahsetmemektir. 1927'deki Son Saat gazetesindeyse belki de ilk Cumhuriyet Türk romanı örneklerinden sayılabilecek 84 tefrikalık bir Sabatay Sevi romanı yayınlanmıştır. Arif Oruç tarafından yazılıp Ayhan imzasıyla yayınlanan bu romanı da yayına hazırlıyorum bu arada.

Yeni Birey, Yeni Kimlik

Yeni Cumhuriyet'le beraber yeni bir birey ve vatandaş ortaya çıkıyor. Yeni Türk bireyi ve kimliği, Sabataycı kökenli insanlara uyuyor mu? Onlar bu yapının neresinde yer alıyorlar?

Yeni Türk bireyinin oluşumunu tabii ki Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkış şartlarından soyutlayamayız. Türk milliyetçiliğinin ortaya geç çıktığını hepimiz biliyoruz. Bunun en açık nedenlerinden biri, imparatorluk olmak ile milliyetçi olmanın çelişmesiydi. 19. yüzyılın sonundan itibaren Türk milliyetçilik fikirlerini görmeye başlıyoruz. İlk dönemlerde etnik unsurlar çok önemli ama din de bu kimliğin önemli bir parçası. Mesela, daha önce belirttiğim gibi mübadele sırasında Yunanlılar ile Türkler yer değiştiriyor denmiyor, Hıristiyanlar ile Müslümanlar yer değiştiriyor deniyor. Türkçe konuşamayan Kürtler ve Çerkezler Müslüman olduklarından dolayı Türk sayılırken, Türkçe konuşan gayrimüslimler Türk sayılmamıştır. Tabii bunların sonucunda gayrimüslimler Türk milliyetçiliği içinde ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti projesinde kendi kimlikleriyle rahat yer edinememişlerdi.

Sabataycı kökenli insanların pek çoğu zaten dini kimliklerini bırakmışlardı. Geleneksel bir takım değerlerini yaşatan insanların biz farklıyız diyecek cesareti olamazdı. Çünkü yeni Cumhuriyet farklılıktan çok aynılık ilkesi üzerine inşa ediliyordu. O yüzden de bu insanlar zaten gizli olan kimliklerini daha fazla gizlemeye özen gösterdiler. Dindar olmayan çoğunluk ise Cumhuriyet projesine çok sıkı sarılmıştı. Çünkü Cumhuriyet onları hem cemaat içi hem de İslami baskıdan kurtaracaktı. O yüzden Cumhuriyet ve laikliğin en güçlü savunucuları durumuna geldiler.

Mesela Ahmet Emin Yalman'ın oğlu meşhur tiyatro oyuncusu Tunç Yalman isminin anlamını (iki tarafı keskin şey) açıklarken, eskiden çocuklara verilen isimlerin ya Tevrat'tan ya da Kuran'dan seçildiğini söylemekte, ama kendisini her zaman çok sıkı bir Türk milliyetçisi olarak gördüğünü de eklemektedir.

Ortaya çıkan yeni birey nasıldı?

Cumhuriyet yeni bir vatandaş, yeni bir birey/özne yaratmak istedi. Bu özneden beklenen en önemli şey tarihiyle bağlantısını kesmesi ve seküler olmasıydı. Müslim, gayrimüslim herkesten beklenen "Türkleşmeleri" idi. Yeni Türk bireyi rasyonel, dini hurafelerden arınmış, dini kamusal hayattan çıkaran Batılı bir bireydi. Bu kimliğin oluşması bir gecede olacak bir şey değildi elbette, bir süreç meselesiydi. Aslında İmparatorluğun son günlerinde ortaya çıkmaya başlayan 'Türk bireyi', kısmen yaralı, çok kimlikli ve hatta biraz da şizofrenikti. Bu bireyin serüvenini Türk romanlarında izleyebilmek mümkün mesela.

Yıllar evvel Boğaziçi Üniversitesi'nde son sınıf öğrencisiyken, sosyoloji dersinde Nilüfer Göle'ye yazdığım bir ödevi hatırlıyorum. Orada Tanpınar'ın Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler ve Huzur romanlarını ele alarak Türk bireyinin doğuşunu izlemeye çalışmıştım. Tanpınar'ı Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin entelektüel tarihçisi olarak hâlâ çok önemserim. Çünkü o otantik Türk modernleşmesi peşinde koşmuş biridir. O romanların konuları sırasıyla, Osmanlı'nın son dönemi, Cumhuriyet'in kuruluş yılları ve İkinci Dünya Savaşı sırasında geçiyordu. Mahur Beste'de henüz birey oluşmamış, aksine parçalanmış kişilikler ya da kolektif bireyler var. Nitekim romanın kurgusu da bu doğrultuda; her bölüm başka bir kahraman üzerine kurulu. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını konu alan Sahnenin Dışındakiler'de, birey ortaya çıkmaya başlamış, ancak geçmişle hesaplaşıp bir tercih yapmak zorunda. Kitaptaki bir sahne çok etkileyicidir: Roman kahramanı şömine başına oturur ve eskiye ait belgeleri teker teker yakar. Acı da olsa eski yok edilmek zorundadır. 2. Dünya Savaşını konu alan Huzur'da ise artık Türk bireyleri vardır: Mümtaz, Suat, Nuran, vs. Ancak bu bireyler yaralıdır. Mümtaz sorunlarını çözemediğinden sonunda delirir, diğeri intihar eder. Tanpınar'ın ideal modeli ise Nuran'dır. O daha dengelidir. Doğuyu ve Batıyı kendinde birleştirir; hem Beethoven dinler hem Dede Efendi, hem Goethe okur hem Şeyh Galip. Tanpınar'ın idealize ettiği Türk bireyi ve Türk modernleşmesi böyle bir şeydir. Ancak Cumhuriyet'in ideali olan mo-

dern birey Batılıdır. Tanpınar'a göre de Batılılaşma kaçınılamaz bir gelecektir ama maziyi de unutmaz. Tanpınar'ın ideali gerçekleştirilebilir miydi bilinmez, ama Cumhuriyet bireyi hâlen kimlik sorununu çözebilmiş değildir. Günümüzde yaşanan sorunların pek çoğunun arkasında da zaten bu çözememişlik yatmaktadır. Dolayısı ile bireyin kimliği sorunu Türkiye'de yaşayan herkesin sorunu. Bunu çözmeye başlamak için yakın tarihimizle yüzleşmekten başka çaremiz yok. Herkes gibi Sabataycı kökenli insanların da yapması gereken şey bu.

Tarihle yüzleşmek gerek derken neyi kastediyorsunuz?

Şöyle anlatmaya çalışayım. Cumhuriyetin modernlik projesi, modernliğin 'evrensellik' ve 'aynılık' kavramlarını biraz abarttığından, farklılığı kendi varlığına bir tehdit olarak gördü ve bütün enerjisini 'ötekini aynılaştırma' üzerine sarf etti. Bu da elbette bir tür dışlayıcılığı ve ötekileştirmeyi getirdi beraberinde. Son zamanlarda Leyla Neyzi'nin ve Soner Çağaptay'ın kitaplarını okudum mesela. Farklı disiplinlerden gelmelerine rağmen, ikisi de benzer sorunlarla ilgileniyorlar. Soner, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kimlik oluşum sürecine bakarken Leyla hem ilk hem de sonraki dönemlere bakıyor. İkisi de bir anlamda Türklüğün kurgulanmış bir etnisite ile özdeşleştirdiğini göstermeye çalışıyorlar.

Sabataycılar üzerine yazdığı bir makalesinde Neyzi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kimlik sorunu açısından bir sessizleştirme, gizleme, takiye ve asimilasyon tarihi olduğunu söyler. Ona göre kimlik sorunu ve kimliğin tarihle ilişkisi, acı çekmeden iyileşmesi mümkün olmayan derin yaralardır. Devletle kişiler, devletle cemaatler, aile ile birey arasında şiddetin hep süregeldiğini söyler. Geçmişle ilgili tabuların bastırılmasınınsa öznenin içine sinsice işleyen gizlilik ve korku yoluyla farklı bir şiddete yol açtığını belirtir. Anlatılmayan öyküler ve paylaşılmayan deneyimler bu bastırma ve korkunun süreklileşmesinde rol oynamıştır. Neyzi'ye göre bu süreçte Sabataycılar da kimliklerini saklamak zorunda kalmışlardır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Sabataycılar Osmanlı toplumunda da kimliklerinin bir kısmını farklı sebeplerden dolayı saklıyorlardı.

Sonuçta Türkiye'de farklı kimlikler var ve bu kimlikler birbirleriyle ilişkilendirilerek anlaşılabilir ancak.

Peki, bu konular hiç konuşulmazsa ne olur? Sorun ne burada?

Yaşanmış ve bastırılmış olan er geç geri gelir, ortaya çıkar. Bireylerin olduğu gibi cemaat ve toplumların da bir bilinç, bir bilinçaltı, bir de kolektif bilinçaltları olduğunu düşünüyorum. Bu bastırılmışlık ya da gizlilikle yüzleşilmezse psikosomatik hastalıklar ve psikolojik bozukluklar ortaya çıkar. Herbert Marcuse'un "bastırılanın geri dönüşü" (return of the repressed) kavramıyla açıkladığı gibi bireysel ya da toplumsal düzeyde bastırılmış olan şeyler, değişik formlarda geri dönerler.

Neyzi'nin de dediği gibi 1990'larda "nostalji endüstrisi" çıktı ortaya. Anı, otobiyografi, yerel tarih yazımlarında bir patlama oldu. Bunun nedenini anlamak gerekir. Bunların bir kısmı "bastırılanın geri dönüşü"dür. Cumhuriyet'in artık çocukluk ve gençlik dönemleri bitmiş, orta ve ileri yaş dönemleri başlamıştır. İşte bu evrede anılar kendi kendilerine dışarı çıkmaya başlıyorlar. Bastırılmış olanlar, tabular, korkular bir şekilde kendilerini farklı formlarda açığa vuruyorlar. Tabii ki eninde sonunda bundan Sabataycılık da nasibini alıyor ve alacak.

Ayrıca İstanbul nüfusu yarım milyonken yarıdan fazlası gayrimüslimdi, yüzyıllar boyunca böyleydi bu oran. Ama artık gayrimüslimler bizi terk etmiş durumda. Bunun nedenini kendimize sormalıyız.

Cemaat kendi farkındalığını ya da eğer varsa farklılığını sonraki kuşaklara nasıl aktarıyor?

Osmanlı döneminde durum farklı elbette. Geleneksel yapı kısmen korunduğundan bu bilginin aile içinde özellikle kadınlar tarafından bilinip aktarıldığı görünüyor. Ayrıca bir cemaat liderliği kavramı da var. Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyet yıllarında işler değişiyor. Yeni gelişmelere karşı üç alt cemaatin tavrı da farklı.

Tabii buna bir de cemaat içi farklılaşmaları eklemek gerekir. Yani tek bir tip cemaat ve tek bir tavırdan söz etmek mümkün değildir. Zaten dediğim gibi bir noktadan sonra bireyselleşme başlıyor. Cemaat içinde kültürel bilgilenme çok güçlü değil. Aktarılan bilgi, dini olmaktan çok sosyolojik. Mübadele ile gelenlerin bir kısmında ve daha sonraki kuşaklarda kendilerinin Selanikli olması dışında bilgi olmadığını görüyoruz. Olan bilgi kırıntılarıysa genç bir erkek yine kendisi gibi Selanikli birisi ile evlenirse kendine verilirmiş ancak.

Leyla Neyzi o yüzden de haklı olarak Sabataycılığın sadece kamusal alanda değil aile içinde de gizlenmesi gereken bir şey haline geldiğini vurgulamıştır. Bu konuşma korkusu Varlık Vergisi ile perçinlenmiştir. Mahallede temel bir kural vardır, kendinden büyük çocuklarla ve köpeklerle asla kavga etmeyeceksin. Bu insanlar bu yolu seçmişler bence.

Varlık Vergisi ve "D" Grubu

Nasıl oluyor da 1942'deki Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında Dönmeler ayrı bir kategoriye tabi tutuluyor? Hani yeni Cumhuriyet din temelli bir kimlik inşa etmeyecekti? Bu en temelde Cumhuriyet'in laiklik ilkesi ile çelişmiyor mu?

Varlık Vergisi Türkiye'deki azınlıklar açısından bir kırılma noktası olmuştur. Yeni Cumhuriyet'le başarıyla bütünleşeceklerini, "laiklik" ve "eşitlik" ilkeleri sayesinde kendilerinin Cumhuriyet'in diğer vatandaşları gibi olacaklarını umarken, birden kendilerine ayrımcılık uygulandığını ve din temelli kimliğin yeniden geri döndüğünü görmüşlerdir. Özellikle zenginler için büyük bir yıkım olmuştur bu vergi. Bildiğiniz gibi bu uygulama gereğince dört farklı varlık vergisi konmuştur: Müslümanlar, Gayrimüslimler, Ecnebiler ve Dönmeler. En az Müslümanlar öderken, diğerleri bunun beş on misli fazlasını ödemek zorunda kalmış, ödeyemeyenler Aşkale'ye

çalışma kampına sürülmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1942–44 yılları arasında yaklaşık bir buçuk yıl süren bu uygulama, yapılan yanlışlık fark edilerek kaldırılsa da çok kalıcı etkiler bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı koşulları tabii ki bugünkü gibi değildir. Ancak bu uygulamadan şu anlaşılmaktadır ki, Cumhuriyet henüz kendi kimliğini tam olarak oturtamamış ve de ondan emin değildir. Daha da önemlisi ta İttihat Terakki'den beri hedeflenen milli burjuvazi henüz tam olarak yaratılamamıştır. Ticaret ve sermaye birikiminde etkin olan çok sayıda gayrimüslim vardır. İşte bu vergi sayesinde bu sermaye kısmen el değiştirerek Müslüman Türklerin eline geçmiştir. Tabii burada ironik olan Sabataycı kökenli insanların "Gayrimüslim" ve "Ecnebiler" ile aynı kategoride tutulmasıdır.

Varlık Vergisi sırasında "Dönme" kategorisinin oluşturulmasında dönemin anti-Semitik niteliği etkin olabilir mi? Öte yandan İttihat ve Cumhuriyet elitlerinin Sabataycı elitlerle iç içeliği, en azından birbirlerini tanımaları söz konusuysa, Dönmelerin Yahudilerle özdeşleştirilmesi, iç tutarlılıktan, hukuku bir tarafa bıraksak bile tarihi olarak siyasal, kültürel destek sağlamış bir gruba yönelik vefadan yoksunluk değil mi?

Bu konu halen benim de tam olarak çözebildiğim bir konu değil. Yukarıdaki söylediklerime ilaveten şunu eklemek lazım belki: O dönemde "azınlıklara" ve Yahudilere karşı tepkiler var. Yahudilere olan tepkide tabi ki dünyada genel olarak artan anti-Semitik dalganın etkisi var. Türk entelektüellerinin Almanya ile ilişkileri malum. Batı dünyasından birçok eser Türkçeye çevriliyor ve okunuyor. Mesela Cevat Rıfat Atilhan'ın "İğneli Fıçı" türü kitaplarında yer alan Yahudi karşıtı iddialar –ki Hıristiyan dünyasının yüzyıllardır Yahudilere yönelttiği "kan iftirası"ndan kaynaklanmaktadır– özellikle milliyetçi-muhafazakâr söylemin parçası haline gelmeye başlıyor. Ama öte yandan Fevzi Çakmak gibi bazı üst düzey bürokratlar "azınlıkların" yanında yer alıyorlar. İşte bu genel havadan Sabataycı kökenli insanlar da nasibini alıyor. Daha önce belirttiğim gibi bu geleneğe ters bir davranış. Buradaki kritik mesele serma-

yenin el değiştirmesidir. Bunu kimin istediğine ve bu yıllardan sonra sermayenin kime geçtiğine bakmak lazım. Ayrıca bir de hem Yahudiler hem de Sabataycı kökenli insanlar arasında çok radikal asimilasyonist kimseler var. Bu gelişmelerin bazılarında onların da bir ilgisi var mı diye düşünmek lazım.

Peki, Dönmelerin Dönme olduğunu kim biliyor? Devletin vergi dairesinde böyle bir liste mi var?

Çok kritik bir soru ama cevabını net olarak bilemiyorum. Benim tahminim şu: Tam bir liste yok ama ihbarlar var. Bu uygulamalardan, Varlık Vergisinden sonra, Sabataycı kökenli insanlar arasında asimilasyondan yana olanlar aldıkları kararları daha radikal uygulamışlar, aile içinde bile kökenlerini reddetmişlerdir. Karışık evlilikler çoğalmıştır. Varlık Vergisi yıllarından kalan korku, bu kökenden gelen insanları bu konuda hiç konuşmamaya, unutmaya ve bastırmaya itmiştir. Bastırılmışlığın birey içinde yarattığı karmaşık psikolojik meseleleri ve şiddeti konuşmuştuk. Sabataycı kökenden gelen orta yaşlı birisi bana bir keresinde şöyle demişti: "Sabatay'a çok kızgın ve kırgınım." Nedenini sorduğumda, "bizi böyle ortada bıraktığı için" demişti. Çok ilginç bir duygu bu, bir insanın hayatı boyunca belki kurtulamayacağı bir travma.

Varlık Vergisi döneminde "Dönme" katagorisinin oluşturulması dışında, Sabatay Sevi devrinden sonra Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Sabataycılığın resmi olarak tanımlandığı başka bir dönem ve olay var mı?

Bu kadar sistematik bir tanımlama yok. Belki en yakını 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik şehrinde olanlardır. Öncelikle resmi belgelerden de anladığımız gibi Sabataycı kökenli insanlar o zaman "Avdeti" olarak tanımlanmaktadırlar. Ve burası çok kültürlü çok dilli hatta çok dinli bir şehir olduğundan, "Avdeti"lerin varlığı bilinse hatta eleştirilse de nihayetinde kabul edilen bir olgudur. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında özellikle şehre dışarıdan gelen Osmanlı yönetici ve bürokratları bu durumun varlığını öğrenince tahkikatlara girişmiş, hatta yer yer evler basılmış ve insanlar tutuklan-

mıştır. Mesela meşhur Selanik valisi Hüsnü Paşa, Avdetilerin evlerinde gizli ibadet ettiklerini duymuş, onları bir süre takip ettirmiş ve daha sonra da evlere baskın düzenletmiştir. Bu olaya ait arşiv belgeleri benim tezimde geniş olarak incelenmiştir. Ancak konu bir süre sonra kapanmıştır.

Dönmeler hakkındaki spekülasyonlar bitiyor mu İkinci Dünya Savaşı yıllardan sonra?

Tam olarak değil, özellikle sağ kesimden gelen suçlamalar hiçbir zaman bitmiyor. Cevat Rıfat Atilhan, Nihal Atsız ve daha sonra Büyük Doğu dergisi ve Necip Fazıl etrafında gelişen anti-Sabataycı eleştiri devam ediyor. Ancak eleştiri belirli bir kesimle sınırlı hep. Ta ki 1990'ların sonlarına dek anti-Sabataycı iddialar hep bu kesimin tekelinde kalıyor. Bir de ara sıra cemaat kökenli insanların "ifşaat"ları ortaya çıkıyor, o zaman konu alevleniyor. Nazif Özge diye birinin ifşaatını Büyük Doğu dergisi yayınlıyor mesela, ancak bunun ne kadarının gerçek, ne kadarının yönlendirme olduğunu kestirmek güç. Bu ifşaatları Temmuz 2002'de editörlüğünü yaptığımız Tarih ve Toplum dergisinde Rıfat Bali yayınlamıştı.

IV. Bölüm

Şimdiki Zamanlarda Sabataycılık

Gizemin Canlanışı

Şimdi gelelim yakın zamanlara. Sizin dönemselleştirmenizi izlersek diyorsunuz ki, Dönmeler hakkında dördüncü kez kitlesel halde tartışılmaya başlanmıştır. Nedir bunu hazırlayan şartlar? Dönmeler konusundaki tartışmalar son zamanlarda neden tekrar alevlendi?

Bu konudaki tartışmalar hiç bir zaman tam olarak bitmemiştir; ancak birkaç dönemde yoğunluğu ve kitleselliği artmıştır. Son dönemlerdeki tartışmayı hazırlayan birçok sebep var tabii ki. Genel olarak sağın eskilere dayanan bir ilgisi vardı 'dönmeler' konusuna. Cevat Rıfat Atilhan'dan, Necip Fazıl'dan bu yana devam eden bu ilgi, Mehmet Şevket Eygi, Ertuğrul Düzdağ, Abdurrahman Dilipak, Yesevizade (Alpaslan Yasa), Adnan Hoca diye bilinen Harun Yahya, Abdullah Muradoğlu ve Müfit Yüksel ile sürdü. Aralarından sosyoloji kökenli Müfit Yüksel ile Abdullah Muradoğlu'nun eserleri daha fazla araştırmaya ve bazı ilginç bilgilere dayansa da nihayetinde akademik çalışmalara dönüşmediler. Yüksel'in Yarın dergisinde Sabataycı kökenli Sufiler hakkında yazdığı makale Soner Yalçın'ın en büyük kaynaklarından biri olmuştur mesela. Abdurrahman Küçük'ün çalışması burada bir istisnadır. Ancak Küçük'ün kitabının yarısının "İslam'da münafıklık" konusu üzerine olması konuya olan yaklaşımındaki bilimselliğe gölge düşürmektedir. Bu kesimin bazen açık bazen de kapalı ifade ettiği iddialarına göre Cumhuriyet'in İslam'la bir sorunu vardı ve sorunu yaratanların başında 'Selanikliler' yatıyordu. Cumhuriyet'in "İslam düşmanlığını" başka türlü açıklamak mümkün değildi.

Ulusalcı iddialarla karışık solun ilgisi ise Türkiye'deki emperyalist yapıdan ve Türkiye'nin başarısızlıklarından onların sorumlu tutulması çerçevesindeydi. İronik olarak 90'larda zaten sol ile İslamcıların argümanları pek çok konuda benzeşmeye başladı. Cemaatin kendi içinden birtakım insanların çıkıp kendi kimliklerini bulmaya çalışması da bu ilginin sürekliliğini ve genişlemesini sağladı. Ilgaz Zorlu olayı buna iyi bir örnektir. Ayrıca tüm dünyada milliyetçi ve etnik kimliklerin daha güçlü bir şekilde geri geldiğini görüyoruz. Tabii Türkiye'deki alt kimlikler de bundan payını aldılar. Ben aynı eğilimin Selanik kökenli gençler arasında da olduğunu gözlemliyorum. Ama onlarınki dini bir ilgiden çok sosyolojik bir merak.

90'lı yıllarda Sabataycıların kendilerini tanımlamaya çalışmaları Devleti rahatsız etti mi? Devlet diğer cemaatleri izlediği gibi izliyor mu Sabataycıları?

Sabataycı kökenli insanların kitleler halinde kendilerini tanımlama sürecine girdiğini düşünmüyorum. Benim gördüğüm bazı bireysel çabalar olduğudur. Zaten daha önce de dediğim gibi organik bir cemaat yapısı yok ki toplu bir tavır göstersin. Ayrıca tek bir devlet iradesinden de söz edilemez. Ancak yine de 'Devletin elinde bir liste mi var?' sorusu her zaman sorulagelmiştir. Bir devletin kendi içinde ve dışında neler olduğunu bilmek istemesi olağan bir şey. Devletin içinde bazı birimlerin böyle bir çaba içinde olduğunu düşünmek zor değil. Ahlaki bir sorun olarak devletin kendi vatandaşına bunu yapma hakkı olup olmadığı ayrı bir konu, ancak mantıksal olarak önemli olan, bunun mümkün olup olmadığıdır.

Cemaatin kendi üyelerinden de böyle bir liste yapmak isteyenler oldu. Ama bu da kolay değil. Bırakın devletin bilmesini, kendi atalarının Sabataycı kökenli olduğunu bilmeyen kimseler var. Bazı ailelerin ellerinde soy ağaçları var ama her aile için geçerli değil bu. Bildiğim kadarıyla mezar taşlarını kaydetme gibi çabalar olmuş. Ancak sadece birkaç mezarlığa bakmak işin küçük bir kısmı. Çok yoğun, karışık evlilikler var, farklı şehirlerde yaşayıp hayata veda edenler var; onlar ne olacak? Ya da ölçü olarak Şişli Terakki

ve Işık liselerine gidenleri mi alacaksınız. E biliyoruz ki buraya giden pek çok Anadolulu çocuk var. En bildiğimiz örneklerden biri Yalçıntaş ailesi mesela. Ama bunu da herkes biliyor zaten. Yani sonuçta böylesi bir çalışmayı tam anlamıyla yapabilecek bilgi birikimine sahip ne cemaatin içinden ne de dışından birileri olduğuna ihtimal veriyorum.

Sabataycılarda inancın ana soyundan geçmesi gibi bir kural ya da gelenek var mı? Aile ve miras hukuku konularında Yahudi veya İslam gelenekleri açısından birini tercih edip o yolu mu benimsemişler, yoksa uzlaşmacı bir durum mu söz konusu? Bu konuda dönemler arasında bir değişim gözünüze çarptı mı?

Benim gördüğüm soy ağaçlarının hepsinde soy babadan geçiyor. Soy ağaçlarının pek çoğu 17. ve 18. yüzyıla kadar uzanıyor ve bunların içinde pek az kadın ismi var. Daha modern olarak oluşturulanlarda kadın isimleri var ancak bunlar zaten geleneksel soy ağacı türünden şeyler değiller. Diğer konulara baktığımızda ise zaten genel olarak bir Osmanlılaşma/Türkleşmenin var olduğunu söylemiştim zaten. Bu hem dini hem de sosyal düzeyde söz konusu olan bir gelişme. Ve bu gelişme Cumhuriyet döneminde zirveye ulaşıyor.

Birbirlerine çok yardımcı olarak yükseldikleri doğru mu?

Bizde bir hemşerilik kültürü ve bundan kaynaklanan bir dayanışma elbette ki var. Ama sonuçta insanları bir araya getiren şeyler ekonomik çıkarlardır. Tabii bir de Selanik kökenlilerin tümünün yüksek mevkileri işgal ettiği, yüksek ekonomik ve kültürel sınıfa ait oldukları düşünülür. Bu da doğru değil her zaman, aralarında çok ortalama insanlar da var. Ancak genel olarak şehirli bir zümre olmaları nedeniyle bir takım doğal üstünlüklere sahipler tabii. Kendileri 350 yıl önce Yahudilikten ihtida etmişlerdi ve Yahudiler milattan sonra 1000 yıllarından itibaren dünyanın birçok yerinde şehirli bir topluluktu.

Peki, bir organizasyon yok mu aralarında?

Daha önce de söylediğim gibi böyle organize bir yapı tarihsel olarak olamaz. Cemaatler geleneksel yapılarını 1924 Mübadelesinde kaybettiler. Birey cemaatin önüne geçti.

Üst elit diye nitelenebilecek kesim böyle organize davranıyor mu?

Artık dini değil sosyolojik bir vaka ile karşı karşıyayız. Küçük bir inananlar grubu olabilir ve bunun bir 'reis'i de olabilir, ama bu liderin kararının herkesi bağlayan bir yaptırımı olması söz konusu olamaz.

Gerçekten bu kadar liberallerse nasıl dağılmıyorlar?

Dağılmadığını nereden biliyoruz? Biliyorsunuz cemaat üyelerinin bazılarının en büyük derdi şudur: "Biz giderek asimile ediliyor ve yok oluyoruz, dolayısıyla kimliğimizi kabul edelim, açığa çıkalım ve yok olmayalım." Bence bu kimliği hatırlamak isteyenlerden daha çok unutmak isteyenler var. Ancak özellikle son zamanlardaki gelişmeler, istenmese de hatırlamaya katkıda bulunan şeyler. Ben yakından biliyorum ki, bugüne kadar tamamen ilgisiz olan gençler araştırma ve bilgilenme sürecine girdiler.

Kişisel Kimlik Arayışları

Kendileri hakkında sizden mi bilgi alıyorlar?

Tabii, arayıp beni bulanlar var. Mesela daha yakınlarda Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden bir gençle tanıştım. Ailesinin yarısının Selanik kökenli olduğunu düşünüyor. Son iki yıldır konuyla ilgili ne varsa okuduğunu ve daha da merak ettiğini söyledi. Yani gençler konu hakkında meraklılar, ancak bu dini değil sosyal ve entelektüel bir merak. 50–60 yaş kuşağında aynı bilgisizlik var. Beş on dakika konuştuktan sonra konu hakkındaki bilgiler tükeniyor. Bu anlamda gizli bilginin olması ve aktarılması söz konusu de-

ğil. Bu insanların çoğunluğunun Sabatay Sevi'nin ikinci kez geleceğine inanmaları söz konusu olamaz.

Selanikli gençler neden okuyorlar?

İnsanlar bir cemaate bağlanma yerine kendi kişisel tarihlerini araştırıyorlar. Kimsenin bu saatten sonra Sabatay'a inanması beklenemez. Benim tanıdığım insanların hepsi de bu kimlikten gurur duyan başarılı insanlar. Özellikle modern, Kemalist, laik ve milliyetçi kimliklerinden onur duyuyor ve atalarının bu kimliklere büyük hizmetleri dokunduğunu düşünüyorlar. Grosman, Neyzi ve Canel'in röportajlarından da hep benzeri sonuçlar çıkıyor.

Genç nesil Sabataycıların eski elitlere karşı bir başkaldırısı var bir de. Bir liderlik olmadığı için de kontrol edilemiyorlar. Elitler bu konunun konuşulmasını istemiyorlar. Gençler ise bol bol okuyup konuşuyorlar.

İçlerinde gizli kalmayı önerenlerin gerekçesi ne?

Ortaya nasıl çıkacaklar? Dini bir azınlık olarak mı, İslam'ın ya da Yahudiliğin bir mezhebi olarak mı? Küçük bir inanan grup hariç bir cemaat yok ki. İslam'a göre zaten Müslümanlar, Yahudilik teolojine göre ise Sabatay Sevi inancının Yahudiliğin bir mezhebi olarak kabul edilmesinin imkanı yok. Teolojik olarak Hıristiyanlık, Yahudiliğe ne kadar uzaksa Sabataycılık da o kadar uzaktır. Yahudilikle Hıristiyanlığı ayıran en temel sorun "Mesih'in gelip gelmemesi"dir. Yahudiler "Mesih gelmedi" derler. Hıristiyanlar ise "İsa Mesih geldi, ikinci kez gelecek" derler. Sabataycılar da "Mesih geldi ve ikinci kez gelecek" diyorlar. Dolayısıyla Yahudilik açısından bakınca Sabataycılığın Hıristiyanlıktan farkı yok.

Ilgaz Zorlu bu süreçten geçti ama değil mi?

Evet bu ilginç ve biraz da ayrıcalıklı bir durum. Kendisi 'cemaatin' asimilasyondan kurtulmasının tek çözümü olarak herkesin Yahudiliğe tekrar dönmesi gerektiğini savunuyordu. Ama birçok

nedenle kabul gören bir görüş olmadı bu. Kendisi uzun uğraşlardan sonra İsrail'de Yahudilik dinine geçti.

Ünlüler Geçidi

Kitaplardaki Sabatay isimlerini yan yana koyunca ortaya bir şöhretler karması çıkıyor? Ünlü ve zengin olmayan Sabataycı da var mı?

Hangi kitaplardaki diye sormak lazım. Zengin ve şöhretlilerin yanında, fakir diyemeyiz ama ortalama yaşam süren birçok kişi de var. Algıda seçicilik söz konusu bu durumda. Sözgelimi Selanikliler değil de İzmirliler ya da Kayserililer diye baksak, eminim orada da bir şöhretler karması çıkar. Bazen ilgilendiğimiz konuyu dünyanın merkezi sanabiliyoruz.

O zaman nasıl oldu da 1942'deki Varlık Vergisi'nde bir D kategorisi çıktı?

Bir kere D kategorisindeki 'Dönmeler' listesinin tam bir liste olduğunu sanmıyorum. Yüzlerce binlerce insan yok o listede, sanırım daha ziyade ihbarlarla oluşturulmuş. Varlık Vergisiyle sermayenin el değiştirmesi ve yeni sınıfların ortaya çıkması söz konusu, yani konunun farklı boyutları var.

Şu an yapılıyor mudur böyle bir Sabataycı liste?

İnternet siteleri yalan yanlış yüzlerce isimlik listelerle dolu. Ama devletin bunu yapması başka bir olay. Daha önce de söyledim, bir devlet nerede ne olduğunu bilmek ister. İktidar bunu gerektirir. Ama istese de böyle bir liste yapabilir mi? Sanmam.

Son günlerde çıkan bir tartışma da bu konuyla yakından ilgili. Gazetelerde yer alan haberlere göre Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu elinde bütün Ermeni dönmelerinin bir listesi olduğunu, onların sokak sokak nerede yaşadıklarını bildiklerini ama açıklamayacaklarını söylüyor. Bu oldukça tuhaf bir yaklaşım

elbette ama bundan şunu anlıyoruz: Böyle bir liste oluşturma bilinci var bir yerlerde ve bu tür listeler tutuluyor. Bunun ne kadar sağlıklı yapılabileceği ayrı bir tartışma ama neden yapıldığı çok manidar tabii.

İki sene önce Hürriyet Gazetesinde "sosyetik fişleme" başlıklı bir haber çıkmıştı. Türkiye'deki varlıklı ailelerin izlendiği haberleştirilmişti, belgeleriyle. Bu haberle Sabataycılara yönelik tespit çalışmaları arasında bir paralellik var mıdır sizce?

Olabilir ama sizin de söylediğiniz gibi bu ancak sınırlı sayıdaki zengin aileler için geçerlidir. Ama onlar zaten biliniyor. Her ne kadar Halil Bezmen hatıralarında hep sermaye kaybetme korkusundan bahsetse de, şimdi 1942'deki gibi bir hadise olması mümkün değildir.

Gizemli Mezarlıklar ve İşaretler

İnternette dolaşan birçok "Sabataycı liste" kaynağının mezar taşları olduğunu söylüyor. Yani birileri gitmiş ve mezar taşlarını okumuş. Bu taşlara bakarak "kim kimdir"i bulmak ne kadar sağlıklı peki?

O ayrı bir konu. Üsküdar Bülbülderesi'ndeki mezarlık en çok bilinen yer. Gizli bir yanı yok, şehrin ortasında bir mezarlık ve kapısı açık. Ama şunu da biliyoruz ki başka mezarlıklar da var başka şehirlerde. Müslüman mezarlıkları ile karışıklar. Feriköy, Maçka, Zincirlikuyu ya da İzmir, Antalya ve Edirne gibi yerlerde birçok mezarlıkta Sabataycı kökenli insanların mezarlıkları var ve birçoğunun herhangi bir Müslüman mezarlığından farkı yok.

Mezarlıklardaki işaretlerden bahsediliyor?

Saf bilimsel kaygıyla söylüyorum; dilerdim ki Osmanlı Sabataycıları, Kabala bakımından daha fazla otantik bilgi birikimine sahip

olsalardı. Ama böyle bir şey yok. Çok gizemli derin Kabala bilgilerinden oluşan birtakım semboller görmüyoruz, basit semboller ya da ifadeler var. Bülbülderesi mezarlığından hatırladığım bir mezar taşının üzerinde uzay ve gezegenlerden oluşan bir figür vardı. Bu oldukça çocuksu bir sembol. Ya da bazı mezar taşlarında "seçilmiş bir insan soyundan gelmiş" gibi ifadeler var, "seçilmişlik" kökene giden bir vurgudur. Üstü kapalı Mesih'e özlemi dile getiren ifadeler de var, 'seni özlüyorum, sana kavuşacağım' gibi.

Geometrik şekiller var mı mezarlarda?

Özel bir şey olduğunu hatırlamıyorum. Herhangi bir Osmanlı mezarlığında bulabileceğiniz şeyler. En farklı şey şüphesiz ki, mezar taşlarında resim olmasıdır. Diğer bir farklılık ise mezarlarının üzerinin çoğunun kapalı olmasıdır. Türk Müslüman mezarlarının üstü açıktır, toprak örtülüdür yalnızca. Oysa bu mezarlarının üstü kapalı. Bu da kısmen Yahudi mezarlarını hatırlatır.

Birbirlerini tanımada kullanılan özel şekiller, ifadeler, mesajlar var mı?

Yine benzeri bir varsayımdan. Yani organik bir cemaat ve herkesi bağlayan prensipleri olduğu varsayımından kaynaklanıyor bu soru. Masonik yapılanmada vardır, birbirlerini tanımak için özel semboller. Burada hemşerilikten ve benzeri sosyal çevrelerde olmaktan dolayı bir tanışma mevcut. Bir de biz biraz dedikoduyu seven bir milletiz. "Kim kimdir, kim kiminledir?"i daha çok dedikodulardan öğrenmiyor muyuz zaten?

Liderlik Yapısı

Bir liderlik sistemleri yok mu?

Lider demeyelim de cemaat büyükleri vardır diyelim. Ama bu kaç kişiyi bağlar? Bunların sınırlı olduğunu düşünüyorum. Söylediğim gibi 20-25 yaşına gelip atalarının inançlarının farklı olduğunu bilmeyen birçok kimse var. Tabii bireyselleşmeyi unutmamak la-

zım. Yine de zayıf da olsa görece olarak bir liderlik ve yapı, Kapancı gurubun bir kısmı için söz konusudur.

Peki, liderler eski zamanlarda nasıl seçiliyordu?

Tek bir seçilme şeklinin olduğunu sanmıyorum. Şöyle söyleyeyim: Üç cemaatin ilk liderlerinin seçimi birbirinden farklı olmuş. Birinci lider yani Yakubilerin lideri Yakup Efendi, Sabatay Sevi'nin son karısının kardeşi olduğu için doğal lider kabul ediliyor. İkincisi, Karakaş grubu lideri, Sabatay Sevi öldükten 9 ay sonra dünyaya gelen Osman Efendi'dir. Yahudi mistisizminde reenkarnasyon inancı olduğundan, bu çocuk 9 ay sonra doğunca Sevi'nin mesihlik ruhunun ona geçtiği düşünülüyor. Üçüncü grubun lideri İbrahim Efendi ise Osman Efendi 'tuhaf' hareketlerde bulununca ortaya çıkıyor. Sabatay Sevi'nin ruhu bu tuhaf çocuğa geçemez deyip İbrahim Efendi'nin etrafında toparlanıyor cemaat mensuplarının bir kısmı. Yani farklı seçim şekilleri olabiliyor.

Günümüzdeki liderler biraya gelip Türkiye'nin güncel konuları hakkında kararlar alıyorlar mı?

Bir organize yapı olmadığından bu olamaz. Farklı insanlarla geçici işbirlikleri olabilir. Ama bu bir cemaat kaygısından ziyade ekonomik ya da başka 'dünyevi' ve her insanın duyabileceği kaygıların sonucu ortaya çıkmış olan işbirlikleridir.

İç dünyalarında gizli bir ajanda gördünüz mü? Türkiye hakkında büyük projeleri var mı?

Tek bir cemaat, tek bir çıkar yok ki tek bir plan olsun.

İbadet Uygulamaları

İbadet yapıyorlar mı, ne kadar sekülerler?

Sadece küçük bir grubun dini inanç taşıdığını söylemiştim. Onların ibadetinin de 17–18. yüzyıldaki gibi olması mümkün değil.

Genel olarak baktığımızda bireylerin çoğunun dini uygulamalardan bihaber olduğunu düşünüyorum. Eski kuşakların bildiği bazı dua ve ritüeller var, ancak bunların anlamı kaybolmuş durumda.

Peki, bu ibadetler nasıl, tarihi mekânlarda özel kıyafetler şeklinde mi?

İbadetten ziyade, bir toplantı gibi düşünmek lazım belki; ilahilerin okunduğu, mistik içerikli konuşmaların yapıldığı bir toplantı.

Canlı tanık oldunuz mu?

Hayır.

20. yüzyılda Cadı Avı ve İddialar

Deşifre edilme çabaları onları nasıl etkiliyor?

Çoğunun bundan büyük bir rahatsızlık duyduğunu gözlemliyorum. Çünkü kendileri için bu olmuş bitmiş bir olay. Bir de deşifrenin cadı avına dönmesi ihtimalinden kaynaklanan bir korku var.

Cumhuriyetin kuruluşundaki etkilerinden çok bahsediliyor?

Mustafa Kemal dâhil olmak üzere erken Cumhuriyet dönemi elitinin çok önemli bir kısmı Balkan kökenlidir. Ama kuruluşta sadece Selanik kökenli olanların etkili olduğunu düşünmek ve hatta Cumhuriyeti 'Sabataycı Cumhuriyeti' olarak nitelemek tarihsel olarak büyük yanlıştır. Bu iddia Cumhuriyetin kuruluşunda emeği geçen diğer insanlara da büyük bir haksızlıktır.

Peki Cumhuriyetin kuruluş felsefesiyle Sabataycıların istediği ülkenin felsefesi çakışıyor mu?

Cumhuriyetin ilk elitleri arasında tabii ki varlar ve de bu kesimin pek çoğunun paylaştığı Batılılaşma, sekülerleşme, liberalleşme kaygılarını taşıyorlar. Ayrıca yeni bir siyasi düzen, yeni bir ulusal kimlik onların pek çoğunu hem cemaat içi hem de cemaat dışı bir

takım baskılardan kurtaracak bir şey. Dolayısıyla yeni kimliğe sıkı sıkıya bir yapışma var. Pek çok insan gibi onlar da modern, seküler, dine dayalı olmayan bir ulus kimliğinin, vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasını istiyorlar.

Ilgaz Zorlu, "isimleri açıklarsam yer yerinden oynar" demişti?

Ilgaz Zorlu o zamanlar cemaatin asimile olarak kaybolacağından korkuyordu ve ona göre tek çözüm kimliğin açıklanmasıydı. Bunun için de bu konu ne kadar tartışılıp konuşulursa o kadar iyi olacaktı. O yüzden bir takım ifadeleri abartılı oldu. Ama şu anda aynı şeyi düşündüğünü sanmam. Ilgaz'ın bu açıklık konusunda bir paradoksu vardı tabi ki. Bir yandan her şeyin açıkça tartışılmasını savunurken öte yandan yazılı ya da sözlü kaynaklarını hiç açıklamadı. Sonuçta istediğinden daha fazla tartışma olsa da Türkiye'de, bu istediği sonuca yol açmadı. Hatta tersine tartışmalar daha fazla paranoyanın ortaya çıkmasını sağladı.

İslamiyet'le İlişkilerin İçtenliği

Peki Müslüman gibi davranmak Sabataycıların canını acıtmıyor mu?

Sabataycı teolojinin özünde mesihçi bir zaman anlayışı, ilahi bir plan var. Sona erişmeden önce birtakım aşamalardan geçmeniz gerekiyor. O anlamda nihai sona erişmeden önce Yahudilikten Müslümanlığa geçişin gerçekleşmesi gerekir. İlahi planın bir parçası olarak Müslüman olmak ve İslami gereklilikleri yerine getirmek gerekiyor ki bir sonraki aşamaya geçesin. İnançlı bir Sabataycının böyle inanması lazım aslında.

Şu an yaşayanların İslamiyet'i böyle yaşadığı söylenebilir mi?

Şu anda dini bir cemaat değil bireyler var. Pek çoğu ortalama seküler aileler kadar bilip uygularlar dini.

Cenaze törenlerinde neler yapar, neler hissederler mesela?

Bunlar zor sorular. Bazı ritüeller var. Ritüellerin kökeninde bir içerik, bir anlam vardır. Ancak zamanla bu içerik kaybolur, geride boş bir kap gibi kalır ritüeller. Sadece Sabataycılar için değil birçok din ya da cemaat mensubu için de geçerlidir bu. Kaç Müslüman okuduğu duanın anlamını bilir. Ama konunun o kadar basit olmadığını Selanik kökenli bir kimsenin bana anlattığı bir olayı aktararak anlatayım size. Kendileri büyükannelerinin ölüm yıldönümlerinde yanlarına bir cami imamı alarak mezarlığa gider ve Yasin dâhil çeşitli dualar okuttururlarmış.

Popüler Çalışmalar, Magazinsel Yaklaşımlar

Yalçın Küçük ve Soner Yalçın'ın çalışmaları hakkında ne diyeceksiniz?

Bu röportajı 1990'larda yapmış olsaydık Yalçın Küçük ve Soner Yalçın adları yerine Eygi, Düzdağ, Dilipak, Adnan Hoca gibi isimler olacaktı. 1990'larda konu solun ilgisini çekmeye başladı. İslamcı yaklaşım daha ziyade "bu 'sır'lı cemaatle hesaplaşmak gerek" mantığı güderken, sol yaklaşım "bunlar bizim tarihimizin parçası, o yüzden yüzleşelim" mantığıyla hareket ediyordu. Ancak bu çalışmaların çoğunda maalesef tarihsel ve dini bilgi eksikliği ve yanlışları var. Sadece akıl yürüterek bazı konularda doğru bilgi elde edilemez. Bu tür önemli konularda önce akademik ve ciddi çalışmalar olmalı, daha sonra popüler çalışmalar ortaya çıkmalı. Ancak bizde tersi oluyor şu an.

Yalçın Küçük çok zeki bir insan. Kendisi de vardığı sonuçlara akıl yürütmeyle ulaştığını söylüyor. Ama bu yeter mi? İşin emekçilik ve araştırma kısmı var, zekâ her zaman bilgeliği getirmiyor.

Soner Yalçın kitabında hedefinin, yakın tarihi İslamcıların elinden kurtarmak olduğunu iddia ediyor. Ama ironik olarak yazdıkla-

rını en çok İslamcılar okudu ve en çok onların yıllardır söylemeye çalıştığı tezler desteklenmiş oldu.

Yalçın Küçük ve Soner Yalçın'ın kitaplarındaki tarihsel, metodolojik problemlere örnekler verir misiniz?

Sorun zaten asıl metodolojide. Yalçın Küçük, tarihsel gerçeklerle değil metotla ilgilendiğini ve esas olarak kişilerle değil, yasalarla uğraştığını söylüyor. Türkiye'de bir insan kabiliyetsizse ama çok para kazanıyorsa, o büyük bir ihtimalle İbrani asıllıdır diyorum ve araştırmaya başlıyorum, diyor. Bu varsayımla çok absürt yerlere gidilebilir.

Yine mesela, Yalçın Küçük'ün çok önemsediği 'onomastik' yani 'isimbilim' öyle bir halde kullanılıyor ki çarşaf çarşaf Sabataycı isim listeleri internette dolaşıyor. Onomastik oldukça gelişmiş bir bilim dalı ve bu tek başına değil diğer bilim dalları yardımıyla kullanılmalıdır. Bunun basit kullanımı birçok yanlışı beraberinde getirebilir. Örneğin sadece isimlerden gittiğimizde, aynı isimleri Karadeniz'in bir köşesinde ya da Hakkâri'de bulabilirsiniz.

Soner Yalçın'ın kitapları daha pratiğe yönelik, ancak orada da çok ciddi tarihsel, metodolojik ve editöryal problemler var. Bunlarla ilgili daha uzun konuşmak lazım. Onun kitaplarındaki en temel dayanağı olan 'Sabataycılar daima kendi aralarında evlenirler,' eksik bir varsayım. 19. yüzyılın sonlarına kadar bu varsayım büyük ölçüde doğru ama sonra değişiyor. Yine aynı kitaplarda hem Sabataycılar hem de diğer bütün din değiştirenler 'dönme' olarak adlandırılıyor. O zaman Osmanlı toplumunun yarısından çoğunu, padişahlar da dâhil --çünkü onların da anneleri dönme- 'Dönme' olarak adlandırmamız gerekecektir.

Daha somut örnekler verebilir misiniz?

Bazı kitaplar vardır ki, eleştirmeye kalkınca o kitaptan daha uzun yazmanız gerekir. Maalesef Soner Yalçın'ın Efendi 1 ve Efendi 2 kitapları bu türden. İnternette bile onlarca eleştiri çıktı. Kitap-

lar bilgi ve mantık hataları zinciri. Birbiriyle ilgisiz binlerce bilgi kocaman bir çuvala doldurulmuş gibi. Birinci kitapta yanlış da olsa bir kurgu vardı ama özellikle ikinci kitap tamamen başka kitaplardan alınan notlar ve internet sayfalarından kopyala-yapıştır yöntemiyle sağlanan bir yığın bilginin tamamıyla keyfi bağlantılarla bir araya getirilmesinden ibaret. Yazar kendisi de bunun farkında olsa gerek ki, içinden çıkamadığı bağlantılarda, "bunu okuyucunun takdirine bırakıyorum" gibi bir yöntem deniyor ve bunlardan yüzlerce var.

Ne dediğimi daha somut ifade etmek için birkaç örnek vereyim: Birinci kitaptaki temel varsayım şu: Evliyazadeler diye bir aile var, bunlar Sabataycı. Sabataycılar sadece kendi içlerinde evlendiklerinden bu aileyle evlilik bağı kuran herkes Sabataycıdır. Dağınık da olsa yüzlerce sayfalık bilgiyi bir arada tutan kurgu bu iki varsayıma dayanıyor. Ancak bu iki varsayım da yanlış. Birincisi Evliyazadeler, Sabataycı değil Levanten bir aile ve ikincisi Sabataycıların sadece birbiriyle evlenmeleri büyük ölçüde Selanik'te ve 19. yüzyıl sonuna kadar geçerli. Bu iki varsayım da yanlış olunca o zaman geriye ne kalır ki?

Ayrıca hem birinci hem de ikinci kitapta yüzlerce bilgi yanlışı var. Özellikle İslam, Yahudilik, Tasavvuf, Kabala hakkındaki verdiği bilgiler inanılmaz derecede bilgi hatalarıyla dolu. Mesela, yazar İbn-i Arabî, Mevlana, Niyazi-i Mısri, Yunus Emre'nin ehl-i sünnetle ne ilgisi vardı diye bir soru soruyor. Yahudi Kabalasının en önemli kitabı Zohar'ın yazarı Moses de Leon ve Muhyiddin Arabî aynı dönemde yaşadığını varsayıp, aralarında doğrudan bir bağlantı kurmuş. Oysa aralarında hem coğrafi hem de yarım asırlık bir zaman farkı vardır. Celvetiliğin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi, on yedinci yüzyıl başında ölmesine rağmen, Sabatay ile bağlantısı varmış gibi gösterilmiş.

Süleyman Hilmi Tunahan'ın kızı Bedia, Beria olmuş (Beria İbranicede yaradılış demektir), Nevzat Yalçıntaş'ın oğulları Şişli Terakki'de okudukları için Sabataycı sayılmış.

Bu kadar bilgiye ulaşabilmesi nasıl mümkün oluyor Soner Yalçın'ın?

Valla bu soru Yalçın'ın diğer kitapları için de geçerli. Yani nasıl oluyor da Türkiye'de bir gazeteci ayrıcalıklı olarak bazı bilgilere ulaşabiliyor. Bay Pipo ve Reis kitaplarını hatırlayın. Her ne kadar o kitaplar, benim uzmanlık alanım olmasa da Efendi kitaplarını ele aldığımda, zeki ve çalışkan bir adamın, üç beş ay internette vakit geçirerek bunların iki kat büyüklüğünde bir kitap daha yazabileceğini biliyorum. Ayrıca şu var tabii: Kitap sadece internetten beslenmiyor, birçok başka kitaptan da alıntılar var, ancak maalesef bunlar kaynakçada gösterilmemiş. Biz buna teknik olarak intihal diyoruz. Özellikle Mahmut Çetin'in Boğazdaki Aşiret ve Abdullah Muradoğlu'nun kitaplarından pek çok şey alınmış mesela.

Bu kitapları yazanlar İbranice biliyor mu?

Çalışmalarına bakılırsa bilmiyorlar. Birkaç kelimenin anlamını bilmek, bir dili bilmek değildir sanırım. Aslında bilseler çok ilginç olurdu. Özellikle Yahudi mistisizmi ve yorumbilimi olan Midraş, Gamatria/Ebced'i yani numerolojiyi kullanır. Midraş'ta söyle bir söz vardır: 'Onunla (numeroloji) ispatlayamayacağın hiç bir şey yoktur.' Yani İbranicenin Ebced'i kullanılarak çok ilginç sonuçlara varılabilirdi. Ancak bu teknik diğer bilimlerden bağımsız olarak tek başına kullanıldığında çok anlamsız sonuçlar da çıkabilir ortaya.

Cemaat, Yalçın Küçük ve Soner Yalçın'ın kitaplarını nasıl değerlendiriyor?

Bu tür kitaplar yaygın bir şekilde okunuyor. Ama yargılardan dolayı büyük rahatsızlık oluşuyor tabii ki.

Ertuğrul Özkök gibi Sabataycılıkla suçlanan kişiler "tamamen safsata" diyorlar kendisiyle ilgili söylenenlere.

Bu tür kitaplarda büyük abartmalar ve yanlış genellemeler var. Sürekli yeni gizemler üretiliyor. Ancak yine de hem Yalçın Küçük hem Soner Yalçın'ın kitaplarındaki her bilgiyi yabana atmak doğru değil. Kitaplar sonuçta okunuyor. Bu tür kitapların ve diğer komplo teorilerinin Türkiye'de neden bu kadar okuyucu bulduğu apayrı bir konu tabii. Komplo teorilerine inanmak bana her zaman zayıfların bir gücü gibi gelmiştir. Ama yine de Sabataycılık konusu şimdilik doygunluğa ulaştı. Biraz da herkesin söyleyeceği söz bitti.

Peki, bu kadar çalışmadan sonra Küçük ve Yalçın sizin görüşünüze, yani bu işte bu kadar gizem yok noktasına nasıl gelemiyorlar?

Pek çok sebep olabilir. Ama sonuçta ben akademik bir disiplin içinde çalışıyorum. Bu da ister istemez metodolojik farklılıklar ve bilimsel temkinlilik yaratıyor bende. Bu konuda popüler kitap yazanlardaki ticari kaygıyı da hiç yabana atmamak lazım. Bu kitaplar çok para kazandırdı insanlara.

Sizin bu konudaki kitabınız nasıl bir farkla çıkacak?

Benim kitabım aslında tez konum. İngilizcesi Stanford University Press'ten çıkacak. Türkçesi için de birkaç yayınevi ile konuştuk ama henüz bir anlaşma mevcut değil. Ben tezimde Sabataycı hareketin oluşumu ile tarihi ve dini etkenlerin önemini inceledim. Bir anlamda benim çalışmam Yahudi ve Osmanlı/Türk kaynaklarını bir araya getiren ilk çalışma.

İsmi ne olacak?

Tezimin adı A Jewish Messiah in the Ottoman Court: The Sabbatian Movement and Emergence of a Messianic Judeo-Islamic Sect in Otoman Empire (Osmanlı Sarayı/Mahkemesinde Yahudi Bir Mesih: Sabatay Hareketi ve Osmanlı İmparatorluğunda Mesiyanik Yahudi-Müslüman Cemaatin Ortaya Çıkışı) idi, ancak kitabın adı muhtemelen Sabatay Sevi'nin son mektuplarında kullandığı bir imzasından ilham alarak Sabatay Mehmet Sevi: A Jewish Messiah in the Ottoman Court gibi bir şey olacak.

Türkçe Yayın Patlaması

Ardı arkasına Türkçede de birçok kitap çıktı son zamanlarda. Bunlar konuya ne tür katkılarda bulunuyorlar? Yoksa bilgi kirliliği mi?

Süleyman Yeşilyurt'un *Yahudi Dönmeler ve Mumsöndü Ayinleri* kitabı bir skandal. İddiaların net bir delili yine yok. Sadece birkaç kızgın kişinin "ifşaat"ı var. Delil diye bize sunduğu iki olayın ikisi de kurmaca. Diğer söyledikleriyse zaten hep ikinci el kaynaklara ve dedikodulara dayanıyor. Tabii diğer ironik olan şey, *Mum Söndü* adıyla sansasyonel bir şekilde satışa sunulan 288 sayfalık kitabın sadece 40 sayfası sözde "mumsöndü" olaylarıyla irtibatlı. Verdiği iki örnekten birisi Uşak'tan gelerek hukuk okuyan bir dostunun 1997'de 1940'lara ait bir olayı anlatması. Üstelik işin ilginç tarafı da o zamanki duyduğu konuşmaları harfiyen anlatması. 50–55 yıl önceki bir olayın bu şekilde hatırlanması, insana gerçeklikten çok bir kurmaca hissi veriyor. İkinci hikâye ise 1973 yılına ait ve yazarın bizzat kendi başına gelen ve İzzet Sarrafi adında kendinin Sabataycı olduğunu iddia eden bir bürokratın anlattıklarına dayanıyor. Kendisine karşı gayet iyi davranan ve hatta "Kuzu Bayramı" denen günde kendisine ve bütün apartmana kızarmış et dağıtan birinden söz ediyor yazar. Ancak bilgiler o kadar karışık ki. Güya bazen de Noel'den önce kutlanırmış bu bayram. Bu tür hikâyeler köyden ya da kasabadan büyük şehre gelmiş delikanlı fantezileri gibi geliyor bana. Yazar işin tarihi kökenini anlatırken de 24 Temmuz 1666'dan bu yana kutlandığını söylüyor ki bunun da hiçbir tarihi delili yoktur.

İsmet Binark'ın kitabı Bay Efendi ise tabiî ki haklı olarak bir savunma kitabı ve "Efendi"zede olması nedeniyle haklı bir durum. Doğal olarak kitap apolojetik. Kendisi yılların arşivcisi ve Osmanlı arşivlerinin tasnifinde büyük hizmetleri olmuş birisi. Açıkçası kitabındaki iddiaları delillere dayandırması için daha fazla belge görmeyi beklerdim. Belgesiz konuşunca maalesef iş "sen öyle diyorsan ben de böyle diyorum"a dönüşüyor.

İçinde Sabataycılık konusunun yer aldığı Ahmet Almaz ve Pelin Batu'nun kitabı Yahudi Tarihi çok zayıf bir derleme. Benim moda hakkında yazacağım bir kitap ne kadar değerli olursa, o kitap da öyle bir şey işte. Elbette insanların mesleklerinden başka işlerle uğraşmalarına karşı değilim, ama yeni alana bir perspektif, bir zenginlik getirmeleri koşuluyla. Ahmet Almaz'ın bir önceki kitabı Tarihin Esrarengiz bir Sayfası, 1920'li yıllarda Sabataycılıkla ilgili çıkan yazılardan bir derleme ama sistematiklikten çok uzak.

Tabii bir de Selaniklilerin anıları ve Mübadeleyle ilgili kitaplarda da Sabataycılara ilişkin bilgilere rastlamak mümkün. Ancak bunlar henüz daha sistematik bir analize tabi tutulup o günlerin tarihi ve psikolojisi ortaya çıkarılmadı. Bilgilerimiz hep bölük pörçük. Mesela Mübadele komisyonunun belgelerini bilmiyoruz. Mübadele defterleri daha yeni yeni tasnif edilip arşivdeki raflarını alıyor vs.

Sabataycılar üzerine yapılan uluslararası çalışmalar ne düzeyde?

İşin doğrusu bu saha oldukça dolu. Tahmin edebileceğinizden çok fazla bilimsel ve amatör ilgi var konuya. Google'a girip "Sabbatai Sevi" ya da "Dönme" yazmanız yeterli. Tabii bizi daha çok ilgilendiren akademik ilgi. Popüler ilgi ve akademik ilginin motivasyonları birbirinden epeyce farklı.

Sabatay Sevi üzerine son yıllarda yazılan kitap ve makalelerin haddi hesabı yok. Bunların küçük bir listesini sanırım bu röportaj-kitabın sonunda yayınlayacağız. Ancak bizzat Türk ve Osmanlı Sabataycıları üzerine olan çalışmalar da hatırı sayılır bir sayıya ulaştı son zamanlarda. Özellikle Marc David Baer, Abraham Alqayam, Paul Fenton, David Halperin, Henry Lenowitz, Paul Bessemer gibi akademisyenler Osmanlı, Türk Sabataycılarının dini ve sosyo-ekonomik yönleri üzerinde çalışmalar yapıp yayınlamaya başladılar. Bunların her birisi yaklaşık 400 yıllık tarihin aydınlanmasına çeşitli açılardan ışık tutmuş çalışmalardır.

Ayrıca yine daha amatör sayılabilecek, akademisyen ve araştırmacılardan oluşan ve kendilerini Neo-sabataycı olarak adlandıran

bir e-posta grubu var. Donme-west adlı bu grubun lideri Yakov Leib HaKohain adında oldukça aktif bir haham. Bu grup Kabala, Sufizm, Budizm ve Taoizmi birleştirmeye çalışıyor.

Yahudi Tarihçilerin Yaklaşımı

Yahudi tarihçiler ile Türk araştırmacıların Sabatay Sevi konusuna yaklaşımında bir farklılık var mı?

Evet var; daha doğrusu benzerlik ve farklılıklar var demek gerek. Yahudi tarihçiler, günümüz Türk yazarları ve Dönmelerin bir kısmı Sabatay Sevi olayını Yahudi tarihinin bir parçası olarak görme eğilimindeler. Öte yandan Yahudilerin ve Türklerin tarih çalışmadaki motivasyonları farklı.

Nedir bu farklar?

Yahudi tarihçilik, özellikle de 1980'lerden önceki çalışmalar, Siyonist ideolojiden çok etkilenmiştir. Yani şöyle ki, Siyonizmi bir Yahudi milliyetçiliği olarak ele alırsak, bu tarihçilik diğer milliyetçi tarihçiliklerle benzerlik taşımaktadır. Yani, milliyetçi tarihçilik öncelikle kendisine etnik bir "köken" bulur ve bu köken ne kadar eskiyse o kadar makbuldür. Daha sonra da bu "millet"in saf ve bozulmadan şimdiye kadar geldiğini ispatlamaya çalışır. 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi tarihlerin pek çoğunda bu yaklaşım vardır. En yakın örnek olarak kendi tarihimizi hatırlayalım mesela. Ama bu Yunan, İran ve özellikle de Yahudi milliyetçiliğinde oldukça açık olarak görülür. Kökenlerinin binlerce yıl öncesine dayandığını ve karşılaştıkları ya da egemenliği altında bulundukları kültürlerden etkilenmeden günümüze geldiklerini öne sürerler. Ancak Yahudi tarihine baktığımızda Yahudi din adamlarının şöyle bir strateji üretmiş olduklarına şahit oluruz. O da şudur: Bir Yahudi başka bir dine dönse bile halen Yahudi'dir ama "kötü bir Yahudi'dir". Sanırım bu prensip zor şartlar altında yaşayan ve sayıları giderek azalan Yahudi cemaatlerini bir koruma stratejisi olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu bakış açısı Siyo-

nizm'e de sirayet etmiştir. Sonuçta Siyonist tarihçilik Sabataycılığı Yahudi tarihinin bir parçası olarak görmüştür. Onlara göre Sabatay Sevi ve onu takip edenler Müslüman olsalar da yine de hep içten içe Yahudi kalmışlardır. Ancak 1980'lerden sonraki post-Siyonist tarihçilik daha farklıdır. Onlar en azından Yahudi tarihinin bir "etkileşimler" tarihi olduğunu kabul ediyorlar. Ben de Yahudilik tarihi derslerimi verirken zaten, Yahudileri tarihin başında bir tünelden girip modern zamanlarda bu tünelin ucundan çıkan insan grupları olarak değil etrafıyla ilişkili, karşılaştıkları her uygarlık ve kültürle alışverişte olan bir kesim olarak anlatıyorum. En basitinden Osmanlı Yahudi tarihine bakalım. Mesela sinagog müziği büyük ölçüde klasik Türk müziğinden etkilenmiştir. Aynı şekilde Dönmeler de İslam'a döndüklerinde büyük ölçüde Yahudi kültürüyle yola koyulmuşlar, ancak zamanla giderek "Osmanlılaşmışlardır." Kaldı ki İslam'a dönenler zaten Osmanlı kültürünün içinden gelen insanlardı. Sonuçta bu tarih bence Yahudi tarihi ve Osmanlı-Türkiye tarihinin bir parçasıdır.

Arap Tarihçilerin Yaklaşımı

Peki, Türkler ve Yahudiler haricinde konuya ilgi gösteren başkaları yok mu?

Uluslararası akademik çevrelerde geniş bir ilgi var tabi. Çünkü bu olay dinler tarihi ve mistisizm tarihinin çok ilginç vakalarından birisi. Arap dünyasında da konu önemseniyor. Son zamanlarda Mısırlı Hüda Derviş'in Türkçeye çevrilen kitabı buna bir örnektir mesela.

Arap dünyasında böyle bir ilgi olması biraz tuhaf değil mi? Nedir bu ilginin sebebi?

İlk bakışta ilginç tabi. Ben İsrail'e ilk gidişimde Kudüs'teki bir kütüphanede çalışırken oradaki Arap bir kütüphaneci bana Atatürk'ün de bu kökenden geldiğini ima ederek Türkiye'yi "Gizli Yahudiler"in yönettiğini söylemişti, çok şaşırmıştım. Çünkü bu iddi-

alar Türkiye'de bile sadece bazı marjinal çevrelerde konuşulan şeylerdi. Ancak benzer iddiaları Mısır'da duyunca anladım ki Arap dünyasındaki entelektüeller ya da yarı entelektüeller arasında böylesi iddialar bilinip tartışılıyor. Konuyu biraz daha yakından incelediğimde 1980'lerden itibaren birçok Arapça yayın yapıldığını gördüm. Abdulvehhab Mesiri, Muhammed Harb, Cafer Hadi Hasan, Muhammed İbrahim Zağrut, Ahmet Nuri Nuaymi, Mustafa Turan, Muhammed Ali Kutub ve Hüda Derviş gibi birçok kimsenin kitapları Şam, Beyrut ve Kahire'de birkaç defa basılmışlar (Bibliyografyada var bu kitaplar). Ancak temelde anti-Semitik görüşlerle renklendirilmiş olan bu kitapların hiçbirisi ciddi araştırmaya dayanmamaktadır. Kaynakçalarına bakıldığında neredeyse tamamının Türkiye'deki sağ gazetelerin makaleleri ve yazarların kitaplarıyla dolu olduğunu, hâlen Cevat Rıfat Atılhan'dan alıntılar içerdiklerini görüyoruz. 1990'lardan sonra yayınlanan kitapların ise en büyük kaynağı Ilgaz Zorlu'nun yazılarıdır. Mesela Hüda Derviş'in 2002 yılında yayınlanıp geçen sene Türkçeye "Türkiye'de Dönme Yahudi Gerçeği" adıyla çevirilen kitabı neredeyse tamamen Zorlu'nun yazılarına dayanıyor. Ancak kitapta o kadar garip hatalar var ki akıl alır gibi değil. Mesela Derviş'e göre hâlen Abdi İpekçi Milliyet gazetesi başyazarıdır, İsmail Cem TRT Genel Müdürüdür, Masonluğu kuran Yahudi hahamlardır, vs. vs. Varın diğer bilgilerin doğruluğuna siz karar verin. Kitabı Türkçe basan yayınevinin de bunu "objektif" bir eser olarak sunması da başka bir tuhaflık tabi. Çünkü kitabın temel argümanı Sabataycılığın "Yahudiliğin aldatmacı ve entrikacı uygulamalarının bir uzantısı" olması şeklindedir. Elbette burada asıl sorun Arap dünyasının özellikle de İslamcılarının arasında neden bu tür bir ilginin olduğu. Bence bunun temel iki sebebi var: Birincisi Türkiye Cumhuriyeti'nin sekülerleşerek İslam'dan ayrıldığını ve bunun da sebebinin "Gizli Yahudiler" olduğunu düşünmeleri. İkinci neden de Orta Doğu'da Türkiye ile İsrail'in işbirliğinin arkasında yine benzer bir güç olduğunu düşünüp buna inanmaları. Durum böyle olunca da "Yahudiler" ve "Gizli Yahudiler" konusu Arap dünyasının gündeminden pek düşeceğe benzemiyor.

İnternet Savaşları

Aslında literatür değerlendirmesi yapmışken son olarak bir de internette yazılıp çizilenlere biraz değinsek, çünkü bilginin ya da bilgi kirliliğinin en hızlı yayıldığı yer internet.

Kesinlikle haklısınız, bu alan başlı başına incelenmesi gereken bir şey. Neden başkalarının hayatını bu kadar merak ediyoruz ya da neden bu kadar komplo teorilerini seviyoruz konusu kendi içinde yeterince ilginç. Yüzlerce internet sayfasında bu konular tartışılıyor, binlerce insanın sözümona Sabataycılıkları "ifşa" ediliyor ve büyük "internet savaşları" yapılıyor. Hatta bu sitelerden birinde benimle ilgili bir tartışmada "kim bu Cengiz Şişman?" diye soruluyor ve ardından benim Hahambaşılık tarafından burs verilerek yurt dışına bu konuyu çalışmaya gönderildiğim söyleniyordu. İronik olarak soruyu soran kimse yıllardır internette müstear isimle yazan İstanbul Sevi idi. Buna çok gülmüştüm. Buna benzer tonlarca bilgi yığını var internette; bu bilgiler arasında gerçek bilgiler de kaynayıp gidiyor tabi ki. İnternet savaşlarında en çok boy gösteren ve en çok alıntı yapılan birkaç "klavyeşör"den bahsedeyim bir fikir vermek için. İstanbul Sevi bunların en meşhur ve de meçhullerindendir. Anne tarafından ve "elit" olmayan Sabataycı bir aileden geldiğini söyleyen İstanbul Sevi, "sabetay.kimdir.com" adlı sitede, hayali "T.C. Sabetay Hahambaşılığı"nı sanal alemde kurmuş ve kendisi de başhahamı olmuştur. Bu sitede Sabataycılık ile ilgili bilgiler vermekte ve burayı bir araştırma enstitüsü haline dönüştürmek istemektedir. Ilgaz Zorlu gibi o da Sabatay kökenli insanların kimliklerini kabul etmeleri gerektiğini söylemekte ve birçok Sabataycı ismi "ifşa" etmektedir. İnternetteki pek çok "Sabataycı Liste" ondan alıntılanmaktır. Bu listeleri oluturmanın imkansızlığından daha önce bahsetmiştik.

İnternetin diğer bir meşhuru Gökyüzü mahlasıyla uzun süre yazan ve daha sonra adını açıklayan Tayfun Er isimli araştırmacıdır. Sol kökenli olan Er konuya "sınıf ve iktidar meselesi" penceresin-

den bakmaktadır. Mühendislik eğitimi almış olan yazardaki disiplinli çalışma gözden kaçmasa da yaklaşımlarının arkasında 70'lerin sol paradigması hakimdir. Zaten kendisi de Mahir Çayan'ın öğrencisi olduğunu söylemektedir. Yeni Harman dergisinde Temmuz 2006'da çıkan"'Copy Paste'lerın Efendisi Soner Yalçın'ın Büyük Sırrı" adlı yazısında Soner Yalçın'ın kitaplarına cephe almış ve Yalçın'ın birçok bilgiyi referans göstermeden kendisinden "aşırdığını" iddia etmiştir. İnternette yazdıklarının bir kısmını Erguvaniler-Türkiye'de İktidar Doğanlar kitabında derlemiş ve burada Türkiye'de iktidar olanların yüzlerce yıldır hep aynı ailelerden geldiğini göstermeye çalışmış, açıkça belirtmese de bunların önemli bir kısmının Sabataycı kökenli olduğunu yazmıştır. Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'de bu yapı böyle devam etmiştir Er'e göre; yıllardır bütün siyasi akımları yönlendirenler örümcek ağı gibi ilişkilerle birbiriyle akrabadırlar. Mahmut Çetin'in Boğazdaki Aşiret kitabında, ya da yer yer Soner Yalçın'ın kitaplarındaki iddialara benzer bir şekilde, Tayfun Er de iktidara (siyasi, sanat, medya, bilim, şov vs) kim gelirse gelsin bu ilişkiler ağından geçmek zorunda olduğunu ve bunların dışındaki çabaların nafile olduğu iddia etmektedir. İyi aileden gelen kimselerin iyi yerlere geldiğini söylemek neden bu kadar ilginçtir hiç anlayamam ben ama. Bunun varoluşsal anlamda adil bir şey olup olmadığı sorusunu bir kenara bırakırsak, hadisenin böyle olmadığı başka bir yer var mıdır ki yeryüzünde? Hem şunu da unutmamak lazımdır, iyi aileden gelip hiçbir şey olamamışlar ya da elit bir aileden gelmeyip güç ve prestij kazanmış insanlarla doludur Osmanlı ve Türk toplumu. Algıda seçicilik yapmamak gerekir değerlendirmelerde.

İnternet dünyasındaki diğer ilginç bir karakter de Mehmet Emre Güreli'dir. "Sabetaycı Yapılanmaya Karşı Bilinç ve Tercihli Alışveriş İnisiyatifi (S.B.T.A.I.)" adlı bir yapı kurduğunu söyleyen Güreli, amacının devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütleri bazındaki ilişkileri açıklayıp "Sabataycı yapıyı" ortaya çıkarmak olduğunu belirtmektedir. Niyetinin bir cadı avı başlatmak değil, Türkiye'nin özgür iradesi adına halkın bilinçlenmesi sağlamak olduğunu söylese de nihayetinde yayınladığı isimler benzer bir amaca hizmet etmektedir.

Buna benzer daha birçok örnek var internette ama hepsini teker teker değerlendirmeye sanırım zaman yetmez. Dikkat edilmesi gereken en önemli husus şudur ki, internet yayınlarının çoğu günümüz odaklıdır ve en büyük amaçları "Sabataycıları deşifre etme", "akrabalık ilişkilerini ortaya çıkarma" ya da "derin bağlantıları çözmektir". Hatta Türkiye'deki yayınların neredeyse tamamının başka bir konuyla ilgilenmediğini söylemek abartı olmaz. Konuya yönelik popüler ilginin kaynağı da bu "deşifre" edilen isimlerdir zaten. Ancak bu ilgi ve bilgi sınırlı olduğundan bir süre sonra temcit pilavı gibi hep aynı şeyleri görürüz internette.

Gündemdeki Sabatay Sevi'nin Evi Tartışmaları

Son zamanlarda basında yer alan bir "Sabatay Sevi'nin evi" tartışması var. Gerçekten öyle bir ev var mı?

Böyle bir ev var ama niteliği hakkında tartışmalar sürüyor. İşin doğrusu Türk basınına tamamı yansımadı ama uluslararası boyutta bu tartışma epeyce alevlendi. Özellikle İzmir Belediyesi ve İzmir Ticaret Odası da işin içine karıştılar. Ben de birkaç yazı yazdım. (Bu yazılarda Berry Kapanji'nın araştırmalarından yararlandığımı belirtmem gerekir; kendisinin de umarım bu konularda daha sonra yayınları olacak.) Bu yazılardan biri İsrail'in en prestijli gazetesi olan Haaretz'de uzun bir yazım çıktı, daha sonra Amerika'daki birkaç dergide benden alıntı yaparak yazılar yazıldı ve şimdi yine bir yazım bizim sahanın en seçkin dergisi olan IJMES'te yayınlanacak. Evin bir önemi de tabi Sabataycı hareketin kentsel mekânda nasıl bir etki bıraktığı konusudur.

Tartışılan şey nedir tam olarak?

Tartışmanın temel olarak birkaç ana konusu var: Bu ev gerçekten Sabatay'ın doğduğu ev mi? Ev Sabatay'dan sonra nasıl kullanıldı? Kullanım ne zaman bırakıldı? Ve şu anki en acil konusu ise

şu an yıkılmakta olan evi nasıl koruyalım ve koruduktan sonra hangi amaçla kullanalım?

Peki neden alevlendi bu konu durup dururken?

İzmir Belediyesi ve Kültür Bakanlığı Bölge Müdürlüğü, Agora ve etrafını temizlemek ve turistik bir merkez haline getirmek için bir çalışma başlattı birkaç yıl evvel. Bilirsiniz İzmir Kemeraltı ve oradaki mahalleler günümüzde gecekondu bölgelerinin olduğu, mezbelelik görünümünde ve suç oranının çok yüksek olduğu perişan yerlerdi. İzmirlilerin tarihi ve ticari bu bölgeyi temizleyerek tekrar şehre katmalarını istemeleri kadar doğal bir şey olamaz. Ancak bu temizleme sırasında şöyle bir yanlış yapıldı. Sanki oradaki tek tarihi yer Agora imiş gibi, her şey yıkılarak sadece Agora kalıntıları bırakılmaya çalışıldı. Oysa orası Romalılardan sonra birçok devletten ve son olarak da Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalma mahallelerin ve tarihi eserlerin bulunduğu bir yerdi. Yani orada çok katmanlı bir tarih vardı. Agora çalışmaları maalesef bu katmanlı tarihi hiçe sayarak neredeyse tamamını yok etti. Sözgelimi İzmir'in eski "Yahudi mahallesi" o civardaydı. O civarda birçok sinagog ve Yahudilerden kalma ev vardı. Daha da önemlisi Sabatay Sevi'nin evi olduğu düşünülen yer, evin bulunduğu "Cortijo de Sevi/Sevi'nin Avlusu" ve Cortijo'nun bulunduğu Lambatya Çıkmazı sokağı yüzyıllardır oradaydı. Ancak şu an yıkıntı halindeki birkaç ev hariç o tarihi doku tamamen yok edilmiştir. Birkaç kişinin, özellikle Berry Kapanji'nin gayretleriyle bu konu gün yüzüne çıkarıldı ve olay uluslararası bir tartışma zeminine çekildiğinde bir infial uyandırdı. Ben şimdiye kadar belki onlarca e-posta aldım bu evin kurtarılması konusunda.

Sizce ev gerçekten Sabatay Sevi'nin doğduğu ev mi?

Bilimsel olarak konuşmak gerekirse, bu evin gerçekten de 1626'da doğan Sabatay Sevi'nin doğduğu ev olup olmadığını kesin söyleyemeyiz şu an. Yani bunun için araştırma yapmamız, evin mimarisini inceleyip rölövesini alıp burada neyin on yedinci yüzyıl özelliği taşıdığını, neyin sonrasına ait olduğunu bulmamız lazım.

Mesela karbon testi yaparak en azından binanın yaşı tahmin edilebilir. Şu an bunlar üzerine çalışıyoruz.

Böyle bir belirsizlik varsa bu tartışmanın nedeni ne?

Şu var ama: Bu evin 20.yüzyılda Sabatay'ın evi olarak ziyaret edildiği, mumların yakılıp duaların edildiği, yani bir nevi "lieu de memoir/hatıra mekânı", olduğunu gösteren pek çok delilimiz var elimizde. Ev ve etrafındaki bu kültür bir anda ortaya çıkamayacağına göre bu kültürün 20. yüzyıldan öncesine dayanması gerekiyor. Ama şimdilik bu konuda kesin bir bilgimiz yok.

20. yüzyılda nasıl kullanılmış bu ev?

Evin yirminci yüzyıl hikâyesi çok ilginç. İlk bilgiye 1925 yılına ait bir gazetede rastlıyoruz. 1924 Mübadelesi ve sonrasında tartışmaların alevlendiğini konuşmuştuk. Dönmelikle ilgili bu tartışmalar sırasında cemaatten gelen birçok insan konuyla ilgili gazetelerde yazılar yazmaya başlıyor. Selanikli Bir Genç imzasıyla Resimli Dünya gazetesine gönderilen bir mektupta, Sabatay Sevi'nin evinin Yahudi "Çikurel" ailesi tarafından "muhafaza" edildiği yazıyor. Tekke ve zaviyelerin yasaklanması sırasındaysa evin ziyaretgâh olarak kullanılması İzmir valisi tarafından yasaklanıyor. Meşhur Yahudi tarihçisi ve Nevşehir milletvekili olan Avram Galanti, 1937'de yazdığı kitabında Sevi'nin evinin Hayim Katan tarafından kullanıldığından söz ediyor. Ancak bu kullanımın ev olarak mı yoksa ziyaretgâh olarak mı olduğu belli değil.

Evin Yahudilere ait olması ilginç değil mi?

Evet, bu benim de açıklayabildiğim bir şey değil. Belki de evi bu şekilde korumak daha kolaydı. Ya da şunu bile düşünmek mümkün: Tamam, Sabatay Sevi genel olarak Yahudiler tarafından sevilmiyordu. Lakin Yahudiler arasında kalıp da gizliden Sabatay'a inanan ya da ona saygı gösteren de küçük bir kesim vardı. Özellikle Avrupa Yahudileri arasında bunlardan çok var, bunu kesin biliyoruz. Belki aynı şey Osmanlı Yahudileri için de kısmen geçerli idi. Hatta iki cemaat arasındaki ara sıra gerçekleşen iliş-

kiyi de bu insanlar sağlamış olabilir Osmanlı Devleti zamanında. Bir de şu var tabii, tapu kayıtlarında farklı ifadeler görülüyor. Cortijo'nun bulunduğu yerde birden çok ev var. Evin tam bitişiğindeki yer 1930'larda Mehmet oğlu İbrahim Ethem diye birine aitmiş mesela. Bugünkü sahipleriyse Kaygusuz ailesi diye birileri. Ancak kısa zaman içinde Belediye bunların hepsini istimlâk edecek zaten ve bütün oralar Arkeoloji ve Tarih Parkı'nın bir parçası olacak.

Tartışmanın Düşündürdükleri

Ziyaretgâh mı değil mi belli değil dediniz.

Evet, ama 1941'deki Efkâr gazetesi muhabiri evin bir ziyaretgâh olarak kullanıldığına şahit oluyor. 1960 başlarında evi ziyaret eden başka bilim adamları ise evin alt katlarının Çingeneler tarafından iskân edildiğine, üçüncü katının ise halen inananlar tarafından ziyaret edilip mumlar yakıldığına şahit olmuşlar. Benim anladığım burası kısmen ev kısmen ziyaretgâh olarak kullanılmış. Özellikle evin en üst katının ziyaretgâh olarak kullanıldığı kesin, çünkü inanışa göre Sabatay müritleri ile burada gizli gizli görüşürmüş. Ancak evin kutsallığı anlaşıldığı kadarıyla Sabataycılarla sınırlı değil sadece.

Diğer kimseler de mi var Sabatay'a inanan yani?

Tam olarak bilmiyoruz ama yirminci yüzyılın ikinci yarısında burada Çingeneler yaşamaya başlıyor ve bu kişilerde enteresan bir inanç görülüyor. O dönemlere şahit olan ve günümüzde Bulgaristan'da yaşayan Çingene kökenli bir kimse, orada yaşayan Çingenelerin evin "mübarek" bir şahsiyete ait olduğuna inandıklarını hatırlamaktadır. İnanca göre ara sıra Sabatay Sevi gökten ak sakallı ve yeşil türbanlı olarak iner oradaki insanları kutsarmış (Bu bilgi için Berry'ye teşekkür ederim bu arada).

Ama tüm bunlar söylenildiği gibi bir gizli cemaatin varlığına işaret etmez mi?

Hem evet hem hayır, şöyle ki: On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte de büyük oranda bir sekülerleşme yaşıyor cemaat mensupları. Her cemaat de bunu farklı derece ve hızda yaşıyor. Ancak cemaat içinde az sayıda da olsa bu kültüre inanan ve devam ettiren kimseler bulunuyor. Yalnızca Türkiye'de değil diğer ülkelerde de durum böyle. Prof. Marc Bregman 1970'lere ait olan bir anısında zikrettiğine göre, evin bir kısmında yaşayan Çingeneler New York'tan gelen bir kadının kendilerine para vererek üçüncü kata çıktığını ve bilmedikleri bir dilde ağlayarak dua ettiğini anlatmışlar. Yani sonuçta tabiî ki bu kültürün içinde olan insanlardan bahsetmek mümkünse de bunun kitlesel ya da organize olduğu düşünülemez.

Ev nasıl oldu da bugünkü yıkılacak duruma geldi peki?

1970'lerden itibaren ev artık tamamen terk edilmiş gibi görünüyor. Hatta 1980 ve 90'larda ayakkabı atölyesi olarak kullanılmış. 1996 yılında Atlas dergisinde yayınlanan bir fotoğraf bunun göstergesi. Ayrıca 1992'da Michel Grosman'ın yaptığı Sazanikos adlı belgeselde de yıkık dökük olan bu evin içerisinde ayakkabı atölyesi var. Daha sonra evi kurtarmak için birkaç çabada bulunulmuş, bunlardan birisi de İsrailli Kabala uzmanı olan Abraham Elqayam'a ait. Ancak bu çabaların hiçbiri sonuç vermemiş. İşte son zamanlarda bir de benim de içinde olduğum uluslararası bir grup olarak bir şeyler yapmaya çalışıyoruz.

Şimdi ne yapılması planlanıyor?

Alternatif planlar var, ancak ne olacağı maalesef hâlâ belirsiz. Ümit ediyorum ki, ortak kültürümüzün mirası olan bu yapıyı kurtarıp anlamlı bir şeye dönüştürebilelim. Buranın müze olmasını isteyenler de var, araştırma merkezi olmasını isteyenler de. Ancak Yahudi cemaatinden ve Sabataycı kökenden gelip de bu inançla ilişkisini tamamıyla kesmiş kişiler gereksiz tartışmaları başlatabileceğini düşündüklerinden buranın Sabatay Sevi'yi anımsatacak her-

hangi bir faaliyetle anılmasını istemiyorlar. Müze olmasına karşı çıkanların en önemli bilimsel argümanlarından birisiyse müzeye konacak yeterli şey bulunmaması. Ben hiç böyle düşünmüyorum, konacak bir sürü şey var. Bence asıl sorun buranın güvenliği. Güvenlik sağlanırsa Agora civarında, turizme hizmet eden çok şık bir butik müze olabilir burası ve de çok turist çeker. EXPO 2015 fuarı ev sahipliğine adaylığını koyan İzmirliler için bu projeyi gerçekleştirmekten daha cazip bir fikir olamaz.

Neden mezarı değil de evi türbeye dönüştürüldü sizce?

Gayet mantıklı bir soru bu elbette. Ancak daha evvel de bahsettiğim gibi mezarın nerde olduğu hakkında ciddi şüpheler var.

Mahremiyet Sınırları: Mum Söndü İddiaları

Sabataycılık hakkında en sansasyonel konulardan birisi de "Mum Söndü" iddialarıdır. Nedir bu işin aslı? Özellikle Alevilere yöneltilen asılsız iddialarla benzerlik taşıması ilginç.

İşin doğrusu en muammalı konulardan birisi budur. Çoğu kez de "yaşlı erkek fantezileri"nin kurbanı olmuştur. Özellikle grup seks iddiaları falan çok çirkin şeyler tabii. Tarih boyunca azınlıkta kalan, gizli olan gruplar ya da alt kültürler hakkında hep benzeri ithamlar olmuştur. Mesela Zerdüştler, Dürzîler, Kızılbaşlar, Bogomiller, bazı eski Ermeni ve Yahudi grupları bu suçlamalardan payını almıştır. Ancak yazılan ya da konuşulanlar çoğunlukla dedikodulardan öte gitmez. Paradoksal olarak bu gizli kültüre mensup olan insanlar da çıkıp da böyle bir şey yok diyemez çünkü o zaman varlığını açıklamış olur. Dolayısıyla bu ithamlar sürüp gider.

O zaman Sabataycı kökenli insanlar için neden bu tür dedikodular çıkmış peki? Daha önce de bahsettiğim gibi Sabataycılara atfedilen 'mum söndü' âdeti onlara Frankistlerden geçmiş ve kısa süreli de olsa yaşamıştır. 18. yüzyıl başındaki cemaat liderlerinden

olan Derviş Efendi (Judah Levi Tobiah) bu 'kutsal günah'ı işlemeye izin vermiş, ancak bu uygulama uzun sürmemiştir. O günlerden kalan hatıra ve dedikodular daha sonraki yüzyıllarda devam etmiş, özellikle kapalı kapılar ardında yapıldığı düşünülen her türlü toplantı buna yorulmuştur. Eylemin gerçekleştiği tarih olan 21 Mart tarihi, yine Kuzu Bayramı olarak ama cinsel çağrışımı olmadan sürdürülmüştür.

Bu iddialar ilk kez Karakaşzade Mehmet Rüştü ile başlamış, daha sonra yine aynı yıllarda yayınlanan birkaç gazete yazısında tekrar edilmiştir. Mesela Karakaşlardan olduğunu söyleyen Meziyet Hanım adlı biri benzer şeyler söylemiştir. Kapancılardan olduğunu söyleyen ve "Selanikli bir genç" mahlası ile yazan başka biriyse, "mum söndürme merasiminin" Karakaşlarda devam eden bir adet olduğunu sandığını fakat Kapancılarda böyle bir âdetin uygulanmadığını belirtmiştir.

Aslında bunun teorik bir zemini var Sabataycı teolojide. Sabataycı teoloji "antinomian"dır. Yani dini kuralların tersinin yapılması çoğu defa arzulanan bir şeydir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi artık Mesih geldiği için yaşadığımız dünyaya ait kurallar geçerliliğini yitirmiştir. Yani eski Tevrat (Torah ha-Beriah) gitmiş, yerine onun tersi olan yeni Tevrat (Torah ha-Azilut) gelmiştir. İkinci sebep ise daha ziyade Şii teolojisine benzer. Yani Mesih'in gelmesini hızlandırmak için dini ve dünyevi kaosu artırmak gerekir. Bu da ancak var olan dini ve dünyevi yasakları tersine çevirerek gerçekleşebilir. Cinsel yasaklar da bu kapsamdadır. Sabataycı gelenekteki dini kuralların ihlalinin açıklaması bu teolojik yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Anlaşılacağı gibi Yahudi hahamların bu geleneği en çok eleştirildiği taraf da budur. Ancak teoride olan bu "anti-yasakçılığın" pratikte her zaman rahatlıkla uygulandığını düşünmek safdillik olur.

"Kutsal günah" çerçevesinde sadomazoizm gibi bazı cinsel sapkınlıkların Sabataycılar tarafından yaygınlaştırıldığından söz ediliyor, ne dersiniz?

Bu tür marjinal davranışları herhangi bir kesime mal etmenin imkânı yok bence. Bu grubun içinde Sabataycı kökenli bazı kişiler

olsa bile bunu genelleştirmek mümkün değildir. Böyle bireysel ilginç vakalar var. Mesela Giray Atatür adlı, Sabataycı kökenli olduğunu iddia eden biri kendisine vahiy geldiğini ve birçok açıdan Sabatay Sevi'den daha ileri gittiğini söylüyor ve "Yeşil Yol" adlı bir tarikat kuruyor. 1984'te 64 gün boyunca kozmik sağanağa tutulduğunu öne süren Giray Atatür'ün kurduğu Yeşil Yol tarikatında ne ararsanız var: Vahiy, Musa'nın 11. emri, uzaylılar, seks özgürlüğü, reenkarnasyon, kıyamet teorisi, vs. Ya da diğer ilginç bir örnek bir zamanlar (16 Haziran 2004) Hürriyet'ten Ayşe Arman'a mektup gönderen Sabataycı kökenli bir kimse. Bu kimse kendisinin Hıristiyan olduğunu "itiraf" ediyor. Şimdi bu bireysel örneklerden yola çıkıp Sabatay kökenliler böyledir sonucuna varamayız.

Atatürk ve Sabatayizm

Gelelim en zor sorulardan birine. Atatürk Sabataycı mıydı?

Elimizdeki delillere baktığımızda böyle bir iddiada bulunmak mümkün değil. Bilinen şudur ki Babası Arnavut, annesi de Makedonyalı'dır. Selanik dışında doğmuş olması ihtimali bile vardır. Mustafa Kemal'in Sabataycı kökenli bir aileden geldiğine ilişkin en büyük delil diye sunulan şey Mustafa Kemal'in Şemsi Efendi Mektebi'ne gitmesidir. Şemsi Efendi, Sabataycı kökenli birisidir ve modern usullere göre kurulmuş okulunda hem modern hem geleneksel müfredat okutulmaktadır. Ancak okula sadece Sabataycıların gittiğine ilişkin bir kayıt yok. Ben arşivde eski Selanik haritalarına baktım. Oradan anlaşıldığı kadarıyla bu okulun bulunduğu sokak Atatürk'ün evinin sadece birkaç sokak ilerisinde. Selanik'e gittiğimde daha yakından inceledim ve aynı sonuca vardım. Ben de olsam çocuğumu mahallenin uzak bir köşesine göndermektense en yakın okula gönderirim. Ayrıca bir de şu var: Varsayalım ki Sabataycı bir okul ve biliyoruz ki Sabataycılar kendilerinin farklı olduklarının anlaşılmasını istemiyorlar. Herhangi biri bu okula başvurduğunda ne diyecekler? Hayır, biz Sabataycıyız ve ayrı bir okul mu

kurmak istiyoruz diyecekler. O zaman daha çok göze batmazlar mı? Kaldı ki Şemsi Efendi aradaki farklılıkları ortadan kaldırmak için yeni bir müfredat seçmiştir, yoksa yeni sınırlar koymak için değil.

Aynı iddiaya kaynak gösterilen en somut belge ise, Itamar ben-Zwi adlı İsrailli bir gazetecinin hatıratıdır. Bu hatırat 1942 yılında, Ben-Zwi'nin ölümünden sonra yayınlanmıştır. İddiaya göre, 1911 yılında Atatürk Trablusgarp yolunda Filistin'e uğrar ve bir otel barında içerken, tesadüfen bu gazeteciyle sohbete başlar. Sohbeti sırasında kendisinin ilkokuldayken "Shema Yisrael Adonai Eloheinu ve Adonai Ehad (Dinle ey İsrail Rabbimiz olan Allah Tektir)" duasını okuduklarını hatırladığını söyler. Yazar buradan yola çıkarak Atatürk'ün Sabataycı kökenli olabileceğinden bahseder. Hilel Halkin bu anılara dayanarak İsrail gazetelerinde defalarca bu konuyu yazmıştır. Ancak bu belge sorunlu bir belgedir. Evvela Atatürk 1911'de henüz daha tanınmış birisi değildir. Bu hatıratın ne zaman yazıldığı belli değildir. Belki de Atatürk Atatürk olduktan sonra bu tür iddiaları duyan Itamar kafasında böyle bir şeyi kurgulamış ve ihtimal olarak sunmuştur. Ancak sonrakiler bunu gerçek kabul etmişlerdir. En kapsamlı Yahudi Ansiklopedisi Encylopedia Judaica'nın "Atatürk" maddesinde bile bu ima vardır. Her ulusun bu tür büyük insanları sahiplenmek isteme psikolojisini unutmamak lazım burada.

Sunulan diğer bir delil de Atatürk'ün uşağı Cemal Granda'nın anılarında naklettiği bir cümledir. Atatürk bir konuşma sırasında demiş ki: "Benim için de bazı kimseler, Selanikli olduğumdan, Yahudi olduğumu söylemek istiyorlar. Şunu unutmamak lazımdır ki, Napolyon da Korsikalı bir İtalyan'dı. Ama Fransız olarak öldü ve tarihe Fransız olarak geçti. İnsanların içinde bulundukları cemiyete çalışmaları lazımdır."

Demek ki bu iddialar Atatürk zamanında vardı ve Atatürk bunlardan haberdardı. Ancak ne kadar düzgün aktarıldığını bilemediğimiz bu yanıt, o kökenden geldiğine ya da gelmediğine ilişkin bir yargı içermiyor.

Bu iddiaların 1920'lerin başında bile olduğunu çok ilginç bir kaynaktan öğreniyoruz. 1920'lerin başında Amerika'ya göç eden insanlar Amerika gümrüğünde uzun bir sorguya tabi tutulur sonra içeri alınırlardı. İşte 1923 yılına ait bu sorgu tutanaklarından birinde, Ermeni kökenli bir Türk vatandaş, Atatürk hakkında bu tür iddiaların yapıldığından bahsetmektedir. Ancak en güçlü Atatürk muhaliflerinden Rıza Nur'un hatıratında böyle bir iddia yok mesela. Rıza Nur'un karakterini bildiğimiz kadarıyla yazdığı diğer şeylerin yanında böyle bir iddiayı da muhakkak yazardı diye düşünüyorum.

Sonuçta önümüze delil diye sunulan belgeler, dedikodu ve aşırı yorumdan ibaret görünmektedir. İddiaların özellikle Atatürk muhaliflerinden geldiğini de unutmamamız gerekir. Ancak yine de Atatürk'ün yetiştiği muhiti, çevresindeki Sabataycı kökenli insanları ve kendisi hakkında ileri sürülen iddiaları bildiğini göz önüne aldığımızda, kendisinin bu kültüre aşina olduğunu düşünmemiz mantıksal bir zorunluluktur.

Bundan Sonrası

Siz bundan sonra çalışmalarınızı nasıl sürdüreceksiniz?

Konunun bilinmeyen, çalışılmayan birçok yönü var daha. Bunlar bilimsel anlamda çalışılmazsa, birilerinin elinde oyuncak oluyor. Ben bu konuları diğer bilimsel disiplinlerle bağlantılı olarak ve de anti-sansasyonel biçimde araştırmayı sürdüreceğim. Anlamsız bir cümle ya da slogan, kocaman bir çalışmayı mahvedebiliyor bazen. O yüzden mümkün olduğu kadar slogan tarzı ve sansasyon yaratacak cümlelerden kaçınmaya çalışıyorum. Tabii bu da çok anti-ticari bir tavır, farkındayım. Çok satmak için sansasyonel olmak zorundasınız. Mesela, "Sabataycılar her yeri sarmış durumda, medyadan, siyasete, sosyeteden üniversiteye bütün başarılı insanlar Sabataycı. Bunların gizli dinleri ve ayinleri var ve dahası bunlar mum söndürücüdür" desem, herhalde bayağı popüler olurdum.

Gershom Scholem, Sabatay Sevi ve sonrası konusuna neredeyse elli yılını verdi. Ben henüz bu konu üzerinde 10–12 yıldır çalışıyorum. Biz bugün birçok yönünü eleştirsek bile hâlen Scholem'in yazdıklarını okuyoruz, bir konuda otorite olmak böyle bir şey. Düşünsenize yüzlerce yıldır binlerce insanı etkileyen dini, entelektüel, sosyal ve siyasal karmaşık bir fenomenle karşı karşıyayız. Böylesi karmaşık ve çok kimlikli bir fenomeni hak ettiği biçimde anlamak aslında kişiye kendisini ve hayatı anlaması konusunda da ipuçları veriyor.

Tartışmalar şimdilik rafa kaldırılmış gibi görünüyor. Sizce tekrar alevlenecek mi?

Tam olarak rafa kaldırılmadı. Türkiye'nin siyasi gelişimine bağlı olarak bu tartışmalar tekrar alevlenecektir. Türkiye'de yeni oluşmakta olan muhafazakâr siyasi bir elit var; bu elit ister istemez kendine yeni alanlar açmak isteyecektir. Bu süreçte eski elitlerle bir mücadele olacaktır. Sabatay kökenli insanların birçoğu da eski elitin bir parçasıdır. Ama yine de daha uzun vadede Türkiye tarihinin çok kültürlü, çok ırklı, çok dinli mirasının bu mücadeleyi normalleştireceğini düşünüyorum.

Belge ve Fotograflar

Sabatay Sevi'nin 1666'da yapılan hayali bir gravürü. (Thomas Coenen, Ydele Verwachtinge der Joden, Amsterdam 1669)

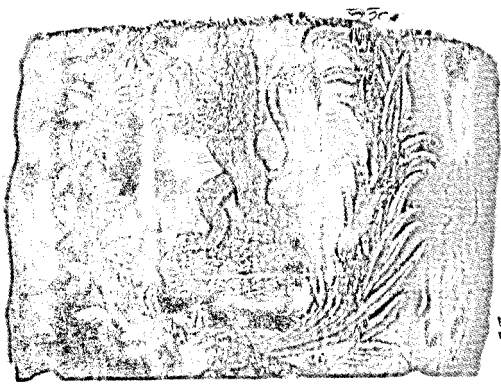
Sabatay Sevi'nin diğer hayali gravürleri. Bunlara benzer birçok gravür o zamanın Avrupa kitap ve gazetelerinde yer almıştır.

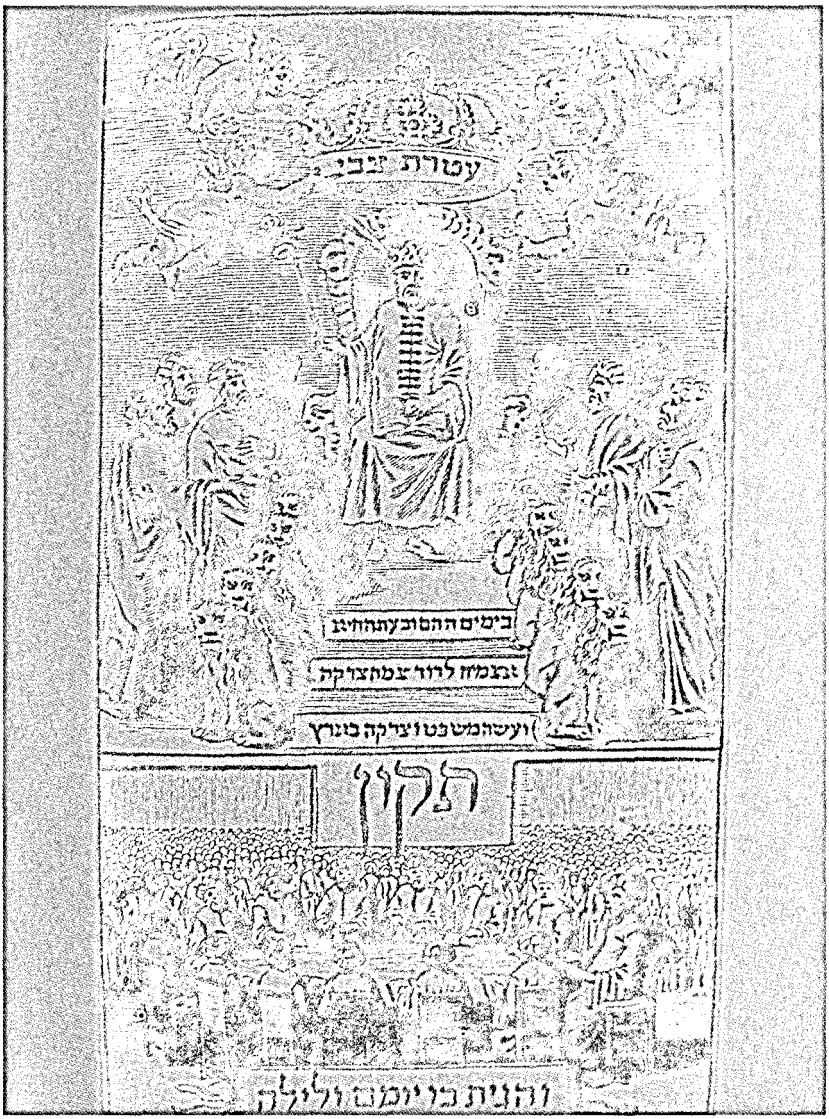
Gazzeli Nathan'ın 1667'de yapılan hayali bir gravürü. (Thomas Coenen, Ydele Verwachtinge der Joden, Amsterdam 1669)

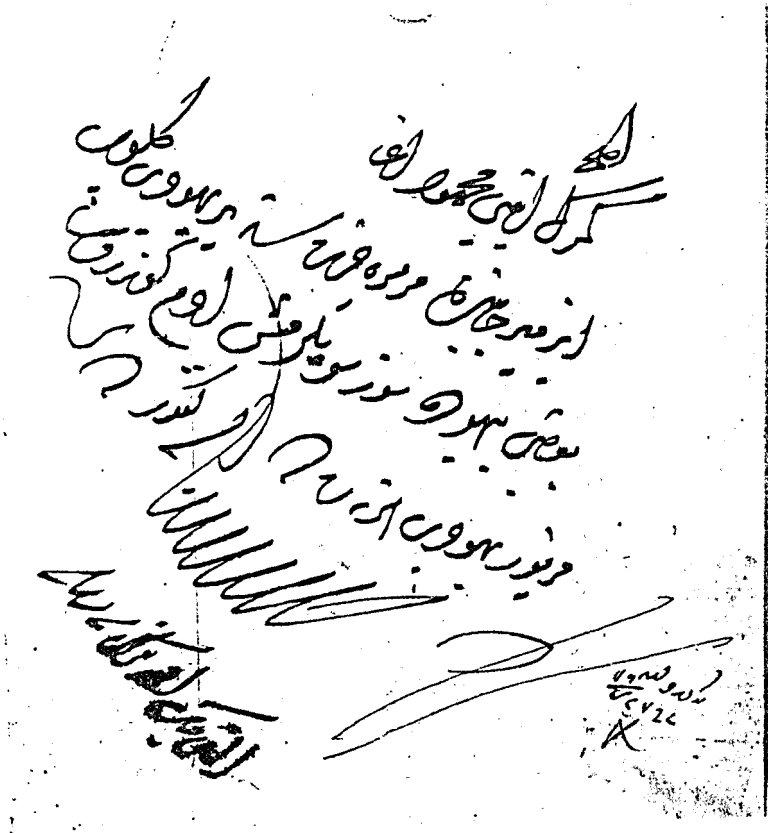
Sabatay Sevi'nin evi olduğuna inanıldığı için 20. yüzyıl boyunca ziyaretgah olarak kullanılan yerin bugünkü hali – İzmir, Kemeraltı.

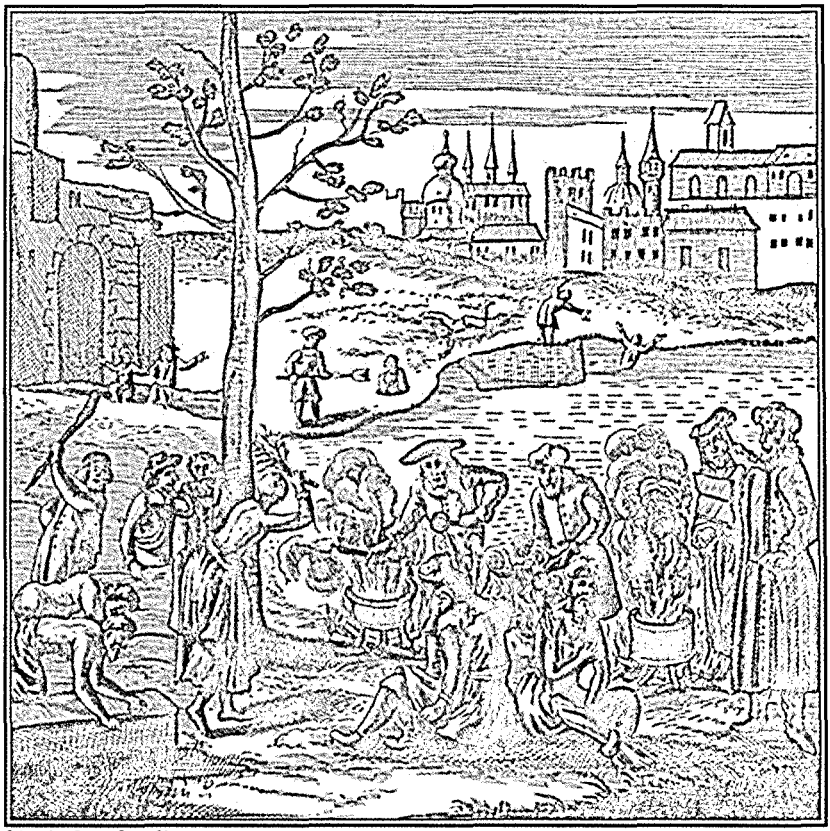
Sabatay Sevi'ye ait olduğu inanılan hırkanın bir parçası. Sabataycı kökenli insanların mezar taşlarında bulunan desenlere benzerlik taşıması dikkat çekicidir. Sevi'ye ait olduğu iddia edilen kitap, asa, tabak, yüzük gibi başka birçok eşya da mevcuttur ancak bu iddiaların doğruluğunu ispat etmenin imkanı yoktur.

Sabatay'ın tahta çıkıp taç giyerek dünyayı kendi inananları arasında paylaştırdığını sembolize eden gravür. Resmin altında bulunan masanın etrafında 12 kişi olması İsa ve Havarilerini hatırlatmakta. (Gazzeli Nathan'ın Tiqqun Qeri'ah adlı 1666 tarihinde Amsterdam'da basılan kitabının kapak sayfası)

Aralık 1665 tarihinde İzmir'den getirilirken fırtına dolayısıyla Marmara adasında kalan Sabatay Sevi'nin ivedilikle İstanbul'a getirilmesini emreden Vezir-i Azam Köprülü Ahmet Paşa'nın Gümrük Emini'ne yazısı

©JewishEncyclopedia.com

Yine hayali bir gravüre göre Selanik Yahudileri Mesih'in geldiğini duyunca günahlarından arınmak maksadıyla kendilerini kırbaçlama, soğuk suya girip yıkanma gibi eylemlerde bulunuyorlar. Sabatay Sevi'nin de İzmir'de her sabah kalkıp denize girdiği rivayet olunur. ("Ketzer Geschichte," 1701, Jewish Encyclopedia)

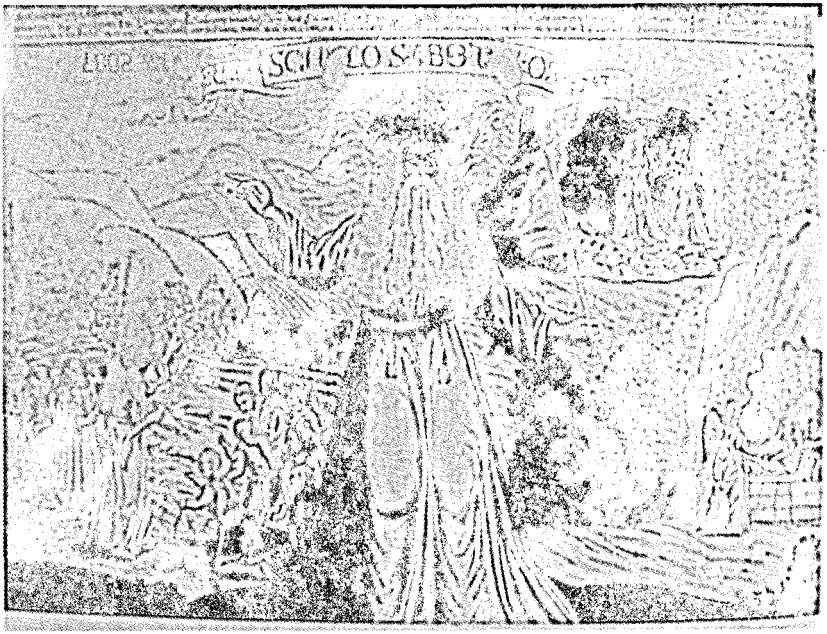
1665 Bahar aylarında Çanakkale Boğazında bulunan kalelerden birine hapsedilen Sabatay Sevi'nin ziyaretçilerini resmeden hayali gravür ("Ketzer Geschichte," 1701, Jewish Encyclopedia)

Gazzeli Nathan, Sabatay Sevi'yi Mesih ilan ettikten sonra kendi halkını vaat edilmiş topraklara götürdüğünü resmeden hayali gravür *(Warhafftes Conterfey...des Judes-vermeinten Wunder-Propheten Nathan Levi,* Augsburg 1666)

Başka hayali bir gravürde Sabatay Sevi'nin Mesihliğini ilan edişi, Osmanlı Sultanı'na takdim edilişi, cezalandırılması ve hatta asılması canlandırılıyor (*Verwunderlicher Anfang und schahlicher Asugang des unlangst neuentstandenen Juden Propheten Nathan Levi und des... jüdischen Messiae Sabezae, folgends aber Josvahel Cam genannt...,* Augusburg, 1666)

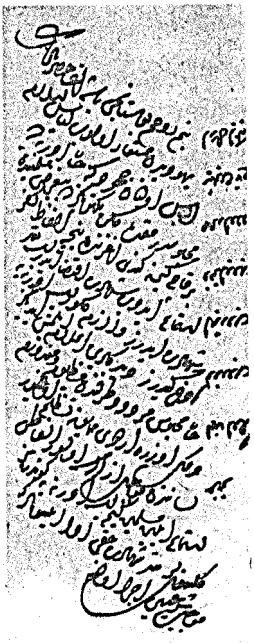

Sabatay Sevi'nin ölümünden sonra Yahudiler arasında Sabatay Sevi'nin misyonunu tamamlamak isteyen 'Peygamberler' olmuş, hatta bazıları Sabatay'ın aslında kendilerinin habercisi ve asıl Mesih'in kendileri olduğunu iddia etmişlerdir. 1687 tarihli bu gravürde resmedilen Shilo Sabbotoi, ismini de Sabatay'a benzeterek Yahudileri Vaat Edilmiş topraklara götürecek gerçek Mesihin kendisi olduğunu söylemiştir. (Cengiz Şişman, "Jewish Messiah from Tartaria in 1671: A New Source on the Lives of Lesser Sabbatian Prophets, Sabbatai Raphael and/or Shilo Sabbatai." *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts,* 8 (2004).

Sayfa 12 YEDİGÜN No. 21

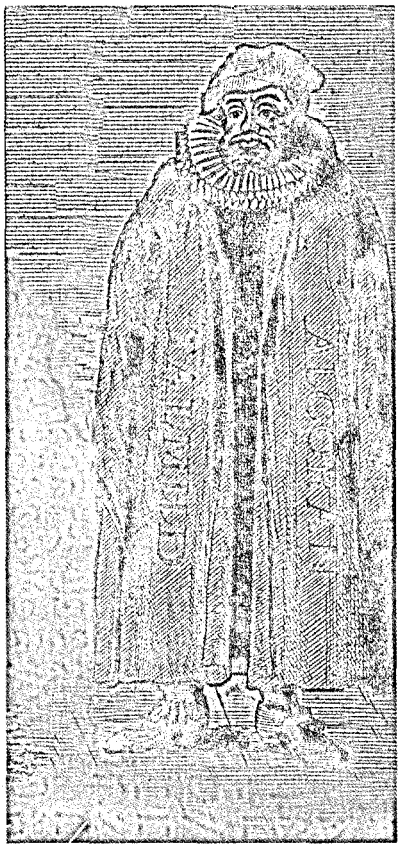
Sabatay'ın müslüman olarak «Mehmet efendi» ismini alması, yahudiler arasında büyük bir şaşkınlık uyandırmıştı.

İbrahim Alattin Gövsa, 1937'de Yedigün dergisinde Sabatay Sevi hikayesini tefrika halinde yayınlamış daha sonra da bunu kitap haline getirmiştir. Tefrikada Sabatay'ın 1666 tarihinde Müslüman olduğu an yukarıdaki gibi resmedilmiştir.

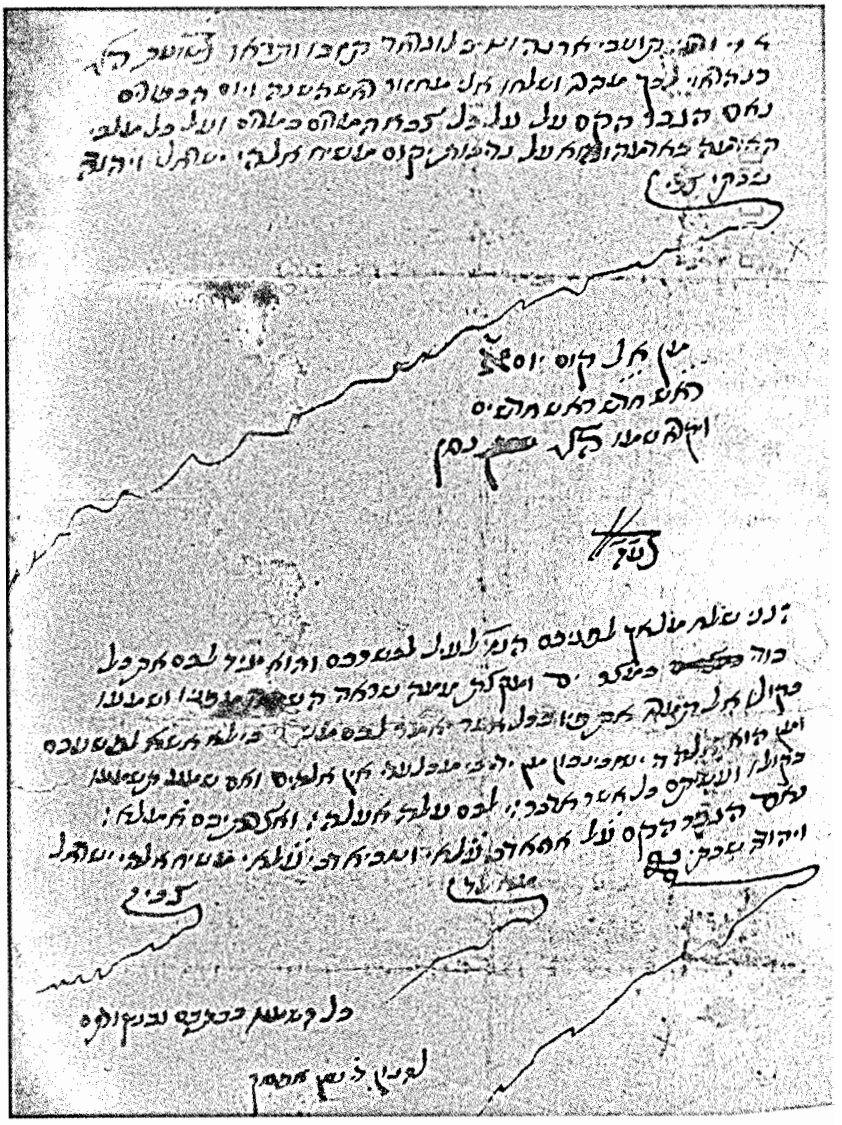

Benim ruhum Bostancıbaşı ağa hazretleri / Yahudi'den müste'ar olub libas-ı İslam / elbas olunan çehud ki hala Edirnede / mahbusdur mukaddema gelen mektubunuzda bi-garaz müsliminden / bir kaç kimesne kendi ağzından nice elfaz-ı küfür / istima' edip şehadet iktiza ederse... / şehadet ederiz ve lazım gelürse Edirneye / dahi gideriz dediklerin iğlam eylemiş idiniz / hala mahbus merdud tarafından mazlum ve mağdurum / dimek üzere orduy-u hümayuna tazallum olunur / lisenanından? muceb izalesi olur elfazı / istima' eyleyin Müslimin kim ise Edirneye gönderesiz / kelsünler... şehadet hakkı eda eylesünler ki / muceb-i şer'iyyesi icra olunа.

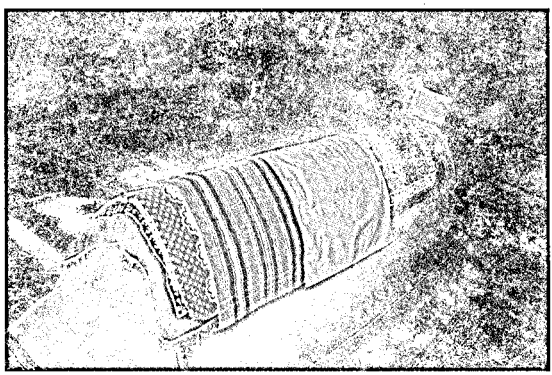
Vezir-i Azam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Kasım 1672 tarihinde İstanbul'a gönderdiği emir. Adı zikredilmeden Sabatay Sevi'nin "küfre" girdiği için şikayet edildiği ve hapse konulduğu ancak kendisinin suçsuz olduğunu iddia ettiği yazılmaktadır. (Bkz Uriel Heyd, "Sabetay Sevi ile ilgili bir Osmanlı Belgesi," *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2002.)

Köprülü Ahmet Paşa'ya ait olan belgede Sabatay Sevi'nin suçlanma sebebi kendisinin hem Kur'an hem de Tevrat'ı beraber kullanması, dolayısı ile "küfre" girmesidir. Sabatay'ın bu ilgisini 1670'lerde Avrupalı seyyahlar da işitmiş olmalılar ki yukarıdaki gravürde Sabatay Sevi ya da Aziz Mehmet Efendi, üzerinde Kuran ve Talmud yazılı bir pelerin ile resmedilmiştir.

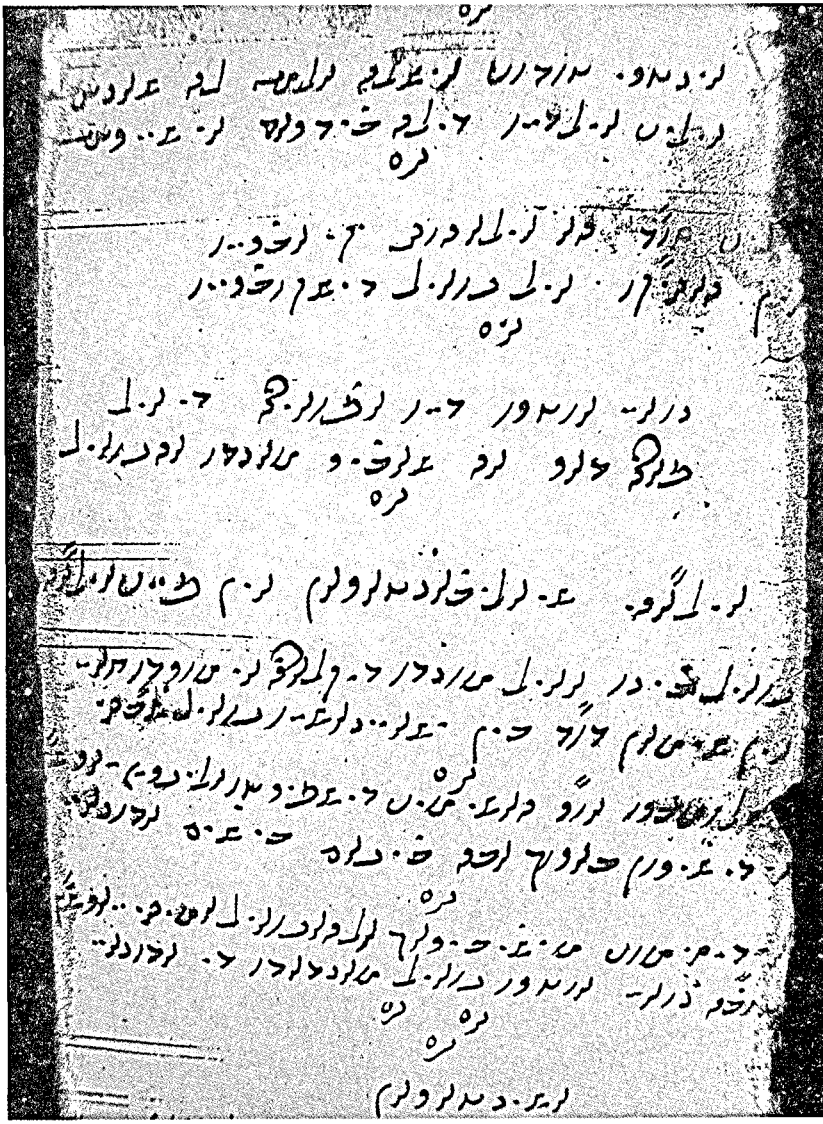
Sabatay Sevi'nin el yazısı ile yazıldığı düşünülen son mektubu. Mektupta Ülgün'e yakın bir kasaba olan Berat'taki Yahudi cemaatinden bir dua kitabı istemektedir.

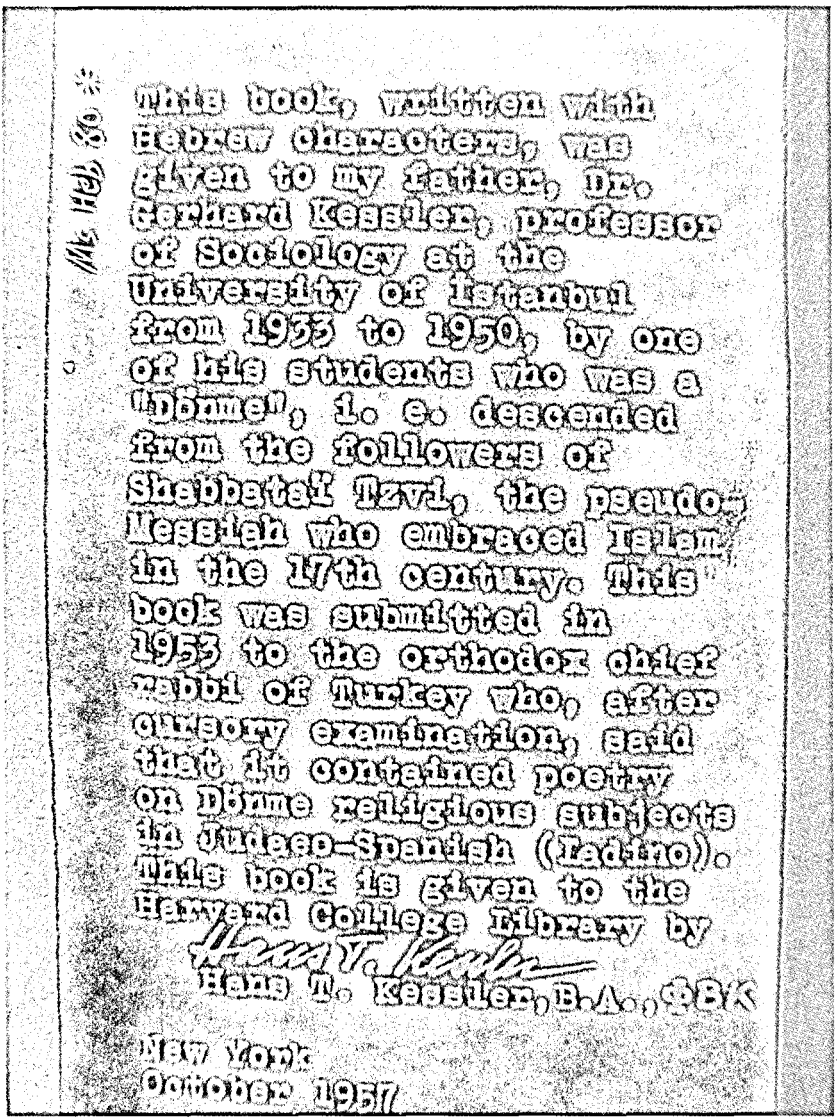
Bugünkü Karadağ sınırları içinde bulunan Ülgün kasabasında Aziz Mehmet Efendi (Sabatay Sevi) adıyla anılan türbe.

1750'li yıllarda Selanik şehrini birçok kez ziyaret eden ve burada özellikle Karakaş gurubu mensuplarıyla görüşen Jacob Frank (1726-1791), Sabatay Sevi'nin Yahudileri mesihçi kurtuluşa eriştiremediğini, dolayısıyla misyonunu yarım bıraktığını ancak Sabatay'ın ruhunun kendisine geçtiği için bu misyonu tamamlayacağını iddia etmiştir. Radikal bir mesihçilik yolunu tercih eden Frank özellikle "günaha girerek arınma" doktrinini çok ileri götürdüğünden en çok Ortodoks Yahudi guruplarının baskılarına maruz kalmıştır. Bu baskılar sonucu Hıristiyan kilisesinden yardım istemiş, bir süre sonra da Hıristiyanlığa geçip Hıristiyan-Sabataycılığının ya da Frankizmin kurucusu olmuştur.

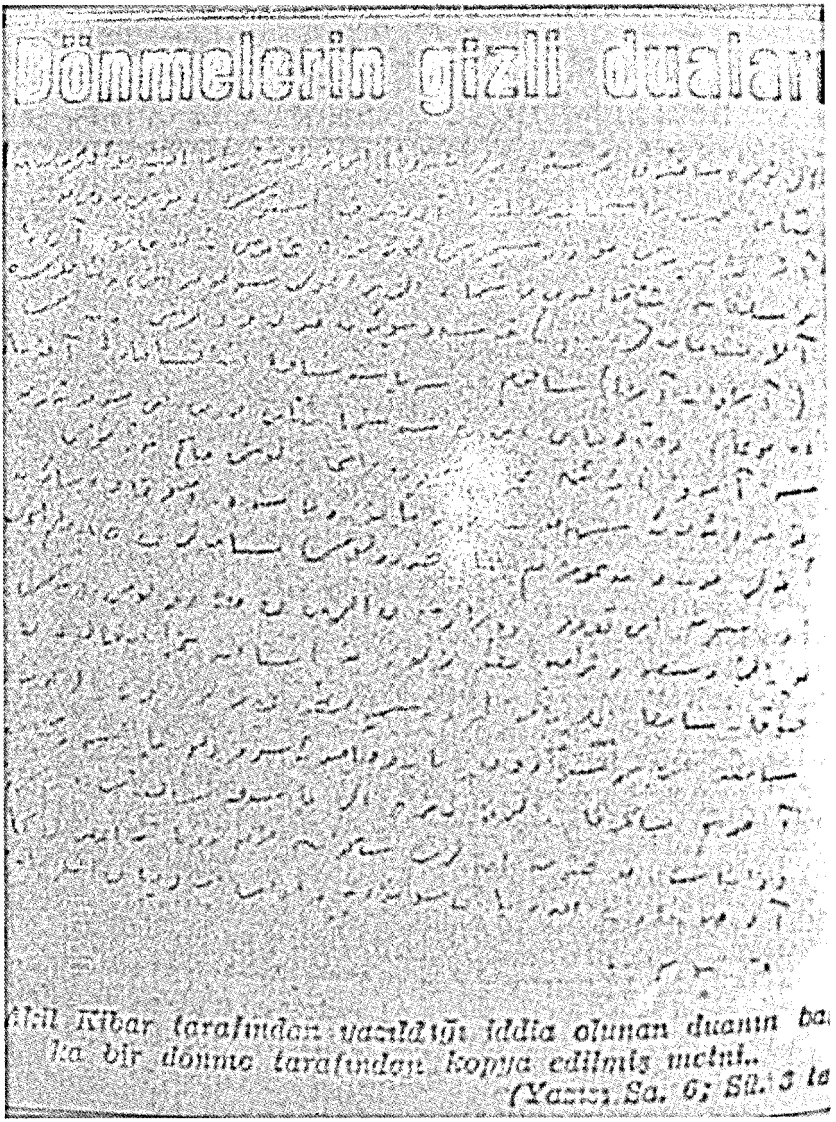

Harvard Üniversitesi Yazma Kütüphanesinde bulunan MS. Hebrew 80 kodlu, 1750'lerde Sabataycı kökenli insanlar tarafından derlenmiş bir şarkı ve ilahi kitabından örnek sayfa. Kitapta İspanyolca ve Osmanlıca şarkı ve ilahiler mevcut. (Bkz. Cengiz Şişman, "'Dönme' Şarkı ve İlahileri", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2002.)

MS Hebrew 80

This book, written with Hebrew characters, was given to my father, Dr. Gerhard Kessler, professor of Sociology at the University of Istanbul from 1933 to 1950, by one of his students who was a "Dönme", i.e. descended from the followers of Shabbatai Tzvi, the pseudo-Messiah who embraced Islam in the 17th century. This book was submitted in 1933 to the orthodox chief rabbi of Turkey who, after cursory examination, said that it contained poetry on Dönme religious subjects in Judaeo-Spanish (Ladino). This book is given to the Harvard College Library by
Hans T. Kessler, B.A., '38K
New York
October 1957

MS Hebrew 80 kodlu yazmanın kapağında bulunan not bu yazmanın Harvard Üniversitesi'ne gelişinin hikayesini anlatmaktadır.

1950'lerde *Büyük* Doğu dergisinde yayınlanan bir 'dönme' duası (Rıfat Bali, "Dönmenin Hikayesi: Nazif Özge Kimdir?" *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2002). Buna benzer duaları önce Abraham Danon, sonra İbrahim Alattin Gövsa daha sonra da İsrail'deki Ben-Zwi Enstitüsü'nde bulunan araştırmacılar bulmuş ve bir kısmını 1960'larda İsrail'de basılan *Sefunot* dergisinde yayınlanmışlardır.

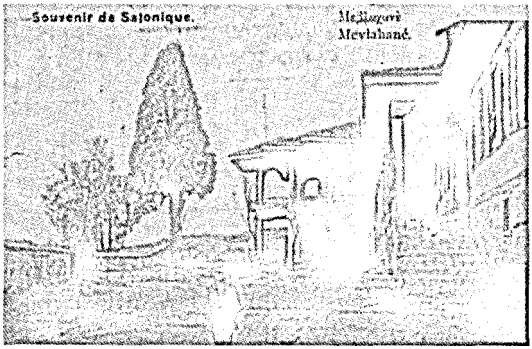
ARŞİV BELGESİ

Selanikte mine'l kadim mutavattın bulununan Avdetilerden Şeşbeşzade Osman Efendinin hafidesi ve Ali Efendinin kerimesi on sekiz yirmi yaşlarında bulunan Rabia'nın münasebet peyda etmiş olduğu Manastırlı Hacı Hüseyin nam kimsenin delaleti ile Naib-i Şerif'in hanesine firar ederek ilan-ı ihtida ve Avdetilikten iba ve Hükümeti Şer'iyye'ye iltica etmesi üzerine Vilayetçe cereyan eden muamleden ve merkumenin Meclis-i Belediye reisi İbrahim beyin hanesine misafir ettirilmiş olduğundan bahisle, bu babda edilecek muamelenin istifsarına dair Selanik vilayetinden mebus tahrirat okundu.

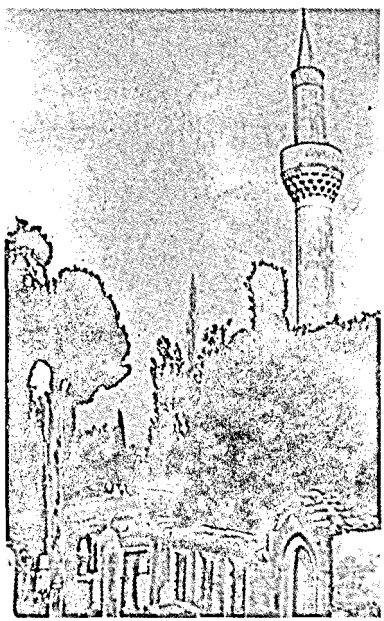
Meclisi Vükelanın Kararı:

Tahrirat-ı meb'usede mezburenin ebeveyni nezdine gitmekten katiyyen ve musırran imtina etmekte olduğu ve ebeveynine mutavaat etmesi hakkında mükerreren icra edilen nasayihe muvafakat eylemediği ve mezburenin bu fırardan maksadı dahi merkum Hacı Feyzullah ile tezvicden ibaret bulunduğu gibi işbu Avdetiler İslamiyet namı-ı celili altına bulundukları cihetle bu babda bir şey diyememeleri lazım geliyor ise de *şimdiye değin İslamdan kız alıp vermedikleri beyanıyla* icra-yı istizan olunmuştur. Suret-i işa'ra nazaran merkumenin reşide ve faile-ı muhtar olduğu anlaşılmış ve bundan men edilemeyceğine binaen bir gune mahzur ve mahalli ve mani-i şer'i olmadığı halde kızın talibe olduğu Manastırlı Hacı Feyzullah ile akdi icra ettirilerek ve en evvel hareket edecek vapura konularak Dersadete i'zamı ve şayed orada akdine mahzur olduğu takdirde burada akdi icra ettirilmek üzere kızın vasıta-ı mu'temine ile ve kezalik ilk vapurla İstanbula gönderilmesi zımnında Vilayete cevaben telgrafname-i sami keşidesi ve suret-i karardan bahisle kızın vurudunda ale'l usul mu'temin bir mahalde müseferet suretiyle bulundurularak keyfiyet-i vusulunun bildirilmesi için dahi Zaptiye Nezaretine tebligat inhasına karar verilmiştir.

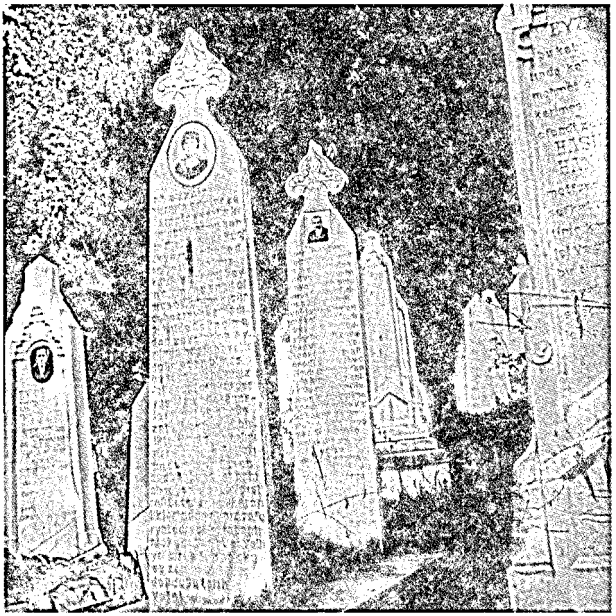
Osmanlı arşivlerinde yer alan 1891 tarihli bir belge, Sabataycı kökenli bir kızın bir Müslüman gençle evlenmesiyle ortaya çıkan sorunlardan bahsetmektedir. 19. yüzyıl belgelerinde "dönme" yerine "avdeti" kelimesi kullanılmaktaydı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclisi Vükela Mazbatası 68/44)

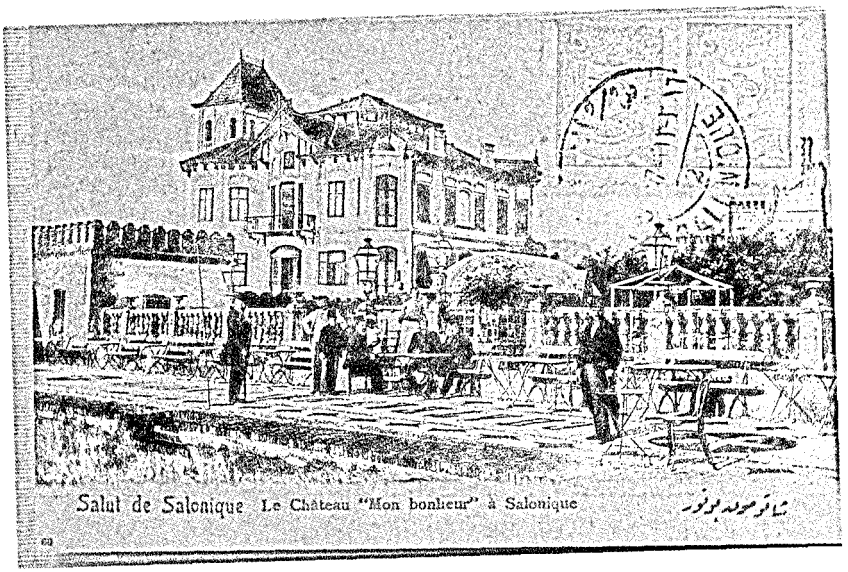
Sabataycı kökenli insanların devam ettikleri meşhur Selanik Mevlevihanesi. Bu narin ahşap yapı 1912'den sonra Selanik şehrinin yeniden yapılandırılması sırasında yıkılmıştır. (Daha fazla resim ve bilgi için bkz. Stavroulakis, Salonica: Jews and Dervishes)

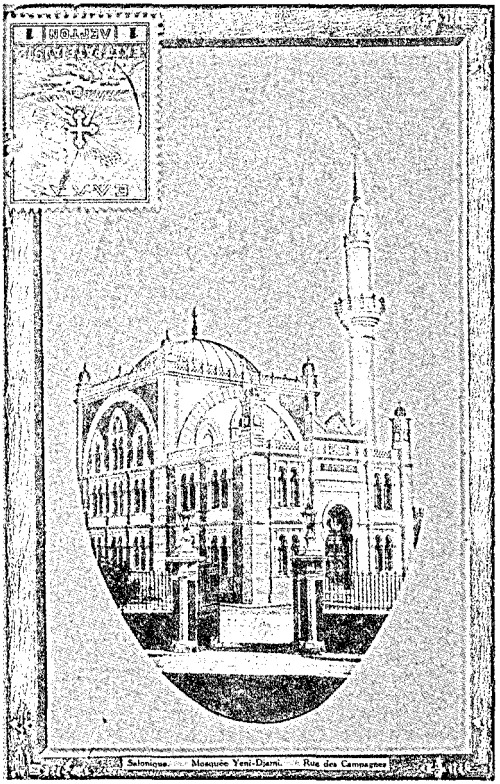
Sabataycı kökenli kimselerin Selanik Mevlevihanesi bitişiğinde bulunan mezarlıkları

Sabataycı kökenli insanların İstanbul, Üsküdar'daki Bülbülderesi mezarlığından bir kesit

Selanik'te Ahmet Kapancı Köşkü diye bilinen bina. Mübadele sonrasında Yunan otoriteleri tarafından istimlak edilen bina günümüzde farklı amaçlar için kullanılmaktadır.

Selanikte 1900'lü yılların başında inşa edilen Yeni Cami. "Dönme Camisi" olarak da bilinegelmiştir. Günümüzde minaresi yıkılmış olan bu cami Sergi Sarayı olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akar, Rıdvan. *Aşkale.Yolcuları*. İstanbul: Belge Yayınları, 1999

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Almaz, Ahmet. *Tarihin Esrarengiz Bir Sayfası*. İstanbul: Kültür Yayıncılık, 2002.

Alpert, Reuven. *Caught in the Crack: Encounters with the Jewish Muslims of Turkey: a Spiritual Travelogue*. New York: Wandering Soul Press, 2002.

Alqayam, Abraham. *The Mystery of Faith in the Writings of Nathan of Gaza*. Basılmamış Doktora Tezi, Hebrew University, 1993.

Angel, Marc. *The Jews of Rhodes: The History of a Sephardic Community*. New York: Sepher Press, 1978.

Anastassiadou, Meropi. *Selanik, 1830-1912*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001.

Attias, Moshe. *Shirot ve Tishbahot shel haShabtaut (Sabataycı Şarkı ve İlahiler)*. Telaviv: 1948.

Aubrey, Ross. *Messiah of Turkey: Discovered The Sabbateans Secret Kabbalist of Islam*. Londra: 2007.

Baer, Marc David. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Otoman Empire*. Oxford University Press, 2007

Baer, Marc David. *Secret Jews, Cosmopolitanism, and the End of Empire: The Donme of Salonica*. 2007.

Bali, Rıfat. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Bali, Rıfat. *The "Varlık Vergisi" Affair: A Study of Its Legacy, Selected Documents*. (İstanbul: Isis Press, 2005)

Barnai, Jacob. *Sabbatianism: Social Perspectives*. (İbranice) Kudüs: The Zalman Shazar Center, 2000.

Benayahu, Meir. *The Shabbatean Movement in Greece*. Kudüs: 1973.

Ben-Naeh, Yaron. *The Jewish Society in the Urban Centers of the Ottoman Empire during the 17th Century (Istanbul, Salonica, Izmir).* Kudüs: Hebrew University Press, 2005.

Ben-Zvi, Itzhak. *The Exiled and the Redeemed.* Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1961.

Beruchiah, Salonica. *Berukhyah Rosh ha-Shabtaim be-Saloniki.* (İbranice) Kudüs: 1941.

Binark, İsmet. *Bay Efendi.* Ankara: Altay Kültür, Sanat ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2007.

Blumenthal, Michele ve Michel Grosman. *Sazanikos les Derniers Donmehs.* (Belgesel), Paris: 1992.

Brown, John Porter. *The Darvishes; or, Oriental Spiritualism.* Londra: Oxford University Press, H. Milford, 1927.

Brunhes, Jean ve Camille Vallaus. *La Geographie de L'Historie.* Paris: 1921.

Çağaptay, Soner. *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* New York: Routledge, 2006.

Canel, Özgür. *A Search for Donme in Turkey.* (Hollandaca), Yayınlanmamış Master Tezi, University Of Amsterdam, 1999.

Carlebach, Esriel. *Exotische Juden.* Berlin: 1932.

Clayer, Nathalie, Alexandre Popovic et Thierry Zarcone. *Melâmis-Bayrâmis: Etudes sur Tois Moùvements Mystiques Musulmans.* İstanbul: Les Editions Isis, 1998.

Clayer, Nathalie. *Mystiques, état et Société: les Halvetis dans l'aire Balkanique de la fin du XVe Siècle à nos Jours.* Leiden: E.J. Brill, 1994.

Coenen, Thomas, d. 1688. *Ydele verwachtinge der Joden getoont in den Persoon van Sabethai Zevi.* [İbranice.] Tsipiyot shav shel ha-Yehudim: kefi she-hitgalu bi-demuto shel Shabtai Tsevi. tirgum me-Holandit, Asher Artur Lagavir, Yerushalayim: Hotsaat Merkaz Dinur, 1998.

Cohen, Tobias, 1652?-1729. *Ma'aseh Toviyah.* Kraków: Ba-defus shel Yosef Plesner ve-shutafo, 668 [1907]

Cooperman, Eugene A. *Turco-Jewish Relations in the Ottoman City of Salonica, 1889-1912: Two Communities in Support of the Ottoman Empire.* Basılmamış Doktora Tezi, New York University, 1991.

Covel, John. "Extracts from the Diaries of Dr. John Covel 1670-1679.", *Early Voyages and Travels in the Levant, II.* Londra: 1880.

Cuper, Gisbert, 1644-1716. *Letters de Critique.* Amsterdam: 1752.

Dan, Joseph. *Gershom Scholem and the Mystical Dimension of Jewish History.* New York: 1987.

Danon, Abraham. *Etudes Sabbatiennes*. Paris: 1910.

Deringil, Selim. *The Well-Protected Domains: Ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire, 1876-1909*. Londra: I.B. Tauris, 1998.

Derviş, Hüda. *Yeni Belgeler Işığında Türkiye'de Dönme Yahudi Gerçeği*. İstanbul: Ark, 2006. (Orijinali: *Haqiqat Yahud al-Dunmah fi Turkiya: wathaiq jadidah*. Giza, 2003.)

Derviş, Hüda. *Al-Alaqat al-Turkiyah al-Yahudiyah wa-atharuha ala al-bilad al-Arabiyah: mundhu qiyam dawat Yahud al-Dunmah 1648 M ila nihayat al-qarn al-ıishrın*. Şam: Dar al-Qalam, 2002.

Dimitriadi, Vasili. *Topografia tis Thessalonikis kata tin Epohi tis Trukokratias, 1430-1912*. Selanik: 1983.

Dönmeler, Honyus, Kuvarus, Sazan. Şems Matbaası, İstanbul: 1919.

Dönmeliğin Hakikati. (Binbaşı Sadık), Dersaadet: Garabet Matbaası, 1919.

Düzdağ, Ertuğrul. *Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler: Parvus, Tekinalp Munis, Shabbethai Tzevi, Karakaşzade Rüşdü*. İstanbul: 1991.

Düzdağ, Ertuğrul. *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler*. İstanbul: Zwi-Geyik, 2003.

Eden, Esin. *Salonika, A Family Cookbook*. Atina: Telos Press, 1997.

Eliade, Mircea. *The Myth of the Eternal Return, or, Cosmos and History*. çev. Willard R. Trask. Princeton: Princeton University Press, 1971, c1954.

Elior, Rachel. *ha-Halom ve-Shivro: ha-Tenu`ah ha-Shabta'it u-Sheluhoteha: Meshihiyut, Shabta'ut u-Frankizm (The Sabbatian Movement and Its Aftermath: Messianism, Sabbatianism and Frankism)*. 2 cilt. Kudüs: Ha-Merkaz le-heker ha-kabalah, 2001.

Elmaleh, Abraham. *Shabtai Tsevi: Kitotav u-Seride Tenuato ha-Meshihit be-Yamenu Eleh*. Kudüs: 1947.

Emden, Jacob, 1697-1776. *Megilat Sefer: Mémoires de Jacob Emden, ou, L'anti-Şabbataï Zewi*. traduit de l'hébreu par Maurice-Ruben Hayoun. Paris: Editions du Cerf, 1992.

Emmanuel, I.S. *Histoire Israelites de Salonique*. 2 cilt. Paris: 1935.

Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*. Ankara: 1997.

Eskinazi, Salamon. *The Reluctant Messiah: An Historical Novel*. New Jersey: Jason Aronson, 2001.

Evelyn, John. *History of the Three Late Famous Impostors, Padro Ottomano, Mahamed Bei and Sabatai Sevi, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei,*

and Sabatai Sevi. The one, pretended son to the late Grand Signior; the other, a prince of the Ottoman family, but counterfeit. And the last, the suppos'd Messiah of the Jews, in 1666. With a brief account of the ground of the present war between the Turk and the Venetian. Together with the cause of the ... exile of the Jews out of the empire of Persia. Londra: H. Herringman, 1669.

Eygi, Mehmed Şevket. *İki Kimlikli, Gizli, Esrarlı ve Çok Güçlü bir Cemaat Yahudi Türkler yahut Sabetaycılar.* İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2000.

Febvre, Lucien Paul Victor. *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century, the Religion of Rabelias.* çev. Beatrice Gottlieb. Cambridge: Harvard University Press, 1982.

Festinger, Leon. *When Prophecy Fails: a Social and Psychological Study of a Modern Group that Predicted the Destruction of the World.* New York: Harper & Row, 1964, c1956.

Franko, M. *Essai sur l'Histoire des Israelites de l'empire Ottoman.* Paris: 1897.

Freely, John. *The Lost Messiah: In Search of Sabbatai Sevi.* Londra: Penguin, 2002.

Galip, Selahaddin. *Türkiye'de Dönmeler ve Dönmelik.* İstanbul: 1977.

Galante, Abraham. *Nouveaux documents sur Sabbetai Sevi; Organisation et us et Coutumes de ses Adeptes.* İstanbul: Société Anonyme de Papeterie et d'Imprimerie (Fratelli Haim), 1935. [*Sabetay Sevi ve Sabetaycilarin gelenekleri.* İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2000.]

Galland, Antoine, 1646-1715. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar, 1672-1673.* Şerhlerle yayınlayan Charles Schefer. 1881'de Paris'te basılan nüshadan çeviren Nahid Sırrı Örik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949 ve 1987.

Gelardin, Erroll. *Sabetaycı Selim'in Öyküsü.* İstanbul: Dharma Yayınlan, 2006.

Georgakis, Angelo. *Transformation of a City: Salonica 1908-1922.* Basılmamış Doktora Tezi, University of Minnesota, 2003.

Gidney, W.T. *The History of the London Society for Promoting Christianity Among the Jews, From 1809-1908.* Londra: 1909.

Gitlitz, David. *Secrecy and Deceit: the Religion of the Crypto-Jews.* Philadelphia: 1996.

Goffman, Daniel. *Izmir and Levantine World 1550-1650.* Seattle: 1990.

Goldish, Matt D. ve Richard H. Popkin. *Millenarianism and Messianism in Early Modern European Culture.* Cilt 1, Londra: Kluwer Academic, 2001.

Goldish, Matt. *Rabbi Jacob Sasportas: Defender of Torah Authority in an Age of Change.* Basılmamış Master Tezi, Hebrew University, 1991.

Goldish, Matt. *The Sabbatean Prophets*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: Gri Yayın, 1992.

Gövsa, Alattin. *Sabbatay Sevi*. İstanbul: 1939. [Tıpkıbasım: Millennium Yayınları, Ankara, 2002].

Granda, Cemal. *Atatürk'ün Uşağı Anlatıyor*. İstanbul: Kristal Yayınları, 2007.

Güleryüz, Naim. *Türkiye Yahudileri Tarihi*. İstanbul: Gözlem, 1993.

Halperin, David. *Abraham Miguel Cardozo: Selected Writings*. New York: 2001.

Halperin, David J. (David Joel). *Sabbatai Zevi: Testimonies to a Fallen Messiah*. Oxford: Littman Library of Jewish Civilization, 2007.

Hagiz, Moses, 1671-ca. 1750. *Shever Posh'im: Hane Telata de-Pur'anuta Hayun Kardozo, Ailyon*. Londra: 1719.

Harb, Muhammed. "Yehudu'd Dunmeh Ila'l-an Yahuccune ve Yesummune ve Yeduhulune'l Mesacid." *Mecelletü'l-Arabi el-Kuveytiyye*, Sayı 255, 1980.

Hasan, Cafer Hadi. *Firqat al-Dunmah bayna al-Yahudiyah wa-al-Islam*. Beyrut: Muassasat al-Fajr, 1988.

Hill, Christopher. *Antichrist in Seventeenth-Century England*. Londra: Oxford University Press, 1971.

Idel, Moshe. *Kabbalah: New Perspectives*. New Haven: Yale University, 1988.

Idel, Moshe. *The Mystical Experience in Abraham Abulafia*. Albany: SUNY, 1988.

Idel, Moshe. *Messianic Mystics*. New Haven: Yale University, 1998.

Kafadar, Cemal. *Asiye Hatun'un Rüya Mektupları*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1994.

Karmi, Ilan. *Jewish Sites of Istanbul: A Guide Book*. İstanbul: Isis Press, 1992.

Kastein, Joseph. *The Messiah of Ismir, Sabbatai Zevi*. Londra: John Lane, 1931.

Kaufman, Reuben. *Great Sects and Schisms in Judaism*. New York: 1967.

Koçak, Azmi. *Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi*, İstanbul: 2000

Kömürciyan, Eremia. *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*. Tercüme ve tahiye eden, Hrand D. Andreasyan; yeni notlarla yayima hazırlayan, Kevork Pamukciyan. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1988.

Kutub, Muhammed Ali. *Yahud al-Dunmah fi Turkiya: al-Asl, al-Nashah, al-Haqiqah, al-Khatar*. Kahire: al-Dar al-Thaqafiyah lil-Nashr, 2002.

Küçük, Abdurrahman. *Dönmelik ve Dönmeler Tarihi*. Ankara: 1972.

Küçük, Yalçın. *Tekeliyat*, İstanbul: YGS Yayınları, 2000.

Küçük, Yalçın. *Şebeke=Network*. İstanbul: YGS Yayınları, 2002.

Küçük, Yalçın. *Tekelistan: İsimlerin İbranileştirilmesi*. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.

Lenowitz, Harris. *The Jewish Messiahs: From the Galilee to Crown Heights*. New York: Oxford University Press, 1998.

Liebes, Yehuda. *Studies in Jewish myth and Jewish Messianism*. Albany: SUNY, 1993.

Liebes, Yehuda. *Sod ha-emunah ha-Shabtait: Kovets Maamarim*. Kudüs: Bialik Institute, 1995.

Lowry, Lowry, *The Islamization and Turkification of the city of Trabzon, ca. 1486-1583*. Princeton: 1993.

Mantran, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara: V Yayınlar, 1986.

Marana, Giovanni. *Letters Writ By a Turkish Spy*. ed. Arthur Weitzman, New York: 1977.

Mather, Increase. *The Mystery of Israel's Salvation, Explained and Applyed, or, A Discourse Concerning the General Conversion of the Israelitish Nation*. Londra: John Allen için Basım, 1669.

Mazower, Mark. *Selanik: Hayaletler Şehri*. İstanbul: YKY, 2007.

Megas, Yannis. *Images of the Jewish Community in Salonica 1897-1917*. Atina: 1993.

Meninski, Franciszek, 1623-1698. *Thesaurus linguarum orientalium Turcica Arabicae- Persica=Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*. Mit einer Einleitung und mit einem turkischen Wortindex von Stanislaw Stachowski; sowie einem Vorwort von Mehmet Olmez. İstanbul: Simurg, 2000.

Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahas Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Leiden: Brill 2004.

Moyal, Eliyahu. *The Sabbatian Movement in Moracco: Its History and Sources*. (İbranice), Tel Aviv: 1984.

Muradoğlu, Abdullah. *Selanik'ten İstanbul'a İpekçiler ve İsmail Cem*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.

Muradoğlu, Abdullah. *Öldüren Sır: Garih: Sıradışı bir Musevi'nin Portresi*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2001.

Müteferrika, İbrahim, 1674?-1745 *Matbaacı Ibrahim-i Müteferrika ve Risâle-i Islâmiye adlı Eserinin Tenkidli Metni*. Ankara: Elif Matbaacılık Tesisleri, 1982.

Naor, Bezalel. *Post-Sabbatian Sabbatianism*. New York: Orot, 1999.

Nehema, Joseph. *Historie des israelites de Salonique.* 3 cilt. Paris: 1936.

Neyzi, Leyla. *Ben Kimim/Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik.* İstanbul: 2004.

Neyzi, Leyla. *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak Birey, Bellek ve Aidiyet.* İstanbul: 1999.

Nuaymı, Ahmed Nuri. *Yahud al-Dunmah: dirasah fi al-usul wa-al-aqaid wa-al-mawaqif.* Amman: Dar al-Bashir, 1995.

Ozer, Leib ben. *Sipur Maae Shabtai Tsevi: Bashraybung fun Shabtai Tsevi.* Kudüs: Hotsaat Merkaz Zalman Shazar, 1978.

Parlak, Türkmen. *Yeni Asır'ın Selanik Yılları: 1895-1924.* Yeni Asır Yayınları, 1986.

Polakoff, S. *Sabbatai Zewi,*Welt, Verlag: Berlin, 1927.

Rodrigue, Aron, ve Benbassa, Esther. *Sephardi Jewry: A History of the Judeo-Spanish Community, 14th—20th Centuries.* Berkeley: University of California Press, 1999.

Rosanes, Salomon A. *Divre yeme Yisrael be-Togarmah Shel pi me-orot Rishonim. (History of the Jews of Turkey and the Levant).* 4 cilt. Ashdod: Merkaz Zikhron edoshe Polin, 1996.[(1935 baskının yeniden basımı). 4: (1640-1730), Sofya, 1933. 49-92; 401-91].

Ross, Dan. *Acts of Faith-A Journey to the Fringes of Jewish Identiy*, New York: St. Martin Press, 1982.

Rycaut, Paul. *The counterfeit Messiah; or false Christ, of the Jews at Smyrna; in the year 1666.* New Hampshire: 1795.

Safi, Ahmed. *Dönmeler Adeti.* ed. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Zwi-Geyik Yayınları, 2001.

Sambari, Joseph ben Isaac, 1640-1703. *Divre Yosef ; elef u-meah shenot toladah Yehudit be-tsel ha-Islam.* Im mavo, hearot u-mafteah me-et Shimon Shtober. Yerushalayim: Mekhon Ben-Tsevi le-heker kehilot Yisrael ba-mizrah, 1984.

Samer, Haroey, *Rescue in Albania: The Jews of Albania.* California: Brunswick Press, 1997.

Sandalcı, Mert. *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a: Feyziye Mektepleri Tarihi.* İstanbul: Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları, 2005.

Saperstein, Marc. ed. *Essential Papers on Messianic Movements and Personalities in Jewish History.* New York: New York University Press, 1992.

Sasportas, Jacob, ca. 1610-1698. *Tsitsat Novel Tsevi.* be-tseruf mavo, hearot ve-hilufe nushaot me-et Yeshayah Tishbi. Kudüs: Mosad Byalik, 1954.

Sholem, Gershom. *Major Trends in Jewish Mysticism.* New York: 1954.

Scholem, Gershom. *Sabbatai Sevi: Mystical Messiah.* New Jersey: Princeton University Press, 1973.

Scholem, Gershom. *Messianic Idea in Judaism.* New York: Socken, 1971.

Scholem, Gershom. *Studies and Texts Concerning the History of Sabbateanism and its Metamorphoses.* (İbranice), Kudüs: 1974.

Scholem, Gershom. *Mahkarai Shabtaut*, (Reserches in Sabbatianism), ed. Yahuda Liebes, Telaviv: 1991.

Shai, Eli. *Messiah of Incest: New and Uncensored History of the Sexual Element in Jewish Mystical Messianism.* (İbranice), Kudüs: 2002.

Şişman, Cengiz, *A Jewish messiah in the Ottoman Court : Sabbatai Sevi and the emergence of a Judeo-Islamic community (1666-1720).* Basılmamış Doktora Tezi, Harvard University, 2004.

Stavroulakis, Nicholas. *Salonica: Jews and Dervishes.* Atina: Talos Press, 1993.

Tütüncü, Mehmet (der.). *Turkish-Jewish Encounters: Studies on Turkish-Jewish Relations Through the Ages = Türk-Yahudi Buluşmaları: Tarihte Türk-Yahudi İlişkileri Araştırmaları.* Haarlem: SOTA, 2001.

Vassaf, Hüseyin 1872-1929. *Sefine-i Evliya.* Osmanlıca'dan çeviren Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: 1990.

Yahya, Harun. *Yahudilik ve Masonluk.* İstanbul: Sezgin Neşriyat, 2000.

Yalçın, Soner. *Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı.* İstanbul: 2004.

Yalçın, Soner. *Efendi 2: Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı.* İstanbul: 2006.

Yerushalmi, Y.H. *From Spanish Court to Italian Ghetto: Isaac Cardoso: A Study in Seventeenth Century Marranism and Jewish Apologetics.* New York: 1971.

Yesevizade (Şükrü Alparslan Yasa), *Yahudilik ve Dönmeler.* İstanbul: Araştırma Yayınları, 1994.

Yeşilyurt, Süleyman. *Yahudi Dönmeler ve Mumsöndü Ayinleri,* Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 2007.

Waugh, Daniel. *The Great Turkes Defiance: On the History of the Apocryphal Correspondence of the Ottoman Sultan in its Muscovite and Russian Variants.* Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1978.

Zagrut, Muhammed Ibrahim. *Dawr Yahud al-Dunmah fi Isqaat al-Khilafah al-Uthmaniyah.* Kahire: Dar Tawzi wa-al-Nashr al-Islamiyah, 1991.

Zarcone, Thierry. *İslam'da Sır ve Gizli Cemiyetler.* İstanbul: 2005.

Zorlu, Ilgaz. *Evet Ben Selanikliyim.* İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

SEÇİLMİŞ MAKALELER

Alqayam, Abraham. "Bury My Faith: A Letter from Shabbetai Zevi in Exile". [İbranice] *Peamim,* 1994.

Alqayam, Abraham. "Sabbatai Sevi's Holy Zohar". [İbranice], *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 3 (1998): 345-387.

Alqayam, Abraham. "A Judeo-Arabic Sabbatian Apocalyptic Hymn". [İbranice], *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 2 (1997): 105-141.

Alter, Robert. "Scholem and Sabbatianism". *Modern Critical Views on Gershom Scholem,* ed. Harold Bloom, New York: 1987.

Amarillo, Abraham. "Sabbatean Document from the Saul Amarillo Collection". *Sefunot,* 5 (1961): 235-75.

Ayhan (Arif Oruç), "Sabatay Sevi Romanı". *Son Saat*, Mayıs-Temmuz 1927.

Baer, Marc David. "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri". *Toplum ve Bilim,* 83 (2000).

Baer, Marc. "Revealing a Hidden Community: Ilgaz Zorlu and the Debate in Turkey over the Dönme/Sabbateans". *Turkish Studies Association Bulletin*, 23. 1 (İlkbahar 1999): 68-75.

Baer, Marc. "Selanik Dönmelerinin Camisi: Ortak Bir Geçmisin Tek Yadigarı". *Tarih ve Toplum*, (Aralık 1997).

Baer, Marc, "Messiah or Rebel? Jewish and Ottoman Reactions to Sabbatai Sevi's Arrival in Istanbul". *Kabbalah*, Cilt 9 (2003): 153-79

Bali, Rifat. "Evet Ben Selanikliyim: Kitap incelemesi". *Virgül*, (Ocak 1999).

Bali, Rıfat. "Another Enemy: The Dönme or Crypto-Jews". *Kabbalah*, Cilt 9 (2003): 77-108;

Bali, Rıfat. "What Is *Efendi* Telling Us?" *Kabbalah*, Cilt. 13 (2005): 109-39.

Balivet, Michel. "Chretiens Secrets et Martyrs Christiques en Islam Turc (XIII-XVIIe siecles)". *Islamochristiana*, 16 (1990).

Barnai, Jacob. "From Sabbateanism to Modernization: Ottoman Jewry on the Eve of the Ottoman Reforms and the Haskala". *Sephardi and Middle Eastern Jewries*, ed. Goldberg, Harvey, Indiana, 1996.

Barnai, Jacob. "The Sabbatean Movement in Smyrna: The Social Bacground". *Jewish Sects, Religious Movements, Political Parties,* ed. Menahem Mor, Nebraska, 1992.

Barnai, Jacob. "The Outbreak of Sabbateanism-the Eastern European Factor". *Journal of Jewish Thought and Philosophy,* 4 (1994): 171-183.

Barnai, Jacob. "The Spread of the Sabbatean Movement in the Seventeen and Eighteenth Centuries". *Communications in the Jewish Diaspora: Pre Modern World*, ed. Sophia Menache, Leiden: Brill, 1996.

Barnai, Jacob. "A Document from Izmir Concerning Sabbatai". *Jerusalem Studies of Jewish Thought*, 11 (1998).

Benayahu, Meir. "A Document Containing Polemical Controversy with a Sabbatian sect on the Meaning of Godship". *Sefunot*, 1 (1958): 118-128.

Benayahu, Meir. "Sabbatian Testiomonies in the Notebook of Benjamin ha-Cohen and Abraham Ravigo". [İbranice], *Studies in Mysticsm and Religion*, ed. E.E. Urbach, Kudüs: Magnes Press, 1967, 35-47.

Benayahu, Meir. "Sabbatian Liturgical Composition and Other Documents from a Persian Manuscript". [İbranice] *Sefunot*, 3 (1960).

Benayahu, Meir. "The Testimony of Eliahu Ashkenazi of Safed Concerning Sabbatateanism of Haim Malach and Yehuda Hasid". [İbranice], *Zalman Shazar volume*. Kudüs, 1971.

Ben-Zwi, Yitshak. "Sabatean Compendium". *Zion*, IX (1955): 142-143.

Ben-Zwi, Yitshak. "Sabbatian Sect of Salonica". [İbranice], Telaviv: 1960.

Ben-Zwi, Yitshak. "The Sabbateans of Salonica". *The Exiled and the Redeemed*, ed. Ben-Zwi, Philadelphia: 1961.

Ben-Zvi, Yitshak. "The Sabbatheans at the Present Time". [İbranice], *Metzudah*, VII (1954): 331-338.

Ben-Zwi, Yitshak. "Kabbalistic Tracts from Berukhia's Circle". [İbranice], *Sefunot*, 1963.

Ben-Zwi, Yitshak. "The place of the Sabbatai Sevi's Tomb, and the Sabbatian Sect in Albania". [İbranice], *Zion*, 17 (1952): 75-78.

Bendt, Theodore. "Die Donmes oder Mamin in Salonich". *Ausland*, LXI (1888): 186-190 ve 206-209.

Bernfeld, S. "Letoldot Meuruut Sabbatai Sevi". [İbranice] *Kobetz Al Yad,* 9 (Berlin, 1899): 1-11.

Bessemer, Paul F. "Who Is a Crypto-Jew? A Historical Survey of the Sabbatean Debate in Turkey". *Kabbalah*, Cilt 9 (2003): 109-52.

Bessemer, Paul F. "Recent Turkish Works on the Dönmes". *Kabbalah*, Cilt 13 (2005): 141-55.

Bezmen, Pamir. "Mevlevi Şair Yazar Mesnevihan Mehmet Esat Dede". *Antik & Dekor*, 23 (1994): 138-143.

Bir Tarih Müdekkiki [Ahmet Emin Yalman?]. "Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi". *Vatan Gazetesi*, # 272-77, 279-82, 283-295 (11-14, 16-17, 19-22 Ocak, 1924).

Carlebach, Elisheva. "Sabbatianism and the Jewish-Christian Polemic". *Proceedings of the 10th World Congress of Jewish Studies*, ed. David Assaf, (Kudüs 1990), II: 1-7.

Cooperman, Eugene. "The Young Turk Revolution of 1908 and the Jewish Community of Salonica". *Studies on Turkish-Jewish History*, New York: 1996, 166-181.

Danon, Abraham. "Documents et Traditions sur Sabbatai Cevi et Sa Secte". *REJ*, (1898): 103-110.

Danon, Abraham. "Une Secte Judeo-Musulmane en Turquie". *REJ*, (1897): 264-281.

Danon, Abraham. "Amulettes Sabbatiennes". *Extrait du Journal Asiatique*, Paris, (1910): 331-341.

Ehrlich, M. Avrum. "Sabbatean Messianism as Proto-Secularism: Examples in the Young Turks and Zionism". *Turkish-Jewish Encounters*, der. Mehmet Tütüncü, Haarlem, 2001.

Einhorn, Itzhak. "Three Shabbatean Plates". [İbranice], *Peamim*, 44 (1990).

Farhi, David. "Jews of Salonica and Young Turk Revolt". *Sefunot*, 15 (1981): 135-153.

Fenton, Paul. "Shabbatay Sebi and His Muslim Contemporary Muhammed an-Niyazi". *Approaches to Judaism in Medieval Times*, cilt 3, ed. David Blumenthal, Atlanta, 1990, 81-88.

Fenton, Paul. "A New Collection of the Sabbatian Hymns". *The Sabbatian Movement and Its Aftermath: Messianism, Sabbatianism and Frankism*, der. Elior Rachel Elior, Kudüs: Ha-Merkaz le-heker ha-kabalah, 2001, 329-352.

Friedlaender, Israel. "Shitic Influence in Judaism". *JQR*, (1911-12): 235-300.

Galante, Abraham. "Abul Hamid II et Sabbetai Sevi". *Hamenora*, (Ağustos 1934): 147-149.

Galante, Abraham. "A propos d'un poeme Armenıend sur Sabbetai Sevi". *Hamenora*, İstanbul, Mayıs-Haziran 1935, sayı 5-6, 116-9.

Goitein, S.D. "When did Sabbatai Sevi Die?" *Tarbiz*, 27. 1 (1957).

Gordlevsky, W. "Zur Frage Uber die 'Donme': Die Rolle Der Juden in den Religionssekten Vorderasiens". *Islamica*, 2. 2 (1926): 200-218.

Graetz, H. "Die Sabbatianish-Messianishche Schwarmerei in Amsterdam". *Monatsschrift fur Gesechischte und Gissenschaft dès Judenthums*, (1876).

Graetz, H. "Ueberbleibsel der Sabbatianischen Sekte in Saloniki". *Monatsschrift fur Gesechischte und Gissenschaft des Judenthums*, (1884): 49-63.

Graetz, H. "Ueberbleibsel der Sabbatianer in Saloniki". *Monatsschrift fur Gesechischte und Gissenschaft des Judenthums*, (1877): 130-2.

Habermas, Jurgen. "Tracing the Other of History in History: Gershom Scholem's Sabbatai Sevi". *Religion and Rationality: Essays on Reason, God, and Modernity*, Cambridge: MIT, 2002, 139-147.

Halperin, David. "Sevi, Metatron, Mehmet: Myth and History in Seventeenth-Century Judaism". *The Seductiveness of Jewish Myth: Challenge or Response?*, ed. S. Daniel Breslauer, Albany: SUNY, 1997, 271-308.

Halperin, David. "The Son of the Messiah: Ishmael Zevi and the Sabbatian Aqedah". *Hebrew Union College Annual,* 67 (1996): 143-219.

Hanioğlu, M. Şükrü. "Jews in the Young Turk Movement". Avigdor Levy, ed., *The Jews of the Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Darwin Press, 1994), 522.

Hathaway, Jane. "The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt". *Journal of the American Oriental Society*, 117. 4 (1997): 665-671.

Heyd, Uriel. "A Turkish Document Concerning Sabbatai Sevi". [İbranice] *Tarbiz*, 25 (1956): 337-339. Cengiz Şişman tarafından Türkçeye çevrildi, "Sabbatai Sevi ile İlgili bir Osmanlı Belgesi". *Tarih ve Toplum*, 38. 223, (Temmuz 2002): 8-12.

Idel, Moshe. "Saturn and Sabbati Tzevi: A New Approach to Sabbateanism". *Toward the Millenium,* ed. P. Shafer ve M. Cohen, Leiden: Brill, 1998.

Kafadar, Cemal. "Self and Other: The Diary of Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature". *Studia Islamica* 69 (1989): 121-150.

Kedourie, Elie. "Young Turks, Freemasons and Jews". *MES*, 7 (1971): 89-104.

Kerem, Yitzchak. "The Deunmeh: From Catholicism to Judaism to Islam". Charles Meyers ve Norman Simms, ed., *Troubled Souls* (Hamilton, Yeni Zelanda: Outrigger, 2001), özellikle s. 156-60.

Kirişçi, Kemal. "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices". *Middle Eastern Studies*, 36, no 3 (Temmuz 2000): 1-22.

Kömürcüyan, Eremya. "Sabatay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir". *Tarih ve Toplum*, (Aralık 1991): 44-49. Bu şiir, ilk kez şu eserde yayınlanmıştı: Avraham Galanti, *Un Poeme Armenien sur Sabatai*. İstanbul Sevi, 1934.

Lenowitz, Harris. "Leaving Turkey: The Dönme Comes to Poland". *Kabbalah*, Cilt 8 (2003): 73-79.

Liebes, Yahuda. "Sabatai Sevi's Attitude towards his Own Conversion". *Sefunot*, 17 (1983): 267-307.

McKeon, Michael. "Sabbatai Sevi in England". *Association of Jewish studies Review*, 3 (77): 131-169.

Molho, Yitshak, ve Rivka Shatz. "A Sabbatian Commentary on Lekh-Lekha". [İbranice], *Sefunot*, 4 (1960): 433-521.

Molho, Yitshak. "A Collection of Communal Regulation in Ladino from Salonica". *Sefunot*, 2 (1958), 26-61.

Molho, Raphael. "On Sabbatai Sevi and His Sect". [İbranice], *Ha'Olam,* Passover issue, 1947.

Nassi, Gad. "Exploring the Pagan and Ottoman Roots of the Sabbatean Lamb Festival". *Turkish-Jewish Encounters*, ed. Mehmet Tütüncü, Haarlem, 2001.

Nassi, Gad. "Three Sabbatean Objects". *Turkish-Jewish Encounters,* ed. Mehmet Tütüncü, Haarlem, 2001.

Nassi, Gad. "Shabbetai Tzvi Lives". *Moment* 17, no. 4 (1992):42-51.

Nehama, Joseph. "Sabbatai Cevi et Les Sabbateens de Salonique". *Revue Des Ecoles de L'Alliance Israelite*, 5 (1902): 289-323.

Neyzi, Leyla. "Remembering to Forget: Sabbateanism, National Identity, and Subjectivity in Turkey". *Comparative Studies in Society & History*, 44. 1 (Ocak 2002): 137-158.

Nora, Pierre. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire". *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (İlkbahar, 1989): 7-24.

Öke, M. Kemal. "The Young Turks, Freemasons, and Jews". *Studies in Zionism* 7 (1986): 199-218.

Olson, Robert. "The Young Turks and Jews". *Turcica*, 18 (1986): 219-35

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Modernleşmesi ve Sabetaycılık". *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives,* ed. Tord Olsson, E. Özdalga ve C. Raudvere, Stockholm: Swedish Research Institute, İstanbul, 1998.

Ortaylı, İlber. "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi". *OTAM* 6 (1995): 281-287.

Popkin, Richard. "Three English Tellings of the Sabbatai Zevi Story". *Jewish History* 8 (1994).

Popkin, Richard. "Two Unused Sources about Sabbeati Zevi and his Effect on European Sources". *Dutch Jewish History*, cilt 2. ed. Jozeph Michman, Kudüs: 1989.

Rapoport-Albert, Ada. "On the Position of Women in Sabbatianism". *Ha-Halom ve-Shivro,* ed. Rachel Elior, 143-327.

Reuven, Feingold. "The Story of Shabbetai Zevi as Related by a Spanish Converso of the Seventeenth Century". *Peamim* (1995).

Rozanes, Salomon. "The Sabbetan Movement". [İbranice], *Divre Yeme Israel be Togarma*, ed. Salomon, Sofya: 1935, IV: 49-92.

Ross, Dan. "The Donmeh of Turkey: Wife–Swapping Moslems Waiting for the Messiah". *Act of Faith: A Journey of Jewish Identity*, New York: 1982, 83-98.

Russel, J. R. "The Word Chragamah and the Rites of the Armenian Goddess". *J. Soc. For Armenian Studies,* 5 (1990-1): 157-172.

Saban, Giacomo. "Sabbatai Sevi as Seen by a Contemporary Traveller". *Jewish History* 7 (1993)

Saban, Giacomo. "Ilgaz Zorlu's Evet ben Selanikliyim". *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 5 (2000): 207-223.

Saban, Giacomo. "Sabbatean Genealogical Trees". *Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 4 (1999): 61-74.

Schauffler, William. "Shabbathai Zevi and His Followers". *Journal of American Oriental Society*, II (1851): 3-26.

Schnur, Harry. "Sabbatai Zevi". *Mystic Rebels: Apollonius Tyaneus, Jan Van Leyden, Sabbatai Zevi, Cagliostro,* New York: 1949, 159-234.

Scholem, Gershom. "Seder Tefilut ha-Dönme me-kat ha-Izmirim". *Studies and Texts Concerning the History of Sabbateanism and its Metamorphoses,* ed. Idem, Kudüs: 1974, 370-422.

Scholem, Gershom. "The Crypto-Jewish Sect of the Dönmeh (Sabbatians) in Turkey". *Messianic Idea in Judaism,* New York: Schoken Books, 1971, 142-167.

Scholem, Gershom. "A Sabbatian Will from New York". *Messianic Idea in Judaism,* New York: Schoken Books, 1971. (Bu makale "New Yorklu bir Sabatayist'in Vasiyeti" adıyla Cengiz Şişman tarafından çevrilmiştir. *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2002)

Scholem, Gershom. "The Sprouting of the Horn of the Son of David: A new source from the beginning of the Donme Sect in Salonica". *In the time of Harvest: Essays in Honor of Abba Hillel Silver*, ed. D. Silver, Londra: 1963, 368-386.

Scholem, Gershom. "New Text on the Beginning of Dönme". [İbranice], *Sefunot* 9 (1964): 193-209.

Scholem, Gershom. "Baruhia Rosh ha-Shabbataim ba-Saloniki". *Mahkarai Shabtaut* (Reserches in Sabbatianism), ed. Yahuda Liebes, Telaviv, 1991, 321-391.

Scholem, Gershom. "Die Metamorphose des h_retschen Messianismus der Sabbatianer in religiosen Nihilismus im 18. Jahrhundert". *Zeugnisse*, Theodore W. Adorno zum sechzigsten Geburstag. Frankfurt, a.M, 1963, 20-32.

Scholem, Gershom. "A Commentary on Some Psalms from the Circle of Sabbatai Sevi in Adrianapole". [İbranice], *Aley Ayin: Schocken Jubilee Volume,* Kudüs: 1953, 157-211.

Sephiha, Haim Vidal, "Les Deunmes, ces marranes de l'ex-empire ottoman et de la Truquie modern. Leurs ordonnances", *Yod Revue des Etudes Hébraïques et Juives Modernes et Contemporaines*, Cilt 20 (1984): 57-72.

Sevilla-Sharon, Moshe, "Los Donmes". *Aki Yerushalayim*, Nisan 1984 2-7; Temmuz 1984, 8-12.

Shatz, Rivka. "A Portrait of a Sabbatian Sect". [İbranice], *Sefunot*. 1963.

Shaya, Eli. "Eyn she Kvar Meshiah Holeh Leivud". *Kol ha-Ir*. 27.12.96.

Şişman, Cengiz. "Dönme Şarkı ve İlahileri". *Tarih ve Toplum* 38. 223 (Temmuz 2002): 12-15.

Şişman, Cengiz. "Sabetaycılığın Osmanlı ve Türkiye Serüveni". *Tarih ve Toplum,* 38. 223 (Temmuz 2002): 4-7.

Şişman, Cengiz. "Jewish Messiah from Tartaria in 1671: A New Source on the Lives of Lesser Sabbatian Prophets, Sabbatai Raphael and/or Shilo Sabbatai". *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*. 8 (2004).

Şişman, Cengiz. "The House of Sabbatai Sevi Found in Izmir, Turkey". *Sephardic Heritage*. no. 262, Bahar 2007.

Şişman, Cengiz. "In search of the Name: A History of Naming Ottoman/Sabbatian Communities". *The John Freely Festschrift* (ed. Emily Kessler), Philadelphia: University of UPenn Press, 2007.

Şişman, Cengiz. "Saye the Sabbatai Sevi House from the Oblivion". *International Journal of Middle Eastern Studies*, Bahar 2008.

Slouch, Nahum. "Les Deunmeh: Une Secte Judeo-Musulmane de Salonique". *Revue du Monde Musulman*, VI (1908).

Stavroulakis, Nikos. "Shabbetai Zevi and the Donmeh of Thessaloniki". *Forum on the Jewish People, Zionism and Israel*. Cilt 53 (Sonbahar 1984): 103-1.

Struck, Adolf. "Die Verborgenjudische Sekte der Dönme in Salonik". *Globus*, Cilt 14, (10 Nisan 1902): 219-224.

Tavşanoğlu, Leyla. Cahit Kayra ile Röportaj, *Cumhuriyet*. 19 Aralık 1999.

Terzioğlu, Derin. "Man in the Image of God in the Image of Time: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyazi Mısri (1618-94)". *Studia Islamica* 94 (2002): 139-165.

Valensi, Lucette. "La Deuxième Mort de Sabbataï Sevi, ou la fin des Saloniciens de Turquie". *Hespéris Tamuda* 36 (1999): 71-85.

Valensi, Raphael. "Une Dunmeh Parle". *L'Arche*. Paris: Nisan 241 (1977):41-44.

Waugh, Daniel Clarke. "News of the False Messiah: Reports on Shabbetai Zevi in Ukraine and Muscovy". *JSS* 41 (1979).

Wolfson, Elliot. "The Engenderment of Messianic Politics: Symbolic Significane of Sabbatai Sevi's Coronation". *Toward the Millenium.* ed. P. Shafer ve M.Cohen, Leiden: Brill, 1998.

Yüksel, Müfit. "Sabataycılık Tartışmaları ve Kimlik Sorunlarımız". Yarın Dergisi, Temmuz-Ağustos, 2004.